

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ISSN 2412-2491 (Online)

ISSN 2311-2425 (Print)

DOI: 10.28925/2311-2425

STUDIA PHILOLOGICA

Філологічні студії

Збірник наукових праць

Друкується з грудня 2012 р.

Виходить двічі на рік

Випуск 13

Київ ● 2019

Засновник:

Київський університет імені Бориса Грінченка

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19607-9407Р, видане Державною реєстраційною службою України 11.12.2012 р.
(Витяг з Державного реєстру друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств
як суб'єктів інформаційної діяльності № 14783 від 01.11.2016 р.)

Друкується з грудня 2012 р.

Виходить двічі на рік

Збірник наукових праць «Studia Philologica» включено ВАК України до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із філології
(наказ № 747 від 13.07.2015 р.)

Індексується: Google Scholar, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Видавництво Київського університету імені Бориса Грінченка

(вул. Тимошенка 13-Б, м. Київ, 04212)

<http://studiap.kubg.edu.ua>

Редакційна колегія

Головні редактори:

Буніятова І.Р., завідувач кафедри германської філології Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, професор (Україна);
Карпіловська Є.А., провідний науковий співробітник Відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор (Україна).

Випусковий редактор:

Саєвич І.Г., доцент кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, доцент (Україна).

Члени редакційної колегії:

Бондарева О.Є., проректор з науково-методичної, соціально-гуманітарної роботи та лідерства Київського університету імені Бориса Грінченка, професор кафедри української літератури і компаративістики, доктор філологічних наук, професор (Україна);
Єременко О.В., професор кафедри української літератури і компаративістики Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, професор (Україна);
Жаботинська С.А., професор кафедри англійської філології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, доктор філологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Україна);
Колесник О.С., професор кафедри германської філології Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, професор (Україна);
Маріна О.С., доцент кафедри англійської філології та філософії мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету, доктор філологічних наук, доцент (Україна);
Материнська О.В., доцент кафедри германської філології та перекладу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук, доцент (Україна);
Махашавілі Р.К., завідувач кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, доцент (Україна);
Потапенко С.І., професор кафедри англійської філології та філософії мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету, доктор філологічних наук, професор (Україна);
Резаненко В.Ф., професор кафедри східних мов та перекладу Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, професор (Україна);
Водак Рут, почесний професор Ланкастерського університету, доктор філологічних наук, професор (Велика Британія);
Харитончик З.А., професор кафедри загального мовознавства Мінського державного лінгвістичного університету, доктор філологічних наук, професор (Республіка Білорусь);
Уханова-Шмигова І.Ф., професор кафедри англійської філології Білоруського державного університету, доктор філологічних наук, професор (Республіка Білорусь).

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 10 від 28.11.2019 р.)

ISSN 2412-2491 (Online)

ISSN 2311-2425 (Print)

DOI: 10.28925/2311-2425.2019.13

© Автори публікацій, 2019

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019

BORYS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY

ISSN 2412-2491 (Online)

ISSN 2311-2425 (Print)

DOI: 10.28925/2311-2425

STUDIA PHILOLOGICA

Philological Studies

Scholarly Journal

Published since December 2012

Issued twice a year

Issue 13

Founder:

Borys Grinchenko Kyiv University

Certificate of State Registration of Printed Mass Media

KB 19607-9407P dated 11.12.2012 issued by the State Registration Service of Ukraine

(Extract from the State Register of Printed Mass Media and News Agencies
as Subjects of Information Activity № 14783 dated 01.11.2016)

Published since December 2012

Issued twice a year

The scholarly journal "Studia Philologica" is included in the list of scientific professional publications
of Higher Attestation Commission of Ukraine, where the results of dissertation papers for doctor and candidate
of philology sciences degrees can be published

(Order No. 747 dated 13.07.2015)

Indexed by Google Scholar, Vernadsky National Library of Ukraine

Borys Grinchenko Kyiv University Publishing Centre

(13 B, Tymoshenko St, Kyiv, 04212)

<http://studiap.kubg.edu.ua>

Editor's Board**Chief Editors:**

Buniatova I. R., Head of the Department of Germanic Philology, Institute of Philology, Borys Grinchenko Kyiv University, DSc, Professor (Ukraine);

Karpilovska Ye. A., Leading Specialist of the Structural and Computational Linguistics Department, O. O. Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine, DSc, Professor (Ukraine).

Commissioning Editor:

Saievych I. H., Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Institute of Philology, Borys Grinchenko Kyiv University, PhD, Associate Professor (Ukraine).

Members of Editorial Board:

Bondareva O. Ye., Vice-Rector of Social and Humanitarian Work and Leadership, Borys Grinchenko Kyiv University, Professor of the Department of Ukrainian Literature and Comparativistics, DSc, Professor (Ukraine);

Yeremenko O. V., Director of Institute of Philology of Borys Grinchenko Kyiv University, Professor of the Department of Ukrainian Literature and Comparativistics, DSc, Professor (Ukraine);

Zhabotynska S. A., Honored Scientist of Ukraine, Head of the English Philology Department, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, DSc, Professor (Ukraine);

Kolesnyk O. S., Professor of the Department of Germanic Philology, Borys Grinchenko Kyiv University, DSc, Professor (Ukraine);

Marina O. S., Associate Professor of the Prof. O. M. Morokhovsky Department, English Philology and Philosophy of Language, Kyiv State Linguistic University, DSc, Associate Professor (Ukraine);

Materynska O. V., Associate Professor of the Germanic Philology and Translation Department, Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, DSc, Associate Professor (Ukraine);

Makhachashvili R. K., Head of the Department of Romance Philology and Comparative-Typological Linguistics, Institute of Philology, Borys Grinchenko Kyiv University, DSc, Associate Professor (Ukraine);

Potapenko S. I., Head of Germanic Philology Department, Nizhyn Mykola Gogol State University, DSc, Professor (Ukraine);

Rezanenko V. F., Professor of the Department of Oriental Languages, Institute of Philology, Borys Grinchenko Kyiv University, DSc, Professor (Ukraine);

Wodak Ruth, Honorary Doctor of Fine Arts, Lancaster University, DSc, Professor (United Kingdom);

Kharytonchik Z. A., Head of the General Linguistics Department, Minsk State Linguistic University, DSc, Professor (Republic of Belarus);

Ukhvanova-Shmygova I. F., Professor of the English Philology Department, Bielorussian State University, DSc, Professor (Republic of Belarus).

Recommended for publication by the Academic Council of Borys Grinchenko Kyiv University

(Rec. No. 10 dated 28.11.2019)

ISSN 2412-2491 (Online)

ISSN 2311-2425 (Print)

DOI: 10.28925/2311-2425.2019.13

© Authors of publication, 2019

© Borys Grinchenko Kyiv University, 2019

ЗМІСТ

ЛЕКЦІЇ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

<i>Willie van Peer, Anna Chesnokova. Foregrounding Theory: An Old Model from a New Perspective</i>	7
<i>Буніятова І.Р. Порівняльне мовознавство: цілі, завдання, перспективи розвитку</i>	11

МОВОЗНАВСТВО

<i>Жаботинська С.А. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі</i>	17
<i>Жуковська В.В. Семантика граматичної конструкції: корпусно-квантитативний вимір</i>	28
<i>Zinchenko H.Y. Null Subjects in Old Germanic Languages</i>	36
<i>Нурин О.В. Influence of Middle English Northern Dialects on the Development of the English Language</i>	41
<i>Kalytiuk L.P. Cohesive Ties in Carl Sagan's 'Pale Blue Dot'</i>	46
<i>Шапочкіна О.В. Модель категорії стану давньогерманських мов як «розмита множина»: категоріальний фокус квалітативності</i>	49
<i>Yakuba V.V., Riazanov I.H. Concepts of Religion in Modern American Rap Lyrics</i>	57
<i>Велівченко В.Ф. Маніпулятивні технології політичного медіадискурсу (на прикладі англомовних політичних медіатекстів)</i>	62
<i>Новікова О.О. Структурні й функціональні особливості вставних конструкцій в українському науковому дискурсі</i>	68
<i>Тугай О.М. Комплементарні конструкції у сучасних граматичних студіях</i>	75

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Руснак І.Є. Феномен малоросійства в інтерпретації Уласа Самчука (на матеріалі трилогії «Ост»)</i>	87
<i>Гайдаш А.В. Особливості міжпоколінневого конфлікту в американській драматургії другої половини ХХ — початку ХХІ століття (на матеріалі п'єс Х. Фута, П. Джоунса та С.Е. Гурджиса)</i>	98
<i>Бугрій А.С. Літературна реконструкція як діалог минулого й сучасного в романі «Щиголь» Д. Тартт</i>	106
<i>Дроздовський Д.І. Критика постмодернізму з позиції постпостмодернізму: ревізія дискурсу симулякрів у британському романі</i>	112
<i>Semenist I.V. Modernism in Chinese "Search for Roots" Literature of the 1980s</i>	120
<i>Щербakov Я.І. Життєвий шлях і художні образи Конфуція та його найближчих учнів в «Луньюй» («论语», «Судження та бесіди Конфуція») в контексті дослідження літературної та культурної спадщини Китаю: історико-літературні аспекти</i>	127

CONTENTS

LECTURES OF KNOWN UKRAINIAN AND FOREIGN SCIENTISTS

<i>Willie van Peer, Anna Chesnokova. Foregrounding Theory: An Old Model from a New Perspective</i>	7
<i>Buniatova I.R. Comparative Linguistics: aims, targets, development prospects</i>	11

LINGUISTICS

<i>Zhabotynska S.A. Semantics of lingual networks in an educational combinatory thesaurus</i>	17
<i>Zhukovska V.V. Semantics of grammatical construction: corpus and quantitative aspect</i>	28
<i>Zinchenko H.Ye. Null subjects in Old Germanic languages</i>	36
<i>Hyryn O.V. Influence of Middle English northern dialects on the development of the English language</i>	41
<i>Kalytiuk L.P. Cohesive ties in Carl Sagan's 'Pale Blue Dot'</i>	46
<i>Shapochkina O.V. Model of the category of state as "fuzzy multiplicity": Categorical focus of qualitativity</i>	49
<i>Yakuba V.V., Riazanov I.H. Concepts of religion in modern American rap lyrics</i>	57
<i>Velivchenko V.F. Manipulative technologies of political media discourse (on the example of English-language political media texts)</i>	62
<i>Novikova O.O. Structural and functional peculiarities of introductory constructions in Ukrainian scientific discourse</i>	68
<i>Tuhai O.M. Complement constructions in modern grammar studies</i>	75

LITERARY CRITICISM

<i>Rusnak I.Ye. The phenomenon of 'Malorosiistvo' in Ulas Samchuk's interpretation (based on the material of the trilogy "Ost")</i>	87
<i>Gaidash A.V. Specifics of intergenerational conflict in modern American drama (a case study of <i>The Trip to Bountiful</i> by Horton Foote, <i>The Oldest Living Graduate</i> by Preston Jones, <i>Between Riverside and Crazy</i> by Stephen Guirgis)</i>	98
<i>Buhrii A.S. Literary reconstruction as a dialogue of the past and present in the novel "The Goldfinch" by D. Tartt</i>	106
<i>Drozdovskyi D.I. Criticism of the postmodernism from post-postmodern perspective: a revision of simulacra in the British novel</i>	112
<i>Semenist I.V. Modernism in Chinese "Search for Roots" literature of the 1980s</i>	120
<i>Shcherbakov Ya.I. The reflection of the life of Confucius and his closest disciples in the "Analects of Confucius" (Lunyu) in the context of Chinese literary and cultural heritage researches: historical-literary aspects</i>	127

ЛЕКЦІЇ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

УДК 82.091:165.6

DOI: 10.28925/2311-2425.2019.13.1

FOREGROUNDING THEORY: AN OLD MODEL FROM A NEW PERSPECTIVE

Willie van Peer

Ludwig Maximilian University of Munich
Geschwister-Scholl-Platz 1, 80539
w.vanpeer@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-6099-3716

Anna Chesnokova

Borys Grinchenko Kyiv University
13B, Marshal Tymoshenko St.
a.chesnokova@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0002-8941-1900

The authors offer an overview of the theory of foregrounding from its origin in the philosophy of Aristotle and later development in the works of the Russian Formalists and then the Prague Structuralists. The focus is made on the benefits of Empirical Study of Literature that enables researchers to apply a more rigorous and accountable methodology in investigating both the content and the form of literary texts as well as readers' reactions to them.

Key words: theory of foregrounding, Empirical Study of Literature.

Віллі ван Пір, Анна Чеснокова

Теорія очуднення: новий погляд на стару модель

Автори розглядають теорію очуднення у її витоках із філософії Арістотеля і подальший розбудову у працях російських формалістів і празьких структуралістів. Акцент робиться на перевагах емпіричного літературознавства, методологія якого уможливорює об'єктивний і контрольований підхід до вивчення як змісту, так і форми художніх текстів, а також реакції читача на них.

Ключові слова: теорія очуднення, емпіричне літературознавство.

Вилли ван Пир, Анна Чеснокова

Теория остранения: новый взгляд на старую модель

Авторы дают обзор теории остранения в её истоках из философии Аристотеля и дальнейшей разработке в трудах русских формалистов и пражских структуралистов. Внимание акцентируется на преимуществах эмпирического литературоведения, методология которого делает возможным объективный и контролируемый подход к изучению как содержания, так и формы художественных текстов, а также реакции читателя на них.

Ключевые слова: теория остранения, эмпирическое литературоведение.

1. Introduction. Foregrounding in Literature

We must begin at the beginning. And about everything in Western culture takes its origin

in the philosophy of Aristotle. So also does the notion of “foregrounding”. In his *Poetics* (2013) Aristotle proposes that a piece of literature will

have more impact if the diction of the literary work is “distinguished”, and that this effect is arrived at through the use of unfamiliar terms, metaphor, strange words, or lengthened forms. Through the influence of Aristotle’s work from the Renaissance onward, this view of literature has gained a wide dissemination in Western thought, and in this light the theory of foregrounding can be seen as a more precise and more methodical elaboration of these ideas.

The first systematic exploration of this notion occurred at the eve of the Russian Revolution, in the years 1916 and 1917, both in Saint Petersburg and in Moscow. Especially the famous essay “Art as Technique” (“Iskusstvo kak priem”) by Victor Shklovsky (1917/1965), together with Roman Jakobson’s view on the poetic function (1981), laid the foundation of a theory, which was very old, but now is pursued in a much more organized way.

Basically, the notion of foregrounding was formed through deviations of a norm or parallelism, so that these two devices employed by authors created the “literariness” we recognize in literary texts. The Russian Formalists’ work was only processed in the West in the 1960s and later, but under the influence of British stylisticians, such as Geoffrey Leech (1969) and Roger Fowler (1966), the notion of foregrounding quickly got established in linguistically oriented work on literature. Following the introduction of the Formalists’ ideas (later those of the Prague Structuralists) in the West, a plethora of analyses of the devices of deviation and parallelism in a multitude of literary texts was undertaken, showing the ubiquity of foregrounding — which was then also claimed as the source of “literariness”.

What remained unclear, however, was whether those literary devices were there in the texts for the purpose for which the Formalists had held them

responsible. According to Shklovsky (1917/1965: 12), they are there to “refresh” our view of the world. In his own words:

“Art exists that one may recover the sensation of life, it exists to make one feel things, to make the stone *stony*. The purpose of art is to impart the sensation of things as they are perceived and not as they are known. The technique of art is to make objects “unfamiliar”, to make forms difficult, to increase the difficulty and length of perception because the process of perception is an aesthetic end in itself and must be prolonged.”

Scholars did their best to argue (in their analyses) how those literary devices might indeed exert that kind of influence on readers. Only, in most cases this was just a “construction” of the analysts — and one remained in the dark whether their views indeed corresponded to the experiences of *real* readers. And that, precisely, was the next — important — step in the development of the theory: to empirically investigate the reactions of real readers, and see whether they corresponded to what the theory of foregrounding says about such literary experiences. But how do you do that? Fortunately, there are good models for such research in the social sciences. Let us look at such a widely used model first.

2. A General Model of Empirical Research

The model in *Figure 1* above should be read from left to right: we start with a “theory”, which in our case, is the theory of foregrounding, as it was synthesized from its initial conception into the more elaborate construction it later became. The most important step in the model is the next one: treating the “theory” as a prediction, which will enable us to explicitly formulate a hypothesis based on predictions logically derived

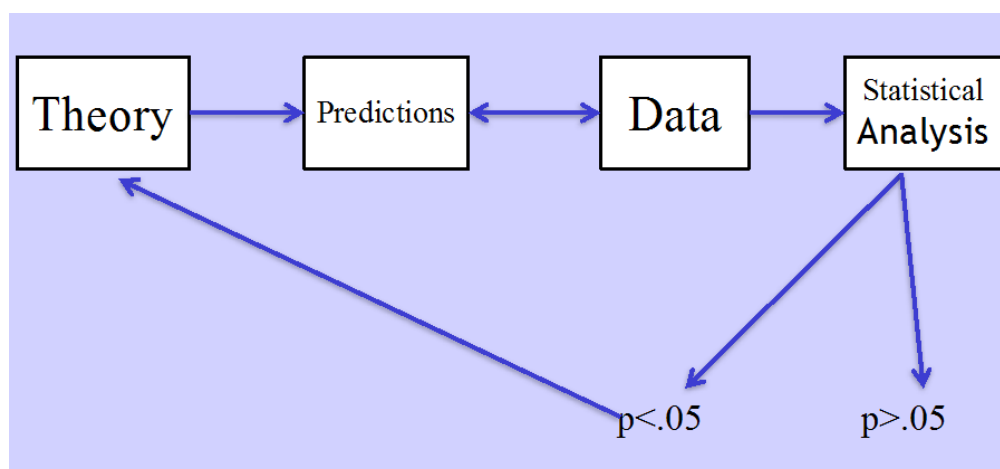

Figure 1: Theory testing model

from theoretical insights. This prediction can take the form of an *if — then* statement: *if* the theory is correct, *then* the following things should happen — and be observable. For instance, if the theory is correct, and deviations are observed in a literary text, these very deviations should cause surprise, or reflection, or other psychological experiences in the reader. So the evident next step in the model is precisely the following: collecting evidence for such psychological experiences. These are called *data*, and evidently they must be provided not by us, but by readers themselves. These data that have been acquired independently are then confronted by the concrete predictions that we derived from the theory at an earlier stage. Unless we do so, we will not deal with a real (scientific) theory, which demands that it can be falsified. The data should be in line with the predictions, but they may also contradict them, and that is the meaning of them being “independent”.

Subsequent thorough analysis of the data is then needed, and in many cases this will involve a statistical analysis so that we can answer the question how probable the results are and whether generalisation beyond the experimental sample is possible. In other words — how representative the data are for the world at large. In this way we will be able to find evidence in favour of the theory — but also to observe inaccuracies, which may later lead to revision of the theory concerned.

3. The Beginnings

The work that set it all in motion was the book *Stylistics and Psychology: Investigations of Foregrounding* (van Peer 1986). Highly detailed linguistic analyses were made of a number of poems, identifying all (or most) of the features of deviation and parallelism. On the basis of these extended analyses differences in density of foregrounding within different locations within the poem were made, allowing a hierarchy of density within each of the poems. Actual readers were then asked, among other things, to underline any (part of a) word that they found striking. Quantifying these reactions, averages for each of the lines of each poem were calculated and compared with the index of foregrounding density drawn up before. This then is the final stage of the model: calculating the statistical probability of the overlap between the two hierarchies by means of a statistical analysis, providing a method to decide whether the overlap was large enough to conclude that the two are related (or not).

The method applied by van Peer was later followed by numerous replications that used finer-grained methodology. The first — and maybe most inspiring one, was the study by Miall and Kuiken (1994), and later there were other investigations, with different respondents and materials, in different countries,

in different circumstances and under different conditions. All in all, one can now say that in most of these studies the claims made by the foregrounding theory have been corroborated by the data, though in reality we have come a long way from Shklovsky's initial formulation, and also a long way from the first empirical studies that established the validity of his claims.

Thus in a series of more recent experiments (Chesnokova and van Peer 2016; van Peer and Chesnokova 2017) the predictions discussed above were not confirmed, which in itself is quite puzzling, as most efforts at corroborating the foregrounding theory so far had been successful. Partly as a result of these experiments a breakthrough has been made in the field, and, by both quantitative and qualitative measures, a new, complementary model of the reading processes in foregrounding has been proposed. It is this model that we will detailise and explore in the proposed course.

4. Further Developments.

Outline of the 2020 Course

In the eight sessions of the course, we will make students familiar with the new model of the research on foregrounding. Additionally, apart from theoretical suggestions and insights, we will carry out some research to probe the validity and reliability of this new model. Below is the outline of the course:

- *Session 1.* Introductory lecture on foregrounding.
- *Session 2.* Experiment probing the validity of the new model.
- *Session 3.* Introduction to the new model: what are its ingredients and innovation?
- *Session 4.* Discussing the results of the experiment conducted in Session 2.
- *Session 5.* Students involve in group work, setting up similar experiments.
- *Session 6.* Discussion of the design of the experiments.
- *Session 7.* Toward a synthesis of the current standard model of foregrounding and the newly proposed “failed foregrounding model”.
- *Session 8.* Conclusion and outlook.

Thus we will make explicit the need for empirical methods in the pursuit of the emotional workings of literature and in testing the theory of foregrounding, in particular. The methodology we suggest provides reliable, insightful, but sometimes also counter-intuitive results, which can subsequently corroborate or falsify the theories and thus ensure further development in our understanding of literature, of the world at large, and of ourselves in the world.

REFERENCES

1. Aristotle (2013). *Poetics*. Oxford University Press.
2. Chesnokova, A. and van Peer, W. (2016). Anyone Came to Live Here Some Time Ago: A cognitive semiotics approach to deviation as a foregrounding device. In *Versus: Quaderni di studi semiotici*, 122, 5–22.
3. Fowler, R. (1966). *Essays on Style and Language. Linguistic and Critical Approaches to Literary Style*. London: Routledge.
4. Jakobson, R. (1981). Poetry of Grammar and Grammar of Poetry. In S. Rudy (ed.), *Selected Writings*, Vol. 3, Hague, Paris, New York: Mouton Publishers, 63–86.
5. Leech, G. N. (1969). *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longman.
6. Miall, D. S. and Kuiken, D. (1994). Beyond Text Theory: Understanding literary response. In *Discourse Processes*, 17, 337–352.
7. Shklovsky, V. (1965). Art as Technique. (L. T. Lemon and M. J. Reis, Trans.). In L. T. Lemon & M. J. Reis (Eds.), *Russian Formalist criticism: Four essays* (pp. 3–24). Lincoln, NE: University of Nebraska Press. (Original work published 1917.)
8. van Peer, W. (1986). *Stylistics and Psychology: Investigations of foregrounding*. London: Croom Helm.
9. van Peer, W. and Chesnokova, A. (2017). Literariness in Readers' Experience. Further developments in empirical research and theory. In *Science and Education*, 11, 5–17.

Дата надходження лекції до редакції: 04.10.2019 р.

Прийнято до друку: 15.10.2019 р.

ПОРІВНЯЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО: ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Буніятова І.Р.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, м. Київ, 04212
i.buniatova@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0002-4286-6705

У запропонованому тексті представлено огляд порівняльного мовознавства як сукупності чотирьох парадигм: порівняльно-історичної, ареальної лінгвістики, лінгвістичної типології й контрастивної лінгвістики. Таке трактування наукової дисципліни ґрунтується в основному на багаторічному досвіді авторки, її участі у дослідницьких проєктах і викладанні. Розгляд зазначених вище парадигм під парасольковим поняттям «порівняльна лінгвістика» видається релевантним і доречним завдяки тому, що вони мають спільний метод дослідження, а саме порівняння, а також тому, що забезпечують одна одну необхідним процедурним апаратом, як у випадку двох близьких партнерів: порівняльно-історичної й ареальної лінгвістики — з одного боку, лінгвістичної типології й контрастивної лінгвістики — з іншого.

Ключові слова: порівняльне мовознавство, порівняльно-історичне мовознавство, ареальна лінгвістика, типологічна лінгвістика, контрастивна лінгвістика.

Буніятова И.Р.

Сравнительное языкознание: цели, задачи, перспективы развития

В предложенном тексте представлен обзор сравнительного языкознания как совокупности четырёх парадигм: сравнительно-исторической, ареальной лингвистики, лингвистической типологии и контрастивной лингвистики. Такое толкование научной дисциплины базируется преимущественно на многолетнем опыте автора, его участии в исследовательских проектах и преподавании. Обзор указанных выше парадигм под зонтичным понятием «сравнительная лингвистика» кажется релевантным и уместным благодаря тому, что они имеют общий метод исследования, а именно сравнение, а также тому, что обеспечивают друг друга необходимым процедурным аппаратом, как в случае двух близких партнёров: сравнительно-исторической и ареальной лингвистики — с одной стороны, лингвистической типологии и контрастивной лингвистики — с другой.

Ключевые слова: сравнительное языкознание, сравнительно-историческое языкознание, ареальная лингвистика, типологическая лингвистика, контрастивная лингвистика.

I. Buniatova

Comparative Linguistics: aims, targets, development prospects

This is a survey of comparative linguistics viewed as a set of the related paradigms that embrace comparative historical linguistics, aerial linguistics, linguistic typology and contrastive linguistics. The treatment of the science in question is largely based on the author's long-standing experience deduced from research projects and from teaching it as a University professor. Placing the aforementioned paradigms under the umbrella concept "comparative linguistics" seems relevant and appropriate due to their sharing the key tool of investigation, i.e., COMPARISON, also due to their providing each other with applicable procedures and principles, as in case of two seemingly closer pairs, comparative historical and areal linguistics, on the one hand, linguistic typology and contrastive linguistics, on the other hand.

Key words: comparative linguistics, comparative historical linguistics, areal linguistics, typological linguistics, contrastive linguistics.

ПЛАН

1. Вступ. Початок порівняльного мовознавства.	4. Лінгвістична типологія.
2. Порівняльно-історичне мовознавство.	5. Контрастивна лінгвістика.
3. Ареальна лінгвістика.	

1. ВСТУП. ПОЧАТОК ПОРІВНЯЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

1.1. Промова сера Вільяма Джонса у 1786 р.

Виникнення порівняльного мовознавства, яке припадає на другу половину XVIII ст., пов'язують з іменем сера Вільяма Джонса (1746–1794), англійського правника, призначеного британською колоніальною адміністрацією у Верховний суд Калькутти. Скориставшись нагодою вдосконалити своє знання санскриту (який він вивчав у Кембриджі), він заснував Азіатське товариство Бенгалії, а сам став його президентом. У 1786 р. на засіданні Товариства сер Вільям Джонс виголосив промову, відомий уривок із якої вважають початком порівняльного мовознавства (англ. comparative philology):

«Санскритська мова, якою давньою вона б не була, має дивовижну структуру, досконалішу, ніж грецька мова, багатшу, ніж латина, і прекраснішу, ніж кожна з них, але вона носить в собі настільки близьку спорідненість з цими двома мовами як у коренях дієслів, так і у формах граматики, яка не могла бути породжена випадковістю, спорідненість настільки сильну, що будь-який філолог, який вдався би до вивчення цих мов, не зміг би не повірити тому, що всі вони походять від одного спільного джерела, який можливо більше не існує. Є аналогічна підстава, проте й не настільки переконлива, припустити, що кельтська і готська мови, хоча і змішані з різними мовами, мали те саме походження, що й санскрит; до цієї сім'ї мов слід також віднести і давньоперську, якби тут було місце для обговорення питань про перську давнину».

1.2. Загальний контекст доби романтизму і внесок сера Вільяма Джонса у компаративістику.

Цитований пасаж із промови сера Вільяма Джонса історично вважають передвісником порівняльного мовознавства. Однак про санскрит і його спорідненість з латиною і давньогрецькою було відомо задовго до промови 1786 р. Серед тих, хто намагався донести цю інформацію до наукового загалу, був англійський єзуїтський місіонер Томас Стівенс (1583 р.), згодом так само вчинив флорентійський негоціант Філіппо Сассетті (1586 р.), який помітив подібності між санскритом та італійською мовою. Однак ця інформація знайшла свою аудиторію лише у XIX і XX ст. відповідно.

Насправді поширення ідей порівняльного мовознавства відбувалося не тільки завдяки спо-

стереженням сера Вільяма, але й низці сприятливих чинників того часу. Причини полягають в особливій атмосфері доби романтизму з її інтересом до проблем походження мови та в «емпіричній дилемі», тобто відсутності доступу до матеріальних фактів прамови («urschprache»). Деякі дослідники, зокрема й впливовий Вільям Джонс, зрозуміли, що такий доступ міг би забезпечуватися через системне порівняння елементарних лексичних одиниць, дібраних з різних мов, яке створювало б робочу платформу для формування теорії їхнього спільного предка. Це уможливило б прорив у лінгвістичному мисленні, в якому на довгий час утвердилася думка про те, що існування природної мови налічує не більше п'яти або шести тисяч років. Усе це, так само як і висновки сера Вільяма Джонса, підготували ґрунт для формування порівняльного мовознавства як окремої наукової парадигми, а подальший розвиток науки підтвердив достовірність цих ідей.

2. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

2.1. Вивчення мови у часі.

2.1.1. Пошуки спільного джерела.

2.1.2. Започаткування методу.

Порівняльно-історична (генетична) наукова парадигма сформувала напрям мовознавства, якому належить розробка процедур реконструкції походження мов від прамов, установлення еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їх порівняння на різних етапах формування. Пріоритет емпіричного матеріалу, оголошений компаративістами XIX ст. (Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Грім), сприяв оформленню мовознавства в окрему наукову дисципліну. Факти, зібрані у перших порівняльно-історичних граматиках, продемонстрували різницю між мовами, що виникли через відцентрову спрямованість їхнього розвитку, дали змогу згрупувати їх у межох спільної сім'ї.

Розпізнання і підтвердження спорідненості мов так само, як і встановлення їхніх типів, виявилось можливим лише на основі глибокого аналізу граматичних форм як найбільш достовірного і надійного методу (Гумбольдт). У XIX ст. був зібраний не тільки найцінніший мовний матеріал, але й розроблений **метод**, що включав **сукупність конкретних прийомів** вивчення історії споріднених мов, які генетично походять від єдиної прамови або мови-основи. Випробуваний на індоєвропейських мовах, він стає зразком для дослідження інших мовних сімей, і, більше того, транслюється на суміжні галузі гуманітарного знання. **Порівняльно-історичний метод є першим досвідом формалізації пошукових процедур в лінгвістиці.**

- 2.1.3. Принцип історизму.
- 2.1.4. Фонологічні закони.
- 2.1.5. Принцип аналогії.

Історичний підхід до інтерпретації порівнюваних фактів розроблено і успішно впроваджено в наукову практику наприкінці XIX ст. (Лейпцигська школа молодогограматизму). Підкреслений історизм, індивідуальний психологізм та індуктивізм, відмова від розгляду занадто широких та загальних питань — ключові параметри нового вчення, підвалинами якого слугували положення філософії позитивізму. Із цього випливало розуміння мови як результату психофізичної діяльності людини, а отже, справжньою причиною всіх змін у ній вважалася звичайна мовна діяльність, невід’ємна від її індивіда (Пауль). Відмова від занурення у реконструкцію гіпотетичної прамови, і натомість інтерес до живих мов і змін, що з ними відбуваються, спонукало компаративістів до пошуку строгих процедур аналізу, які б відповіли на питання, пов’язані з походженням мови, її змінами у часі і просторі.

Фундаментальні **методологічні принципи лінгвістики**, властиві цьому періоду, передбачали обов’язкове врахування **звукових законів**, які мали використовуватися для вивчення генетично пов’язаних між собою мовних груп, а також **принципу аналогії**, як найбільш результативного механізму змін в цих групах:

- I. Кожна звукова зміна, оскільки вона відбувається механічно, відбувається відповідно до законів, що не знають винятків, тобто напрям, за яким відбувається зміна звука, завжди один і той самий в усіх членів мовної спільноти.
- II. Принцип аналогії. Звукові зміни в окремих словах або граматичних формах під впливом інших слів або форм.

Підсумовуючи викладений матеріал, нагадаю, що головним принципом порівняльного мовознавства є історизм, який органічно випливає із філософських вчень XIX ст. (еволюційні погляди К. Ліннея, Ж. Ламарка, Ч. Дарвіна та ін.). Прийоми і методи порівняльного мовознавства попередніх періодів його розвитку заклали базові принципи історичного мовознавства наших днів.

Сучасний етап його розвитку позначений новим розумінням мовного закону (умов його дії, співвідношення звукового закону й аналогії); врахуванням впливу факторів простору на фонетичні зміни; впровадженням методів і прийомів структурної лінгвістики; доповненням дивергентних процесів, яким свого часу було приділено багато уваги, процесами конвергентними; виникненням порівняльно-історичної граматики так званих великих сімей (індоєвропейської-семітської, урало-алтайської) і груп мов; дослідженням макросімей і зв’язків між ними (ностратична лінг-

вістика), створенням історичних і етимологічних словників (ЕСУМ), появою глибоких досліджень з реконструкції текстів і культур.

3. АРЕАЛЬНА ЛІНГВІСТИКА

3.1. Вивчення мови у просторі.

3.1.1. Методи.

3.1.2. Основні поняття.

Ареальна лінгвістика (від латин. *area* — «площа», «простір») як окремий розділ мовознавства, що ґрунтується на засадничих положеннях порівняльно-історичного мовознавства і лінгвістичної типології, досліджує **поширення мовних явищ у просторовій протяжності й міжмовній (міждіалектній) взаємодії**. Термін «просторова, або ареальна лінгвістика» вперше був уведений М. Дж. Бартолі і Дж. Відоссі в 1943 р., але його основні принципи сформульовані М. Дж. Бартолі у 1925 р. Основну увагу ареальні студії приділяють територіальному розподілу мовних особливостей й інтерпретації ізоглос. У результаті виявляються області (ареали) взаємодії діалектів, мов та ареальних спільнот або мовних союзів, що характеризуються загальними структурними ознаками. До кола загальнолінгвістичних проблем цієї дисципліни належать: членування прамовних станів на історично засвідчені мови, ареальна характеристика особливостей взаємодіючих мов і діалектів в певному регіоні, виявлення закономірностей мовних контактів, створення принципів ареальної типології й побудова теорії міжмовної взаємодії. До завдань ареальної лінгвістики входять також проблеми мовної інтерференції та мовної атракції в територіально суміжних мовах. Результати досліджень ареальної лінгвістики враховуються при вивченні проблем соціолінгвістики, зокрема білінгвізму й диглосії. Ареальне мовознавство використовує:

- **метод лінгвістичної географії** (прийоми картографування, визначення зон інновацій тощо); технічно — це нанесення на географічні карти отриманих в результаті суцільного або вибіркового обстеження ізоглос, що характеризують поширення звукових, лексичних та граматичних явищ у суміжних мовах;
- **генетичні прийоми**, що виявляють внутрішньосистемні властивості мови, тотожні за своїм характером процеси, які демонструють однакові результати і проявляються з високим ступенем частотності у різних мовах світу.

Ареальна лінгвістика тісно пов’язана і з лінгвістичною типологією. На перетині цих дисциплін виникло **поняття мовного союзу**. Цей термін був запропонований Н.С. Трубецьким (1923) і позначає набуту протягом історичного розвитку структурну подібність мов, поширених на суміжних територіях і необов’язково близькостпоріднених.

Прикладом мовного союзу може служити балканський мовний союз, який об'єднує болгарську, македонську, румунську, молдавську, албанську і новогрецьку мови. Іншим прикладом мовного союзу є поволзька (Волго-Камська) мовна спілка, до якої входять фінно-угорські мови (марійська, удмуртська) і тюркські мови (башкирська, татарська, чуваська).

Вивчення мовних союзів є одним з найважливіших завдань сучасної ареальної лінгвістики, яка використовує територіальне поширення мовних явищ як в діалектах однієї мови, так і в споріднених і неспоріднених географічно суміжних мовах. Міждисциплінарний характер цієї дисципліни забезпечує вірогідність отриманих результатів, найбільш відомими з яких є **лінгвістичні атласи окремих мов або мовних груп**, зокрема таких як *Загальнослов'янський лінгвістичний атлас*, *Атлас української мови*, а також *Атласи регіональних говірок України*.

4. ЛІНГВІСТИЧНА ТИПОЛОГІЯ

4.1. Мови у просторовому і кількісному вимірі.

4.1.1. Предмет і завдання.

4.1.2. Ключові поняття.

4.1.3. Методи.

Лінгвістична типологія (від грец. *typos* — «зразок» і *logos* — «вчення») — наукова дисципліна, яка здійснює порівняльне вивчення структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних співвідношень між ними. Типологія є одним із двох основних аспектів вивчення мови поряд із порівняльно-історичним, від якого вона відрізняється онтологічно (за сутнісними характеристиками предмета дослідження) і епістемологічно (за сукупністю принципів і прийомів дослідження).

Довідково. Типологічний опис порівняно невеликої групи мов, як правило, близькоспоріднених, прийнято називати **лінгвістичною характерологією** (термін В. Матезіуса). З іншого боку, глобальне охоплення якомога більшої кількості мов пов'язане з дослідженням такого фундаментального для людської інтелектуальної та комунікативної діяльності явища, як **мовні універсалиї** (В. Кашкін). Йдеться про властивості, притаманні більшості мов, граматичний опис яких є невід'ємною частиною досягнень сучасного типологічного мовознавства.

Порівняння структурного ладу мов надихало дослідників різних наукових парадигм упродовж щонайменше кількох століть (йдеться про новий час у лінгвістиці). Подібності й контрасти у мовах цікавили В. фон Гумбольдта, Б.Л. Ворфа, Н. Хомського, Дж. Грінберга, Б. Комрі, М. Хаспельмата, В.М. Ярцеву та багатьох інших. Однак історія лінгвістичної типоло-

гії як окремої наукової парадигми починається лише у XIX ст. (брати Август і Фрідріх Шлегелі, В. фон Гумбольдт). На жаль, у цьому столітті вона не отримала відповідного розвитку через поширеність більш впливової спорідненої галузі — порівняльно-історичного мовознавства. У XX і XXI ст. типологія отримує нові контури завдяки потребам не лише теоретичного, але й практичного плану. Зокрема, **прикладний аспект** цієї дисципліни включає застосування її набутків у викладанні іноземних мов, перекладацькій діяльності, укладанні словників, створенні універсальних граматик, дешифруванні невідомих текстів тощо.

Теоретична важливість сучасних типологічних студій полягає у створенні найбільш економічного способу кодування інформації про структури мов світу. Із цього випливає постановка таких **завдань**:

- 1) констатація структурних подібностей і розбіжностей між мовами (інвентаризаційна типологія);
- 2) інтерпретація мовних систем щодо сумісності/несумісності їхніх структурних характеристик і пріоритетних типів структурної відповідності як систем в цілому, так і окремих рівнів мови (імплікаційна типологія);
- 3) класифікація мов за певними типами і класами (таксономічна типологія), яка вважається основним і кінцевим завданням типології.

Граматичні дескрипції мов з довгою історичною традицією є тим вихідним матеріалом, інтерпретація якого дає змогу виявити універсальні (дійсні для будь-якої мови) співвідношення й риси, або **мовні універсалиї**. Водночас типологія встановлює ознаки, властиві лише частині мов. На цій основі й вибудовують типологічні класифікації мов. Типологічне порівняння або зіставлення мовних структур оперує важливим для цієї парадигми поняттям **мовний тип**. Його визначають як певну форму організації поняттєвого змісту мови (В.М. Ярцева), як сутнісну властивість ладу конкретної мови; як загальні закономірності структури низки мов. Згадаймо, наприклад, типологічну класифікацію мов В. фон Гумбольдта, яка поділяється на чотири типи за способом морфологічного оформлення граматичних категорій: *ізолятивні*, *аглютинативні*, *інкорпоративні* і *флексивні*.

Вірогідність отримуваних у лінгвістичній типології результатів забезпечує низка процедур, а саме:

- 1) **порівняльно-історичний метод**;
- 2) **порівняльний метод**, сутність якого полягає у виявленні явищ і фактів низки мов, що мають тотожні функції, незалежно від генетичної спорідненості або неспорідненості мов;
- 3) **прийоми і методи структурної лінгвістики**;

4) **метод типологічних індексів** за Дж. Грінбергом, в основу якого покладено окремі риси, що представляють певні відношення, позначені числовими індексами; метод Дж. Грінберга називають квантитативним через кількість показників, які використовуються при обробці даних.

Примітною ознакою типології ХХ — початку ХХІ ст. є зближення з порівняльно-історичним мовознавством, по відношенню до якого типологічні закономірності (синхронні й діяхронні) слугують критерієм ймовірнісної оцінки генетичних гіпотез (на що вказав у 1956 р. Якобсон). У зв'язку з цим іноді висловлюються крайні точки зору про провідну роль типології в порівняльному мовознавстві й про підпорядкованість ролі генетичного аспекту (Кребер, Г. Бірнбаум); в дійсності йдеться не про розчинення одного підходу в іншому, а про комплексне генетико-типологічне дослідження. Значення такого підходу є величезним особливо при історичному вивченні малодосліджених неписьмених мов, наприклад африканських або полінезійських. Типологія як найважливіший підхід до вивчення різнорідних об'єктів має широкі перспективи в науках філологічного і природничого циклу.

5. КОНТРАСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

5.1. Лінгводидактичний і теоретичний аспекти.

5.1.1. Предмет, об'єкт, завдання.

5.1.2. Мета.

5.1.3. Аналіз помилок.

Контрастивна лінгвістика є молодого галуззю порівняльного мовознавства, яка з'явилася у другій половині ХХ ст. Початком її становлення вважають працю Р. Ладо «Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics For Language Teachers» (1957). Термін «контрастивна» отримує прикладна дисципліна мовознавства, яка вивчає лінгводидактичний аспект мовних контрастів. Американський лінгвіст Д. Болінджер так відгукнувся на появу контрастивних досліджень: «Контрастивна лінгвістика народилася з досвіду викладання. Кожний викладач іноземної мови знає, а кожний, хто вивчає іноземну мову, швидко усвідомлює, що рідна мова (L1) у певних випадках заважає засвоєнню другої мови» (L2) У намаганні зрозуміти закони, що керують цими процесами, перетинаються теорія мови і практика її викладання. На це вказував і Р. Ді П'єтро у праці «Language Structures In Contrast» (1971). Водночас контрастивна лінгвістика успішно розроблялася Празької школою. Велику роль в її становленні відіграли видатні роботи Ш. Баллі, що з'явилися через необхідність викладання німецької мови у франкомовній аудиторії.

Мета контрастивної лінгвістики полягає у порівняльному вивченні двох, рідше кількох мов для виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури (В.М. Ярцева). Науковим джерелом, її **теоретичною платформою** стає порівняльне мовознавство, в якому певний час не існувало поділу на споріднені й неспоріднені мови. **Об'єктом** контрастивних досліджень є, як мінімум, пара мов. У разі лінгводидактичного дослідження це рідна мова (вихідна, англ. *source language*) і нерідна (цільова, англ. *target language*). При цьому ні генетичні або локальні зв'язки, ні типологічна близькість або віддаленість цих мов не відіграють ролі. **Предметом** контрастування є відмінності або відповідності порівнюваних мов, які існують на всіх рівнях мови, як знакових, так і незнакових. У межах контрастивної лінгвістики можна, наприклад, порівнювати фонетичні та фонологічні, лексичні та фразеологічні, морфологічні, синтаксичні системи двох мов. Але в основі контрастивних студій лежить двояке співвідношення плану вираження і змісту (форми і змісту) порівнюваних мов. **Методологічна основа** контрастивної лінгвістики забезпечується прийомом і методами лінгвістичної типології.

У межах цієї дисципліни існує напрям, безпосередньо пов'язаний з методикою навчання мов, так само як і з теоретичним мовознавством, який отримав назву «**аналіз помилок**» (англ. *error analysis*). Йдеться про досвід вивчення чужих просторів (іноземних мов) і подолання перешкод у їх засвоєнні. У цьому контексті аналіз помилок виявляється важливою ділянкою порівняльного мовознавства, де унаочнюється зіткнення мовних систем у свідомості учня, студента (В.Б. Кашкін). Тому говорять не стільки про помилки, скільки про девіантну мовну поведінку. Девіації спричиняють формування вторинної мовної особистості, яка цільовою мовою розмовляє без помилок. Отже, дослідники цього напрямку вивчають **інтерференцію мов** у процесі їх паралельного або почергового використання у мові білінгва (як природного, так і штучного). Висновки, до яких вони доходять, становлять інтерес для соціолінгвістики, а також для розробки проблеми мовних змін, ключової для історичного мовознавства. Латентна (=девіантна) граматики вторинної мовної особистості, яка спонтанно формується у процесі засвоєння L2, може ставати явною, як, наприклад, у випадках появи складних синтаксичних структур у мові мешканців портових міст на островах Океанії. У соціолінгвістиці цей процес називають креолізацією.

Контрастивна лінгвістика залучає до сфери своїх інтересів не тільки соціолінгвістику, але й етнолінгвістику, психолінгвістику, лінгвістичну семіотику тощо. Разом з тим вона надає все ширші і цінніші дані для типології, лінгвопедагогіки,

теорії перекладу, теорії тексту, лексикографії; контрастивна лінгвістика стверджує себе як одна з найяскравіших і ефективніших форм зв'язку між фундаментальною лінгвістикою і прикладними аспектами мовознавства. Цінність контрастивної лінгвістики підкреслюється посиленням уваги до неї в різних країнах, особливо у сфері викладання іноземних мов.

Проблема порівняння або зіставлення різних мовних систем не обмежується науковими студіями порівняльно-історичного мовознавства, типологічного або контрастивного, дослід-

женням мовних союзів та універсалій, теорією перекладу, а також викладанням іноземних мов, тобто цікавить лише лінгвіста-професіонала (теоретичного або прикладного). Це не так. Порівняння мов — це поширена побутова реальність, особливо в умовах глобалізації світового освітнього простору, інтенсивної трудової міграції і, як наслідок, необхідності вживатися в чужий мовний і культурний простір. Із цього випливає важливість подальшого розвитку і широкі перспективи всіх вищезгаданих лінгвістичних парадигм.

REFERENCES

1. Lass, R. (1997). *Historical Linguistics and Language Change*. Cambridge: Univ. Press.
2. Chapman, S. (ed.) (2005). *Key Thinkers in the Philosophy of Language and Linguistics*. L.: Routledge.
3. Haspelmath, M. (2010). *Comparative Concepts and Descriptive Categories in Cross-Linguistic Studies*. *Language* 86, 663–687.
4. Seuren, A. M. (1998). *Western Linguistics. An Historical Introduction*. Oxford: Blackwell Publishers. Ltd.
5. Wenguo, P., Mun, T. W. (2007). *Contrastive Linguistics: History, Philosophy and Methodology*. L., NY: Continuum.

Дата надходження лекції до редакції: 03.10.2019 р.

Прийнято до друку: 15.10.2019 р.

УДК 81'1=16+81'373.21

DOI: 10.28925/2311-2425.2019.13.3

СЕМАНТИКА ЛІНГВАЛЬНИХ МЕРЕЖ У НАВЧАЛЬНОМУ КОМБІНАТОРНОМУ ТЕЗАУРУСІ¹

Жаботинська С.А.,

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького,

б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000

saz9@ukr.net

ORCID iD 0000-0001-9841-6335

У статті показано застосування положень лінгвокогнітивної концепції, яка називається «семантика лінгвальних мереж» (СЛМ), у розробленні методичної системи Лінгвакон, де у викладанні англійської мови використовуються концептуальні схеми і концептуальні онтології. У роботі надається короткий опис положень СЛМ у їх проєкції на систему Лінгвакон і розглядається процедура укладання комбінаторного словника-тезаурусу як центрального елемента цієї системи. Як ілюстрація пропонується комбінаторний словник-тезаурус за темою SCHOOL. Його використання в навчальному процесі демонструється із залученням вправ, спрямованих на засвоєння граматики та розвиток мовленнєвих навичок за темою.

Ключові слова: прикладна когнітивна лінгвістика, семантика лінгвальних мереж, методика викладання англійської мови, система Лінгвакон, комбінаторний словник-тезаурус, концептуальна онтологія.

Жаботинская С.А.

Семантика лингвальных сетей в учебном комбинаторном тезаурусе

В статье показано применение положений лингвокогнитивной концепции, именуемой «семантика лингвальных сетей» (СЛС), в разработке методической системы Лингвакон, где в преподавании английского языка используются концептуальные схемы и концептуальные онтологии. В работе дается краткое описание положений СЛС в их проекции на систему Лингвакон и рассматривается процедура составления комбинаторного словаря-тезауруса как центрального элемента этой системы. В качестве иллюстрации предлагается комбинаторный словарь-тезаурус по теме SCHOOL. Его использование в учебном процессе демонстрируется с привлечением упражнений, направленных на усвоение грамматики и развитие речевых навыков по теме.

Ключевые слова: прикладная когнитивная лингвистика, семантика лингвальных сетей, методика преподавания английского языка, система Лингвакон, комбинаторный словарь-тезаурус, концептуальная онтология.

S. Zhabotynska

Semantics of Lingual Networks in an Educational Combinatory Thesaurus

A cognitive turn in contemporary methodologies of teaching foreign languages is primarily associated with employment of the brain / mind covert potential (memory capacities, emotional responses, particulars of the individual's perceptions, etc.) in language learning. Meanwhile, the cognitive approach to language teaching takes little notice of such powerful tool as conceptual structures that underpin linguistic structures and, therefore, facilitate their understanding and acquisition. The nature of relations between linguistic and conceptual structures is focused on in Semantics of Lingual Networks (SLN) — a theoretical conception extended into the fields of applied cognitive linguistics, with lexicography and language teaching among them. This article demonstrates how SLN

contributes to developing the *Linguacon* (Lat. *Lingua* + *Conscientia*) system of teaching English via application of conceptual schemas and conceptual ontologies. The paper proposes a brief discussion of the SLN issues, demonstrates their projection upon the *Linguacon* system, and describes the procedure of compiling a combinatory thesaurus which is the pivot of this system. In the *Linguacon* system, the combinatory thesaurus performs several functions: (1) it structures information within the topic of discussion, (2) it provides systematized sets of phrasal linguistic expressions necessary for this discussion, (3) it links teaching grammar to a thematically homogeneous vocabulary, (4) it changes the traditional "text → lexicon" vector of teaching a foreign language to the "lexicon → text" vector, when the lexicon (in its phrasal version least conspicuous in conventional teaching practices) is adopted for text production. An illustration is provided by the "SCHOOL" combinatory thesaurus. It exemplifies the data which are applied in the classroom to teach grammar and develop texts relevant for the discussed topic. Presumably, the described principles of compiling combinatory thesauri used in teaching English are applicable for compiling similar thesauri for teaching other foreign languages.

Key words: applied cognitive linguistics, Semantics of Lingual Networks (SLN), methods of teaching English, *Linguacon* system, combinatory thesaurus, conceptual ontology.

Вступ. Тема цієї статті узгоджується з проблематикою прикладної когнітивної лінгвістики, яка вживає лінгвокогнітивну теорію для вирішення практичних завдань, насамперед у викладанні мови та в лексикографії. Останнім часом вагомість прикладної когнітивної лінгвістики помітно зростає (див., наприклад, [12; 13]), оскільки її проблематика узгоджується із сучасним дидактичним напрямом *Brain/Mind-Based Learning and Teaching*, який передбачає максимально можливе використання природних резервів мозку / мислення у процесі навчання [7]. До таких резервів слід віднести концептуальні структури мислення, вживані для опрацювання інформації про предметний світ і відстежувані у структурах мови. Взаємозв'язок концептуальних і вербальних структур є центральною темою когнітивної лінгвістики, доробок якої стає актуальним для розбудови прикладних царин, пов'язаних з управлінням інформаційними процесами.

Метою цієї статті є показ практичного застосування положень теоретичної лінгвокогнітивної концепції, яка називається *семантикою лінгвальних мереж (СЛМ)* [1; 4], у розробленні комплексної системи викладання англійської мови. Нині ця система, що отримала назву *Лінгвакон* (від латин. *lingua* + *conscientia* — «мова + свідомість») [2; 15], успішно застосовується у приватному навчальному центрі з аналогічною назвою, який працює в м. Черкаси (Україна) з 2017 р.

Одним із аспектів системи *Лінгвакон* є укладання й використання в навчальному процесі тематичних комбінаторних словників-тезаурів, які сприяють засвоєнню англійської мови для повсякденного спілкування, а також професійної англійської (англійської для спеціальних цілей). Тезаурусний (ідеографічний, тематичний) тип словника забезпечує систематизацію навчальної інформації і тим самим полегшення її запам'ятовування. Комбінаторний словник вирішує проблему навчання автентичної мови, зазвичай не усвідомлювану викладачами, котрі пропонують учням вивчати списки (часто тематично неузгоджених) слів, тоді як особливості мови

полягають значною мірою у її словосполученнях, які зазвичай не перекладаються з однієї мови на іншу дослівно.

У статті надається короткий виклад положень СЛМ, розкривається суть системи *Лінгвакон* та розглядається методика укладання комбінаторного словника-тезауруса, вживаного в цій системі на різних етапах навчання. У якості прикладу пропонується комбінаторний словник-тезаурус теми SCHOOL, що є і побутовою, і професійно орієнтованою в галузь освіти.

Теоретичне підґрунтя: семантика лінгвальних мереж. СЛМ є концепцією, яка узгоджується зі здобутками різних шкіл когнітивної лінгвістики — фреймової семантики, когнітивної граматики, конструкційної граматики, теорії прототипів, теорії перспектив та теорії іконізму. При цьому СЛМ є автентичною концепцією, базовою на власних дослідженнях автора статті, присвячених лінгвокогнітивному аналізу різнопланових мовних і мовленнєвих даних.

Пропонуємо розглянути основні положення СЛМ (скорочений опис положень надається за роботою [4]).

(1) Концептуальні мережі, які структурують значення мовних і мовленнєвих знаків, формуються *базисними пропозиційними схемами (БПС)*, що мають найвищий рівень узагальнення і репрезентують первісні поняттєві категорії та реляції між ними. Тип БПС визначається за її приналежністю до одного з п'яти базисних фреймів — предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного та компаративного. Базисні фрейми відрізняються від фреймів у традиційному розумінні як концептуальних моделей тематично заданих стереотипних предметних ситуацій. У СЛС, за аналогією з інженерією знань, такі фрейми названі *концептуальними онтологіями*. Теорія онтологій розглядає «предметні категорії, що існують у поняттєвих доменах (царинах)», де вони представлені «каталогом предметних типів, які, за припущенням, існують у цільовому домені D, що сприймається особою, яка використовує мову L з метою опису D» [11]. Предметні типи

для опису домену мають наближатися до природних категорій, характерних для цього домену [9, 145]. На відміну від фреймів-онтологій, базисні фрейми є операційними: вони включають тематично зближені БПС, які вживаються для побудови онтологій. БПС представлені:

- буттєвими схемами (предметний фрейм) — квантитативною ($X \in \text{СТІЛЬКИ} : Qn$), квалітативною ($X \in \text{ТАКИЙ} : Ql$), локативною ($X \in / \text{існує} \text{ТАМ} : Lc$ -локатив), темпоральною ($X \in / \text{існує} \text{ТОДІ} : Tm$ -темпоратив), схемою способу буття ($X \text{ існує} \text{ТАК-спосіб} : Md$);
- акціональними схемами (акціональний фрейм) — *стану-процесу* (AG-агенс діє), *контактної дії* (AG-агенс діє на PT-пацієнс / AF-афектив), *каузації* (CR-каузатор робить FT-фактив²);
- посесивними схемами (посесивний фрейм) — *партитивною* (WH-ціле має PR-частку), *інклюзивними* (CR-контейнер має СТ-вміст / СТ-вміст має CR-контейнер»), *схемами власності* (OW-власник має OD-власність / OD-власність має OW-власника)³;
- ідентифікаційними схемами (ідентифікаційний фрейм) — *персоніфікації* (ID-індивід є PS-персоніфікатор : власне ім'я), *класифікації* (ID-індивід, вид є CL-класифікатор : рід), *характеризації* (ID-індивід є CH-характеризатор)⁴;
- компаративними схемами (компаративний фрейм) — *тотожності / метаморфози* (CV-компаратив є /наче/ MS-корелят), *схожості / аналогії* (CV-компаратив є наче AN-корелят), *подібності / метафори* (CV-компаратив є начебто MT-корелят)⁵.

Зазначені БПС можуть бути поширені за рахунок аргументних ролей SC-сірконстант (різновиди: супроводжувач, помічник, контрагент, інструмент, медіатив та ін.⁵), ST-стимул (мета, причина), PC-передумова (умова, поступка), RC-реципієнт (адресат, бенефактив / малефактив), а також за рахунок локативної та темпоральної схем.

Число БПС обмежене, але завдяки їхній комбінації, особливості якої залежать від специфіки поняттєвого простору, що структурується, можна отримати необмежену кількість конфігурацій концептуальних мереж, які упорядковують концептуальні онтології предметних царин.

(2) Концептуальна мережна модель перетворюється на матричну модель, якщо зв'язки між інформаційними вузлами мережі залишаються непозначеними (лише імплікованими).

(3) Залежно від потреб дослідження, концептуальні мережі / матриці будуються як однорівневі або багаторівневі (мережі-в-мережах / матриці-в-матрицях). У багаторівневій мережі / матриці поняттєві простори розгортаються «вглиб»: концептосфера (уся інформація,

що структурується) є мережа / матриця доменів (поняттєвих вузлів концептосфери); кожен домен є мережею / матрицею парцел (поняттєвих вузлів домену); парцела містить предметні *концепти*, кожен з яких є інформаційним вузлом, структурованим мережею / матрицею ознак. На всіх рівнях структурування мереж / матриць застосовується обмежений набір БПС, які тим самим демонструють фрактальну природу (самоподібність під час прояву в різних масштабах).

(4) До мережної або матричної концептуальної моделі застосовуються когнітивні операції, які перетворюють її на когнітивну модель. Концептуальна модель демонструє лише тип зв'язку між поняттєвими сутностями. Модифікація концептуальної моделі здійснюється завдяки когнітивним операціям на кшталт тих, що виокремлені в когнітивній граматиці Р. Ленекера (специфікація, фокусування, промінантність, перспективізація) [8, 55–84]. Модифікація однієї й тієї самої концептуальної моделі за допомогою когнітивних операцій дозволяє отримати декілька когнітивних моделей, які структурують вербалізовану інформацію. Когнітивні моделі відбивають логіку синтагматичних відношень, наявних в мові та мовленні, де місце одиниці в синтагмі залежить від її промінантності (виокремлення увагою). Наприклад, партитивна схема: *книжка має сторінки — сторінки книжки*; інклюзивна схема: *молочна пляшка — пляшкове молоко*; схема каузації: *письменники пишуть книги — книги пишуться письменниками*.

(5) Когнітивні моделі, утворені на основі БПС, а також на основі їх комбінацій, є значеннями *конструкцій* — узагальнених вербальних форм, наділених власним узагальненням, або схемним, значенням, яке не залежить від того, яким лексичним або морфологічним матеріалом заповнюється така форма [6; 10]. Конструкції, схемні значення яких формуються на основі БПС, вживаються як для *категоризації*, так і для *перекатегоризації* вербалізованої інформації. За умов перекатегоризації інформації зміст БПС «вкладається» не у свою узагальнену вербальну форму (формальну структуру), а у форму, конвенційно закріплену за іншою БПС. Наприклад, зміст квалітативної схеми $X \in \text{ТАКИЙ} > \text{ТАКИЙ} X$ передається синтаксичними формами $N \text{ is Adj} > \text{Adj } N$ (*дівчина є красива > красива дівчина*). За умов субстантивації іменника, цей зміст може вкладатися у синтаксичну форму з генітивом $N N_{\text{GEN}}$ інгерентну для посесивних схем. При цьому квалітативне значення перекатегоризується в посесивне (*краса дівчини — частина цілого*) або інклюзивне (*дівчина надзвичайної краси — контейнер вмісту*). Див про це докладно [3].

(6) Когнітивні моделі, створені на основі власне БПС або їх комбінацій, задіяні в процесі

утворення й інтерпретації вербальних знаків різних рівнів. Під час створення вербального знака мовцем має місце послідовне *ономасіологічне мапування* (*mapping*), тобто фрагментування інформації, яке розгортається в напрямку: сутність зовнішнього світу > фрагментарно зафіксована увагою інформація про цю сутність у свідомості (значення знака) > внутрішня форма знака (фрагмент його значення) > зовнішня форма-1 знака (неповна експлікація його внутрішньої форми) > зовнішня форма-2 знака (компресія його зовнішньої форми-1, що має місце у скороченнях, абревіатурах, блендах тощо). Під час інтерпретації вербального знака його реципієнтом має місце *семасіологічне конструювання* (*construal*), відтворення значення знака, здійснюване в напрямку, протилежному мапуванню: менша зовнішня форма знака (за її наявності) > більша зовнішня форма знака > його внутрішня форма > значення знака > сприйняття світу реципієнтом знака. Останній етап є важливим для розгляду культурного фактору в мовних картинах світу і для вивчення впливу на свідомість ідеологічно спрямованих наративів.

Наведені вище положення СЛС застосовуються в розробленні автентичної системи Лінгвакон, спрямованої на оптимізацію викладання й засвоєння англійської мови як іноземної.

Прикладний аспект: Лінгвакон — система викладання англійської мови, заснована на концептуальних схемах. Базовий принцип системи Лінгвакон полягає в єдності навчального об'єкта, представленої комплексом ГРАМАТИКА — СЛОВНИК — ТЕКСТ / ДИСКУРС, який залишається незмінним на трьох навчальних рівнях. Водночас, на кожному з них приділяється більше уваги одному зі складників тріади (далі виклад на дано за роботами [2; 15]).

На першому рівні беруться до уваги положення (1), (4), (5) і (6) СЛС. Фокусом стає ГРАМАТИКА, оптимізації засвоєння якої сприяє системне застосування БПС, узгоджуваних із синтаксисом, морфологією та словотвором англійської мови. Умовою, яка має бути дотримана, є граматична гомогенність матеріалу. Тобто, максимально опрацьовується матеріал, узгоджуваний лише із БПС певного типу: (а) її синтаксична форма, модифікації цієї форми у запереченнях та усіх типах запитань; (б) ускладнення синтаксичної форми (додавання однорідних членів речення та підрядних клауз) завдяки поширенню основної БПС за допомогою локативної, темпоральної, сірконстантної, реципієнтної схем, а також схем стимулу й передумови; (в) морфологічні зміни у синтаксичній формі БПС, пов'язані зі зміною часу, стану та способу дієслова, а також зі зміною граматичних форм іменника, прикметника та прислівника; (г) номінативна компресія, за якої реченнєва маніфестація БПС звужується до фразової та лексичної (напри-

клад, *This suit has three pieces > a three-piece-suit > a three-piecer > a threer*). Синтаксична форма БПС заповнюється кількісно обмеженою лексикою, узгоджуваною з простими побутовими темами на кшталт *"How are you?"*, *"Family"*, *"Friends"* тощо. Висловлення різних концептуально і структурно гомогенних типів комбінуються в невеликих за розміром тематично когерентних текстах, вживаних у різних комунікативних ситуаціях, які моделюються викладачем.

На другому рівні навчання беруться до уваги положення (1), (2), (3), (5) і (6) СЛМ. Фокус уваги зміщується на комбінаторний СЛОВНИК-ТЕЗАУРУС, що обслуговує тему, зміст якої відомий учням (наприклад, *"School"*, *"Hobbies"*, *"Shopping"* тощо). Джерелом словосполучень для словника є оригінальні тексти та електронні текстові корпуси. Словникові одиниці упорядковуються за допомогою однорівневої або багаторівневої онтології. Організація словосполучень з однаковим ключовим словом враховує універсальну логіку синтаксису фрази й речення [14], засвоєну учнями на першому рівні навчання. Словник уможливує продукування складніших текстових повідомлень на задану тему.

На третьому рівні навчальним матеріалом стають додаткові ТЕКСТИ, що дозволяють розширити онтологію знайомої теми, побудувати онтологію теми, яка потребує залучення раніше невідомої інформації (наприклад, *"Science and Technology"*, *"Theater"*, *"Books and Libraries"*) та доповнити або укласти комбінаторний словник-тезаурус. Включені до нього одиниці вводяться до монологічного і діалогічного мовлення, яке відтворюється в різних модельованих викладачем комунікативних ситуаціях.

Система Лінгвакон дозволяє не тільки оптимізувати засвоєння іноземної мови за рахунок узгодження навчального матеріалу з логікою наявних у мисленні концептуальних структур, а й сприяє розвитку в учнів навичок систематизації інформації, конче необхідних у сучасних умовах постійного нарощування обсягів інформаційних потоків.

Комбінаторний тезаурус, ключовий складник системи Лінгвакон, укладається за певною методикою, суголосною з положеннями СЛМ.

Комбінаторний словник-тезаурус: методика укладання. Методика укладання комбінаторного словника-тезауруса має чотири основні етапи.

Першим є етап побудови онтології (концептуальної моделі) теми, яку обслуговує словник. Онтологія структурує загальну тему (концептосферу) як мережу / матрицю підтем (доменів), кожен з яких має свої підтеми (парцели), представлені конкретними предметними концептами. За умови спрощення структури, домени містять власне концепти.

Другим є етап побудови і заповнення мережі конкретного предметного концепту Х (позначе-

ного N_1), зміст якого формується низкою гетерогенних ознак. Такі ознаки відповідають складникам БПС, котрі, своєю чергою, об'єктивуються відповідними синтаксичними структурами: *квалітативна БПС «X є ТАКИЙ»* — Adj N_1 (пряма схема), $N_2 N_1$, $N_1 N_2$, (трансформи інших схем); *локативна БПС «Y є ТАМ (X : Lc)»* — Prep N_1 ; *посесивні БПС «X-ціле / контейнер / вміст / власник / власність має Y-частину / вміст / контейнер / власність / власника»* — N_1 has N_2 , N_2 of N_1 ; *акціональні БПС-1 «X-агєнс / каузатор діє / діє на PT, AF / робить FT»* — N_1 V (N_2); *акціональні БПС-2 «AG-агєнс / CR-каузатор діє на / робить X-пацієнс / афектив / фактив»*: N_2 V (Prep) N_1 . Мережа ознак предметного концепту X упорядковує *фразові сети* (набори), в яких фігурує іменник (N_1) на позначення X (рис. 1).

Третім етапом є упорядкування блоків ознак X у фразовому сеті. Ознаки одного типу, наприклад, квалітативні, розподіляються на тематичні блоки, внутрішня гомогенність яких забезпечується синонімією позначень ознаки, а також їх гіпонімією — підведенням під одне загальне поняття. Послідовність же самих блоків спирається на логіку зв'язків між ними, зумовлену темпоральною сукцесією для акціональних блоків та відношеннями суміжності для інших блоків. Суміжність відбиває демонстровану БПС логіку відношень між цілим і частиною, власником і власністю, агєнсом і пацієнсом тощо.

Четвертий етап передбачає упорядкування інформації у словниковій статті, тобто на рівні безпосередньо словосполучень. Словникова стаття містить: провідне словосполучення, узгоджуване з відповідною БПС, а також похідні словосполучення і лексичні деривати, утворені в результаті компресії основної синтаксичної форми БПС та перекатегоризації цієї БПС (її репрезентації у мовних формах інших БПС).

Нижче результат застосування викладеної методики проілюстровано на прикладі комбінаторного словника-тезауруса за темою SCHOOL.

Комбінаторний словник-тезаурус за темою SCHOOL. На першому етапі відібрані для словника словосполучення упорядковуються за допомогою спрощеної онтології матричного типу: її домени містять власне концепти. Доменами матриці є: SCHOOL (концепти: School, Local community, School curators), SCHOOLING (концепти: Subjects, Grades, Curriculum, Syllabus, Schedule, School terms, Vocations), STUDENTS (концепти: Student, School supplies, School mate, Hobby, Parents), TEACHERS AND STAFF (концепти: Teacher, Staff) (рис. 2).

На другому етапі словосполучення упорядковуються відповідно до структури мережі конкретного концепту (див. рис. 1). На третьому етапі формуються блоки гомогенних словосполучень і встановлюється порядок цих блоків. Як приклад пропонується фразовий сет, який вербалізує концепт School (рис. 3а, 3б). У цьому сеті БПС є поняттєвою основою синтаксичних структур, представлених відповідними словосполученнями:

- Блоки (1–7), (24–25): пряма квалітативна схема (форма з прикметником): *school is non-selective > non-selective school*; перекатегоризації інших БПС у квалітативну схему (форма з іменником): *grammar school*.
- Блоки (8–14): перекатегоризації інших БПС (локативної схеми або схеми власності) у квалітативну схему: *school lunch, school curriculum*.
- Блок (15): локативна та темпоральна схеми: *at school, after school*.
- Блоки (17), (19–20): схеми контактної дії і каузативу: *school admits students, school provides academic and non-academic education*.
- Блоки (16), (22–23): схема контактної дії: *school is established and driven by external sponsors*; схеми стану-процесу і контактної дії з локативним поширенням: *teachers teach at school, students return to school*.
- Блоки (18), (21), (27–30): партитивна схема: *school has a high quality of training, school has a yard*; схема власності: *school has a website*.

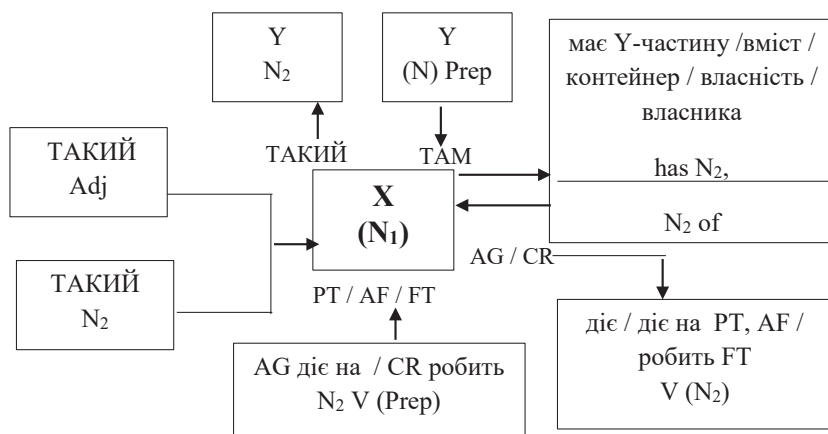

Рис. 1. Мережа ознак предметного концепту X як основа фразового сету

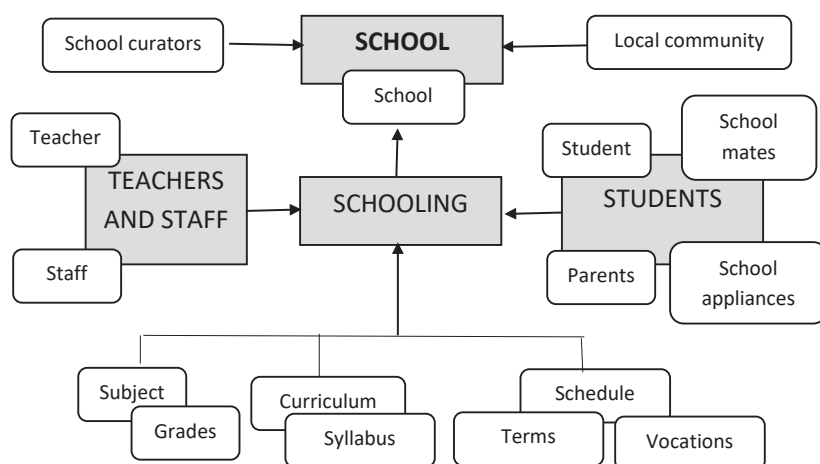

Рис. 2. Концептуальна онтологія словника-тезауруса за темою SCHOOL

Зразок перекладу словникових одиниць

- 1
 - preschool, nursery ~, infant ~ (GB), pre-primary ~, play ~, start ~;** syn. **kindergarten:** дитячий садок (вік 3–5 років)
 - grade ~:** початкова і середня школа
 - primary ~ (GB), elementary ~ (US, Canada):** початкова школа (вік 6–7 — 10–12 років), часто 1 — 4–5 класи
 - secondary ~:** середня школа (вік 11–12 — 16–18 років), після початкової школи, часто 5–6 — 11–12 класи
 - middle ~, intermediate ~, junior high ~ (US):** молодша середня школа (вік 12–16 років), часто 5 — 7–9 класи
 - high ~, senior high ~ (US):** старша середня школа (вік 16–18 років), часто 9–12 класи
 - post-secondary ~ (education):** освіта після середньої школи
 - vocational ~, trade ~:** професійне училище
 - higher ~;** syn. **college, university:** вища школа, коледж, університет
- 2
 - single-sex ~:** школа з роздільним навчанням
 - all-boys ~:** чоловіча школа
 - all-girls ~:** жіноча школа
 - co-educational ~, mixed ~:** школа сумісного навчання
- 3
 - comprehensive ~, non-selective ~:** загальноосвітня школа (приймає всіх учнів)
 - selective ~:** школа, яка відбирає учнів
 - grammar ~ (GB), academically oriented ~, gymnasium:** гімназія, академічно орієнтована школа
 - secondary modern ~, community ~ (GB):** звичайна школа
 - mainstream ~:** звичайна школа для дітей без особливих потреб
 - special ~, special needs ~:** школа для дітей з особливими потребами
 - magnet ~ (US):** спеціалізована школа з поглибленим вивченням окремих предметів
 - day ~:** денна школа (де діти тільки навчаються)
 - boarding ~, residential ~:** школа-інтернат
- 6
 - state ~:** державна школа
 - maintained ~:** школа, яка субсидується місцевою владою

- charter ~:** чартерна школа (фінансується державою, але працює за своїм власним планом)
- public ~:** державна школа (AmE), приватна школа (BrE)
- private ~, independent ~:** приватна школа
- charity ~:** благодійна школа
- state- / privately funded ~:** школа, фінансована державою / фінансована приватно
- fee-paying ~:** платна школа
- non fee-paying ~:** безоплатна школа

Під час укладання словника вирішується проблема самостійного або підпорядкованого статусу модифікацій первинної синтаксичної форми БПС. Якщо такі модифікації вважаються самостійними, вони групуються у блоках фразового сету. Якщо модифікація первинної форми БПС вважається підпорядкованою, то вона на четвертому етапі укладання словника включається до складу вокабули, як от:

- 23
 - parents prefer ~:** батьки надають перевагу певній школі; також: **parents have preference for ~; parents' preference for ~**
 - parents choose ~:** батьки обирають (певну) школу; також **parents' choice of ~**
- 28
 - ~ has classrooms:** школа має класи; **~ classrooms:** шкільні класи
 - ~ has a library:** школа має бібліотеку; **~ library:** шкільна бібліотека
 - ~ has a cafeteria:** школа має їдальню; **~ cafeteria:** шкільна їдальня.

Самостійність або підпорядкованість модифікованої форми основної фрази залежить від типовості цієї форми. Так, форма *school teacher* (блок 10) є більш вживаною за *school has teachers*. Форми ж *parents choose a school (for their child)* та *parents' choice of a school* або *school has a library*

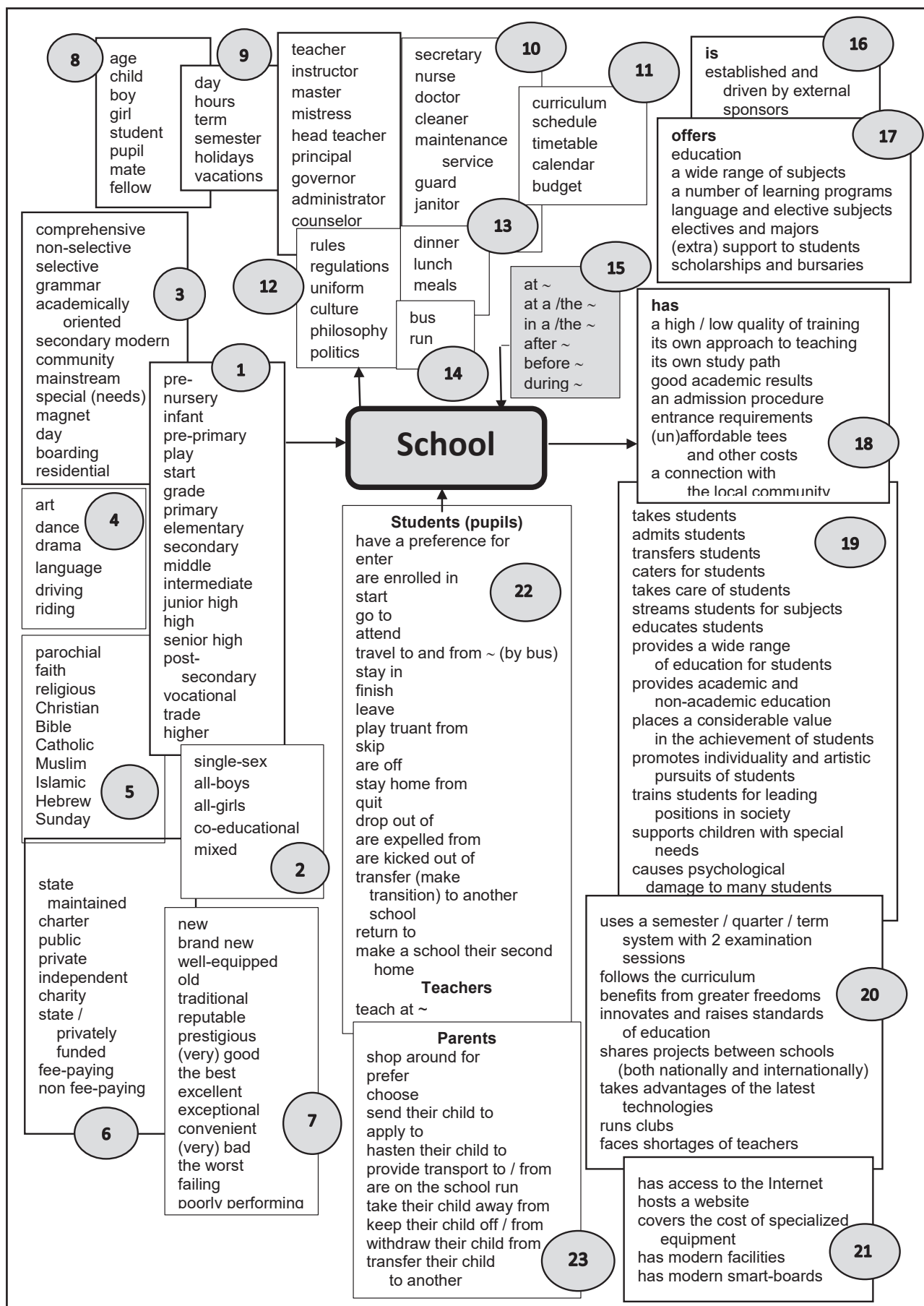

Рис. 3а. Концепт School: фразовий сет

та *school library* є однаково типовими, що дозволяє вважати статус модифікованої форми підпорядкованим.

Під час укладання тезаурусу до нього включається значна кількість словосполучень. Проте, зважаючи на рівень і цілі навчання, викладач

може скоротити тезаурус. З іншого боку, він може бути поширений самими учнями, які, опрацьовуючи тексти, добирають із них вирази і розміщують їх у відповідних блоках фразового сету.

Словник-тезаурус вживається для закріплення граматики та розвитку комунікативних навичок.

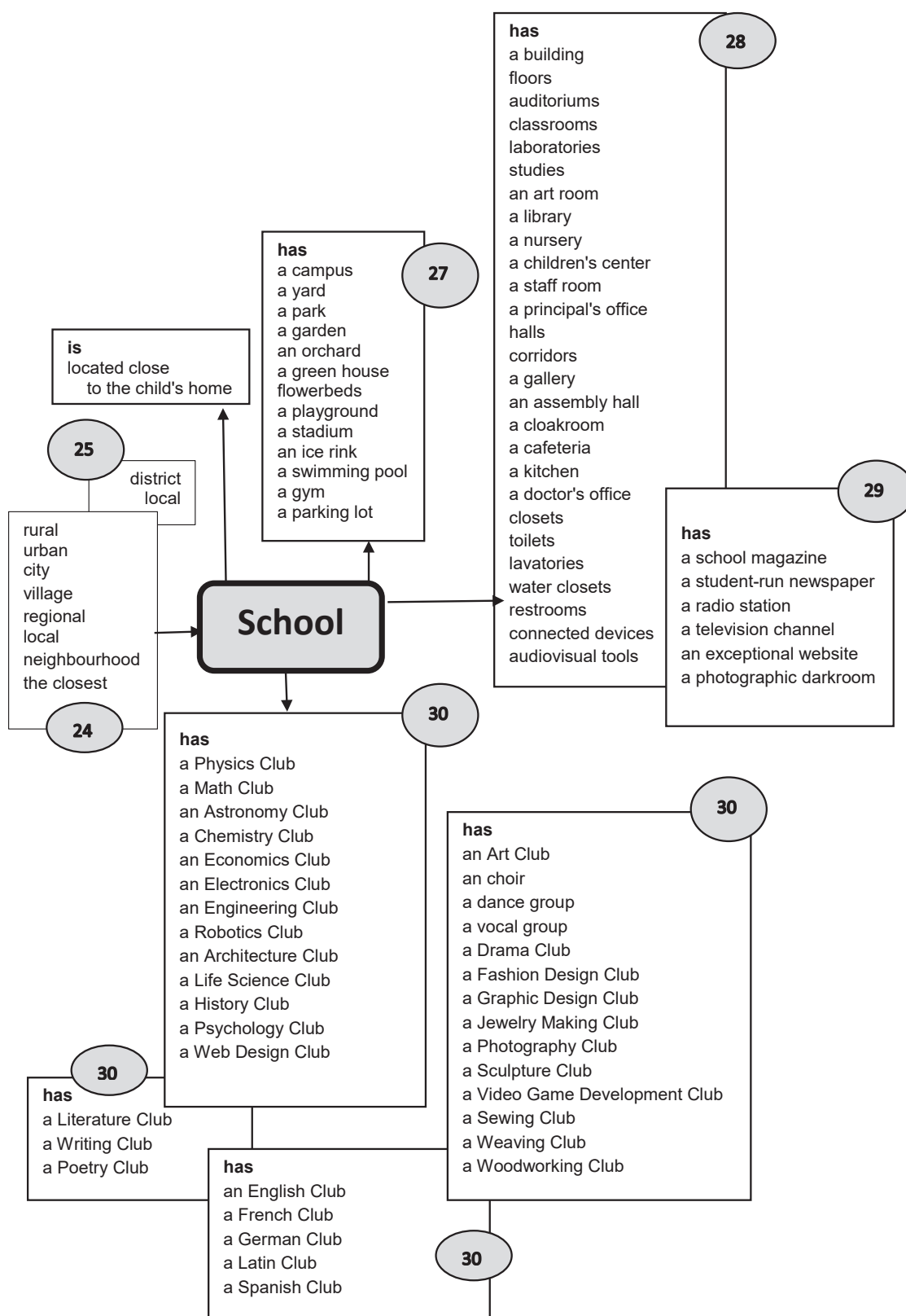

Рис. 3б. Концепт School: фразовий сет (продовження)

Приклади граматичних вправ

1. Квалітативна схема. Побудувати речення за зразком: *This school is state-maintained*. Поширити іменну частину присудка означеннями-прикметниками (не іменниками!) тієї ж самої семантичної групи; зразок: *This school is state-maintained, or state-funded*. Поширити групу підмета означеннями декількох семантичних груп; зразок: *This brand-new comprehensive school is state-maintained, or state-funded*.

2. Схема класифікації. Побудувати речення за зразком: *This is a comprehensive school*. Поширити іменну частину присудка означеннями з тієї ж самої семантичної групи; зразок: *This is a comprehensive community school*. Поширити іменну частину присудка означеннями різних семантичних груп; зразок: *This is a local comprehensive state-maintained mixed school*.

3. Партитивна схема і схема власності. Побудувати речення за зразком: *This urban private school has an orchard and a greenhouse*. Перетворити це речення на клаузу; зразок: *This urban private school is exceptional because it has an orchard and a greenhouse*.

4. Локативна схема. Побудувати речення за зразком: *The school principal and the school secretary are in the principal's office*. Перетворити синтаксичну структуру; зразок: *There is the school principal and the school secretary in the principal's office*.

5. Схеми контактної дії і каузації (з агенсом / каузатором). Побудувати речення за зразком: *This prestigious brand-new school provides a wide range of education for students. It offers electives and majors. It innovates and raises standards of education*.

6. Схема контактної дії (з пацієнсом, локативом). Побудувати речення за зразком: *Parents usually shop around for a good school to send their child to*. Побудувати речення за зразком: *Students travel to and from school by school bus or they are taken to and from school by their parents*.

Побудовані речення модифікуються лексично (шляхом додавання нових слів), синтаксично (шляхом ускладнення синтаксичної структури, а також шляхом її трансформації у питальні форми) та морфологічно (шляхом змінення морфологічних категорій слів, що входять до складу фраз, які конституюють речення, шляхом додавання модальних дієслів тощо).

Приклади вправ на розвиток мовленнєвих навичок

Монологічні навички: (1) Describe the types of schools in your country, GB and the USA. (2) What role does school play in students' life? (2) What kind of school would you like to study (teach) at?

Діалогічні навички: (1) A school principal introduces his / her school to the municipal

authorities. (2) Two university graduates discuss the schools they have been appointed to as teachers. (3) A teacher advertises his / her school to the parents who are choosing a school for their child.

Аналогічним чином опрацьовується кожен концепт онтології теми. Робота зі словником закріплює необхідні мовленнєві навички та поширює словниковий запас з урахуванням комбінаторних особливостей англійської мови, нехтування якими залишається нині одним із слабких місць у викладанні іноземної мови, англійської зокрема.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Нині когнітивна лінгвістика має здобуток, який набуває прикладного значення. З'ясування природи зв'язку між мовними і концептуальними структурами дозволяє залучити останні до організації матеріалу, який засвоюється під час вивчення іноземної мови. При цьому реалізація вужчої мети, засвоєння мови, супроводжується реалізацією ширшої мети, набуття навичок структурування, упорядкування власне інформації. Ці завдання вирішуються в контексті системи Лінгвакон, розробленої для навчання англійської мови на лінгвокогнітивних засадах, а саме — з урахуванням положень семантики лінгвальних мереж як однієї з лінгвокогнітивних теорій, яка узгоджується з іншими сучасними лінгвокогнітивними теоріями. У системі Лінгвакон на трьох рівнях навчання зберігається єдність триади ГРАМАТИКА – СЛОВНИК – ТЕКСТ / ДИСКУРС. При цьому кожний рівень поглиблює один із трьох складників.

У системі Лінгвакон ключову роль відіграє навчальний комбінаторний тезаурус, який виконує декілька функцій: (1) структурує інформацію за певною темою; (2) забезпечує фразове покриття цієї інформації; (3) уможливорює опрацювання граматики на тематично гомогенному лексичному матеріалі; (4) дозволяє змінити традиційний напрям навчання «від тексту — до лексику» на напрям «від лексику — до тексту». У системі Лінгвакон автентичний текст є не об'єктом вивчення (читання, перекладу, переказу тощо), а джерелом фразових даних, що упорядковуються в словнику-тезаурусі, на базі якого створюються тематично орієнтовані тести-повідомлення, котрі задовольняють комунікативні потреби мовця. Використання комбінаторного тезаурусу, укладеного на підставі положень СЛМ, дозволяє мовцю вирішити дві основні комунікативні проблеми — ЩО казати (інформація за темою) і ЯК сказати (вербаліка теми). Методика укладання навчального комбінаторного словника-тезаурусу перебуває наразі у стані становлення і може бути удосконалена у своїх деталях. Ця методика має перспективу для її реалізації на матеріалі інших мов, що вивчаються як іноземні.

ПРИМІТКИ

¹ Ця стаття є доопрацьованою українською мовною версією російськомовної статті автора «Прикладные аспекты когнитивной лингвистики: комбинаторный тезаурус в обучении профессиональному английскому». *Репрезентация специальных знаний в языке : сб. науч. работ. Серия «Когнитивные исследования языка»* / Отв. ред. Т.А. Клепикова. СПб; Тамбов, 2019. (У друці).

² Пацієнсом (PT) є існуючий об'єкт, з яким контактує агенс і який не змінюється в результаті контакту; наприклад, *Він бере (читає, бачить) книгу*. Афективом (AF) є існуючий об'єкт, з яким контактує агенс і який змінюється в результаті контакту: агенс робить об'єкт ТАКИМ; наприклад, *Він реставрує книгу*. Фактитивом (FT) є об'єкт, якого не існувало і який з'являється в результаті дії агенса-каузатора; наприклад, *Він пише книгу*.

³ Частина (PR) не є автономною, вона не існує окремо від цілого (WH). Вміст (CT) є автономним, він може існувати в межах визначеного контейнеру (CR), в межах інших

контейнерів та поза їх межами. Власність (OD) лише наближена до власника (OW) у просторі та / або часі.

⁴ В англійській мові формальною ознакою класифікатора (CL) є неозначений артикль *a*; формальною ознакою характеристизатора (CH) є означений артикль *the*.

⁵ Тотожність / метаморфоза (MS) передбачає співставлення двох класів одного й того самого предмета і визнання одного з класів доміантним; наприклад, *готель-клуб, спідниця-брюки*. Схожість / аналогія (AN) передбачає порівняння двох предметів, що належать до одного класу. Прикладом є прецедентні імена: *Цей готель є наче Хілтон*. Подібність / метафора (MT) передбачає порівняння двох предметів, що належать до різних класів; наприклад, *Цей готель є начебто перлина*.

⁶ Формальною ознакою сірконстанта (SC) як сутності, що супроводжує агенс під час виконання дії, в англійській мові є прийменник *with*, а у мовах із відмінюванням іменника — орудний відмінок (аблятив). Про можливості варіювання поняття сірконстанта див. [5].

ДЖЕРЕЛА

1. Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Cognition, Communication, Discourse*. 2013. № 6. С. 47–76.
2. Жаботинская С.А. «Лингвакон»: система преподавания английского языка, основанная на концептуальных схемах. Когнітивна лінгвістика у міждисциплінарному контексті: теорія і практика: матеріали Міжнар. наук. конф. УАКЛіП. Черкаси, 8–10 жовтня 2016 р. Черкаси, 2016. С. 18–19.
3. Жаботинская С.А. Фразовые конструкции и перекатегоризация языковой информации. Когнитивные исследования языка. Вып. XXIV. Личность. Язык. Сознание : сб. науч. трудов. Посвящается юбилею засл. деятеля науки РФ, д-ра филол. наук, профессора Н.Н. Болдырева / отв. ред. вып. А.Л. Шарандин. Москва, Тамбов, 2016. С. 273–286.
4. Жаботинская С.А. Генеративизм, когнитивизм и Семантика лингвальных сетей. *Doctrina multiplex, veritas una*. Учень багато, істина одна : зб. праць до ювілею Ізабелли Рафаїлівни Бунятової / Київський ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2018. С. 99–141.
5. Жаботинская С.А. WITH: исчислимость многозначности предлога (лингвокогнитивная интерпретация). Когнитивные исследования языка. Вып. 36. Понимание. Интерпретация. Когнитивное моделирование : сб. науч. трудов в честь 70-летия В.З. Демьянкова / отв. ред. вып. М.Л. Ковшова. Москва, Тамбов, 2019. С. 352–371.
6. Goldberg, A.E. *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995.
7. Jensen, E.P. *Brain-Based Learning: The New Paradigm of Teaching* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA : Corwin, 2008.
8. Langacker, R.W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York : Oxford University Press, 2008.
9. Mineau, G. The Engineering of a CG-based System: Fundamental Issues. *Conceptual Structures: Logical, Linguistic, and Computational Issues* / ed. by B. Ganter and G.W. Mineau. Berlin, 2000. С. 140–56.
10. *Construction Grammar: Cognitive Grounding and Theoretical Extensions* / ed. by J.-O. Ostman and M. Fried. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2004.
11. Sowa, J.F. Building, Sharing, and Merging Ontologies. 2001. URL: <http://www.jfsowa.com/ontology/ontoshar.htm>
12. Taylor, J. *Ten Lectures on Applied Cognitive Linguistics*. Leiden : Brill, 2018.
13. What is Applied Cognitive Linguistics? Answers from Current SLA Research / ed. by A. Tyler, L. Huang and H. Jan. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2018.

14. Zhabotynska, S.A. Principles of Building Conceptual Models for Thesaurus Dictionaries. *Cognition, Communication, Discourse*. 2010. № 1. P. 75–92. DOI : 10.26565/2218-2926-2010-01-05
15. Zhabotynska, S.A. “LINGUACON”: A System of Teaching English on the Neurocognitive Grounds. *Якісна мовна освіта у сучасному глобалізованому світі: тенденції, виклики, перспективи : матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Суми. 23–24 листопада 2017 р. Суми, 2017. С. 261–264.*

REFERENCES

1. Zhabotynskaia, S. A. (2013). Imia kak tekst: kontseptualnaia set leksicheskogo znachenii (analiz imeni emotsii) [Name as a Text: a conceptual network of lexical meaning (analysis of the name of emotion)]. *Cognition, Communication, Discourse*, 6, 47–76. DOI: 10.26565/2218-2926-2013-06-04
2. Zhabotynskaia, S. A. (2016). “Lingvakon”: sistema prepodavaniia angliiskogo yazyka, osnovannaia na kontseptualnykh skhemakh [“Linguacon”: the system of teaching English grounded on conceptual schemas]. *Kohnityvna linhvistyka u mizhdystsyplinarnomu konteksti: teoriia i praktyka. Materialy Mizhnar. nauk. konf., Cherkasy, 8-10 zhovtnia 2016, Cherkasy: FOP Ye. I. Hordiienko*, 18–19.
3. Zhabotynskaia, S. A. (2016). Frazovye konstruktii i perekategorizatsiia yazykovoi informatsii [Phrasal Structure and Re-categorisation of Linguistic Information]. In A. L. Sharandin, ed. *Kognitivnye issledovaniia yazyka. Vyp. XXIV. Lichnost. Yazyk. Soznanie : sb. nauch. trudov. Posviashchaetsa yubileiu zasl. deiatelia nauki RF, d-ra filol. nauk, professora N. N. Boldyreva*. Moskva, Tambov: In-t yazykoznaiia RAN, Izdatelskii dom TGU im. G. R. Derzhavina, 273–286.
4. Zhabotynskaia, S. A. (2018). Generativizm, kognitivizm i semantika lingvalnykh setei [Generativism, Cognitivism, and Semantics of Lingual Networks]. In *Doctrina multiplex, veritas una. Uchen bahato, istyna odna: zb. prats do yubileiu Izabelly Rafailivny Buniatovoi*. Kyiv: Kyivskiy un-t im. B. Hrinchenka, 99–141.
5. Zhabotynskaia, S. A. (2019). WITH: ischislmost mnogoznachnosti predloga (lingvokognitivnaia interpretatsiia) [WITH: computability of the prepositional meanings]. In M. L. Kovshova, ed. *Kognitivnye issledovaniia yazyka. Vyp. 36, Ponimanie. Interpretatsiia. Kognitivnoie modelirovanie: sb. nauch. trudov v chest 70-letii V. Z. Demiankova*. Moskva, Tambov: Izdatelskii dom “Derzhavinskii”, 352–371.
6. Goldberg, A. E. (1995). *Constructions. A construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
7. Jensen, E. P. (2008). *Brain-based Learning: The new paradigm of teaching* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Corwin.
8. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A basic introduction*. New York: Oxford University Press.
9. Mineau, G. (2000). The Engineering of a CG-based System: fundamental Issues. In B. Ganter, and G. W. Mineau, eds. *Conceptual Structures: logical, linguistic, and computational issues*, Berlin: Springer-Verlag, 140–56.
10. Ostman, J.-O., Fried, M., eds. (2004). *Construction Grammar: Cognitive grounding and theoretical extensions*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
11. Sowa, J. F. (2001). Building, Sharing, and Merging Ontologies. <http://www.jfsowa.com/ontology/ontoshar.htm>
12. Taylor, J. (2018). *Ten Lectures on Applied Cognitive Linguistics*. Leiden: Brill.
13. Tyler, A., Huang, L. and Jan, H., eds. (2018). *What is Applied Cognitive Linguistics? Answers from current SLA research*. Berlin –New York: Mouton de Gruyter.
14. Zhabotynska, S. A. (2010). Principles of Building Conceptual Models for Thesaurus Dictionaries. *Cognition, Communication, Discourse*, 1, 75–92. DOI: 10.26565/2218-2926-2010-01-05
15. Zhabotynska, S. A. (2017). “LINGUACON”: A system of teaching English on the neurocognitive grounds. *Yakisna movna osvita u suchasnomu globalizovanomu sviti: tendentsii, vykyky, perspektyvy: materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentscii, m. Sumy, 23–24 lystopada 2017 r. Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet*, 261–264.

Дата надходження статті до редакції: 21.09.2019 р.

Прийнято до друку: 15.10.2019 р.

СЕМАНТИКА ГРАМАТИЧНОЇ КОНСТРУКЦІЇ: КОРПУСНО-КВАНТИТАТИВНИЙ ВИМІР

Жуковська В.В.,

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008
victoriazhukovska@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-4622-4435

Стаття присвячена проблемі вивчення семантики граматичної конструкції із використанням корпусно-квантитативного методу колострукційного аналізу. Матеріалом дослідження є англійська відокремлена конструкція з експліцитним суб'єктом та предикатом, вираженням дієприкметником I. Встановлено, що семантика конструкції задає обмеження на заповнення її предикатного слоту лише тими дієслівними одиницями, аргументи яких є сумісними із семантичними ролями, що визначаються конструкцією.

Ключові слова: граматична конструкція, узуально-базована грамати́ка конструкцій, квантитативна корпусна лінгвістика, колострукційний аналіз, колексемний аналіз, семантика конструкції.

Жуковская В.В.

Семантика грамматической конструкции: корпусно-квантитативный аспект

Статья посвящена проблеме изучения семантики грамматической конструкции с использованием корпусно-квантитативного метода коллострукционного анализа. Материалом исследования является английская обособленная конструкция с эксплицитным субъектом и предикатом, выраженным причастием I. Установлено, что семантика конструкций задаёт ограничения на заполнение её предикатного слота только теми глагольными единицами, аргументы которых совместимы с семантическими ролями, определяемые конструкцией.

Ключевые слова: грамматическая конструкция, узуально-базированная грамматика конструкций, квантитативная корпусная лингвистика, коллострукционный анализ, колексемный анализ, семантика конструкции.

V. Zhukovska

Semantics of Grammatical Construction: Corpus and Quantitative Aspect

Recently, much research in linguistics has become increasingly interested in the use of new methods and tools to analyze authentic linguistic data provided by text corpora. One of the most reliable corpus-based methods is the collocation analysis, developed by A. Stefanowitsch and S. Th. Gries. Through statistical corpus analysis, this method examines semantics of grammatical construction by measuring the degree of mutual association/ repulsion between a construction and lexical items filling its main slot. This paper demonstrates the feasibility of applying the collocation analysis to study semantics of one type of the English unaugmented detached construction with explicit subject, a non-finite construction of a binary structure consisting of a (pro)nominal subject and Participle I as a predicate, as in [BKEC_[Subj] cheeks]_[Pred burning suddenly].

Using R statistical software and the script for the collocation analysis on empirical data drawn from the BNC-BYU corpus, we identify verbs, which reveal significant attraction to the predicate slot. The semantic analysis of the most strongly attracted verbs allows determining the semantic verb classes most closely associated with the given construction. It appears that the construction particularly attracts verbs involving the body, verbs of emission, verbs of motion, verbs of existence, touch verbs, and verbs of perception. These verbs belong to the aspectual classes of state and process. The analysis proves that the semantics of the construction [BKEC with-less_[Subj general noun]][Verb_{Participle I}] sets restrictions on filling its predicate slot with only those verbs whose arguments are compatible with the semantic roles defined by the construction. In its prototypical meaning the analyzed detached construction verbalizes a scenario in which Agent (the subject of the matrix clause) has a Partitive (the subject of the construction) in State/ Process (expressed by the predicate of the construction — Participle I).

The evidence from the study suggests that the collostructional analysis substantially advances our understanding of grammatical constructions and their meaning. Clearly, these are only preliminary findings and further studies regarding collostructional semantics of other types of English detached constructions with explicit subject would be worthwhile.

Key words: *grammatical construction, usage-based construction grammar, corpus and quantitative methods, collostructional analysis, collexeme analysis, construction semantics.*

Вступ. Сучасний етап розвитку суспільства й науки позначений переходом до нової моделі продукування знань. Якщо для традиційної моделі характерними рисами були дисциплінарність, гомогенність, ієрархічність та домінування інтересів академічних спільнот, то визначальними ознаками нової моделі є міждисциплінарність, гетерогенність та гетерархічність. Ця модель генерується в прикладному вимірі, володіє власними чітко окресленими теоретичними моделями, методами й практиками, потребує широкого спектра навичок і вмінь, залучає різноманітні форми передачі знань та розвивається, не дотримуючись стандартної системи організації знань [10, 16–17]. У цьому контексті сьогодення лінгвістика вирізняється динамізмом і тенденцією до опанування новим інструментарієм та новими методами аналізу. Лінгвістичні дослідження зазнають все більшого впливу так званого «квантитативного повороту» [18, 2] — парадигмального зсуву у бік емпіричного підходу до аналізу мови. Як наслідок, значна кількість лінгвістичних досліджень застосовує інтегровану методологію, котра об'єднує якісні й кількісні методи аналізу та передбачає оброблення великих масивів мовних даних (текстових корпусів). Одним з останніх, але водночас одним із найвпливовіших корпусно-базованих методів, є колострукційний аналіз, який пропонує об'єктивний підхід до встановлення значення граматичної конструкції шляхом обрахунку ступеня взаємного притягнення / відштовхування між конструкцією та лексемами, що заповнюють її провідний слот.

Актуальність запропонованого дослідження визначається необхідністю поглибленого

вивчення аспектів взаємодії граматичної конструкції і лексем, які заповнюють її слоти, в рамках теоретичних положень узуально-базованої граматики конструкцій із застосуванням новітнього корпусно-квантитативного методу колострукційного аналізу.

Метою запропонованої статті є схарактеризувати теоретичне і методологічне підґрунтя колострукційного аналізу та обґрунтувати доцільність його використання для вивчення семантики граматичної конструкції та встановлення обмежень, які конструкція накладає на семантику своїх компонентів.

Критичний огляд літератури, концептуальних рамок дослідження. Теоретичною основою здійсненого дослідження є грамика конструкцій (ГК). Основою цього новітнього лінгвістичного напрямку як знаково-базованої теорії мови є положення про те, що між традиційними рівнями мови немає чітких меж: вони утворюють єдиний континуум, а одиниці всіх мовних рівнів (від морфеми до висловлювання і цілого тексту) є КОНСТРУКЦІЯМИ. Грамика КОНСТРУКЦІЯ трактується як конвенційна пара «форма — зміст/функція» [8; 9; 14; 11; 6], «С є конструкцією тоді і лише тоді, коли С представляє собою пару «форма — значення» $\langle F_i, S_i \rangle$ таку, що існують деякий аспект F_i чи деякий аспект S_i , що не виводиться із складових частин С чи з інших раніше встановлених конструкцій» [12, 4]. Як цілісні одиниці мови КОНСТРУКЦІЇ є некомпозиційними утвореннями з фіксованою структурою, що вивчаються у взаємозв'язку синтаксичних, семантичних і прагматичних ознак (рис. 1).

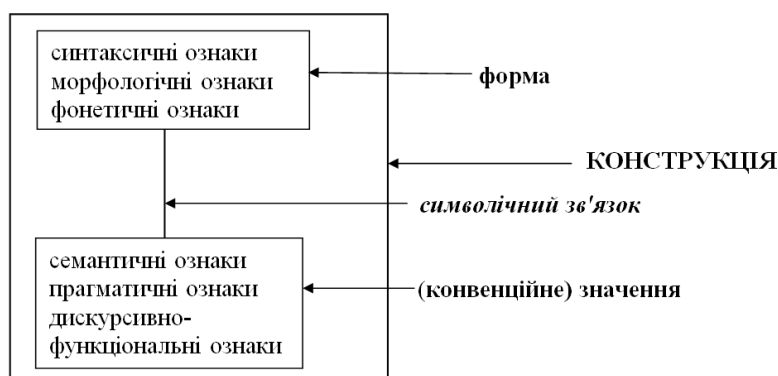

Рис. 1. Модель символічної структури граматичної конструкції за У. Крофтом [6, 472; 7, 258]

КОНСТРУКЦІЯ має власну семантику, що визначає її синтаксичну структуру й задає семантичні обмеження на заповнення слотів. Вивчення конструкційної семантики спирається на положення про семантичний шаблон ситуації, представлений у КОНСТРУКЦІЇ. Семантичний шаблон налаштований на певний тип або клас предикатів, а конкретне дієслово ніби вбудується в готовий шаблон, який може змінити семантику дієслова, якщо вона не відповідає семантиці шаблону [12; 3, 296].

На сьогодні у науковому доробку граматики конструкцій наявна велика кількість досліджень, присвячених вивченню формально-синтаксичних властивостей різноманітних конструкцій на матеріалі різних мов. Проте дослідження значення граматичної конструкції особливо із залученням корпусно-квантитативних методів ще доволі нечисельні.

Запропоноване дослідження містить результати аналізу конструкційної семантики англійської відокремленої структури з експліцитним суб'єктом (ВКЕС) та дієприкметником І, на зразок:

1. [_{МК} *Katherine sat silently for a long moment*], [_{ВКЕС} [_{NP} *her eyes*] [_{XP} *growing perceptibly wider*]], [_{ВКЕС} [_{NP} *the color*] [_{XP} *draining from her cheeks*]] (BNC-BYU, FNT);

2. [_{МК} *The American boy looked away*], [_{ВКЕС} [_{NP} *his cheeks*] [_{XP} *burning suddenly*]] (BNC-BYU, FU8).

Аналізована синтаксична структура визнається нами ГРАМАТИЧНОЮ КОНСТРУКЦІЄЮ, що вирізняється низкою ідіосинкратичних властивостей, як-от: 1) бінарна структура [NP XP]; 2) вторинно-предикативний тип зв'язку між компонентами (перший — вторинний суб'єкт (NP), відмінний від суб'єкта матричної клаузи, другий — вторинний предикат (XP)); 3) визначений спосіб вираження компонентів (вторинний суб'єкт є іменною групою (NP), а вторинний предикат (XP) — неособовою формою дієслова (Participle I); 4) фіксований порядок компонентів (перший компонент завжди передує другому); 5) визначений тип зв'язку з матричною клаузою (відсутність аугментації (безполучниково)); 6) рівноправність і взаємозалежність компонентів; 7) відносна самостійність у структурі речення; 8) відокремлення від матричної клаузи (в усному мовленні — інтонаційно, на письмі — комами, тире) [1; 2]. Водночас колострукційна поведінка цих складних синтаксичних утворень ще не є вповні вивченою й потребує спеціального корпусно-квантитативного дослідження.

Матеріал, методика та методи дослідження. В узуально-базованій моделі мови, частота вживання певної граматичної форми визнається як фактор, що відбиває та впливає на репрезентацію граматичних одиниць у свідомості мовців. Зафіксована у корпусі частота вживання надає

розуміння щодо ступеня вкорінення (тобто автоматизації) конкретної моделі (патерну) як конструкції [7, 309]. Наше дослідження проводилося на матеріалі корпусу англійської мови BNC-BYU [4]. Аналіз відбувався у чотири етапи. На першому етапі з корпусу BNC-BYU за допомогою комп'ютеризованого запиту було отримано, а потім вручну відібрано, релевантні приклади ВКЕС з дієприкметником І. Оскільки у предикаційній структурі ВКЕС семантичним предикатом та синтаксичною вершиною є дієприкметник І, в основі якого знаходиться певне дієслово, на другому етапі предикатний слот [_V Participle I] кожної ВКЕС був ідентифікований та зведений до леми-дієслова. У цілому вибірка становить 2203 прикладів дієприкметникової ВКЕС, в яких вжито 308 різних дієслів. На третьому етапі дослідження отримані дієслова піддалися статистичному колексемному аналізу, який було здійснено за допомогою комп'ютерної програми статистичного оброблення даних R із застосуванням відповідного скрипту С. Гріса [15] та встановлено, які лексеми семантично адекватно функціонують у її предикатному слоті. На четвертому етапі було проведено семантичний аналіз дієслів, які виявили найвищий ступінь колострукційного притягнення, та встановлено, дієслова, якої семантики типово вживаються у конструкції.

Об'єктивним способом встановлення семантичних обмежень на заповнення слотів конструкції є застосування статистичних методів. Метод *колострукційного аналізу*, розроблений А. Стефановичем та Т. Грісом [20; 17; 16], пропонує об'єктивний підхід до встановлення значення граматичної конструкції шляхом визначення ступеня притягнення / відштовхування (*attraction / repulsion*) між певним слотом конструкції та лексичними одиницями чи семантичними класами одиниць, що трапляються в ньому. Колострукційний аналіз типово застосовується до синтаксичних утворень, що відкривають граматично визначені слоти для вживання в них певних лексем. Метод базується на принципі *семантичної узгодженості*, відповідно до якого лексема може вживатися в певній конструкції, якщо вона семантично узгоджується зі значенням конструкції (чи точніше, зі значенням, що приписується конструкцією певному слоту, у якому лексема з'являється). Зокрема, дієслово буде можливим у певній конструкції лише в тому випадку, коли його аргументи є сумісними із семантичними ролями, що визначаються конструкцією [12, 50].

Результати дослідження та обговорення. Результатом колексемного аналізу став список предикатів, розташованих за мірою їх притягнення та відштовхування від дієприкметникової ВКЕС. Встановлено, що у досліджуваній вибірці з 308 дієслів 155 дієслів притягуються до кон-

струкції; 93 дієслова не мають статистично значущих показників притягнення і 60 дієслів відштовхуються. Дані у колонці «сила колострукційного притягнення» інтерпретуються таким чином: чим вище показник, тим сильнішим є зв'язок

притягнення між дієсловом та конструкцією і ці дієслівні лексеми найбільш типово заповнюють предикатний слот конструкції (табл. 1).

У табл. 2 наведено приклади дієслів, що відштовхуються від конструкції.

Таблиця 1

РЕЗУЛЬТАТИ КОЛЕКСЕМНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ПЕРШИХ ДЕСЯТИ ДІЄСЛІВ, ЩО ПРИТЯГУЮТЬСЯ ДО КОНСТРУКЦІЇ [V_{BE} WITH-LESS [SUBJ_{GENERAL NOUN}] [V_{PARTICIPLE I}]]

№	words	word.freq	obs.freq	exp.freq	relation	coll.strength
1.	be	6457	183	0.583693	attraction	Inf
2.	rest	4470	40	0.404074	attraction	64.119505
3.	tremble	1383	28	0.125019	attraction	55.047515
4.	flare	584	22	0.052792	attraction	49.415425
5.	shake	8494	37	0.767832	attraction	47.925466
6.	chatter	333	17	0.030102	attraction	40.645907
7.	blaze	657	19	0.059391	attraction	40.571155
8.	twinkle	229	15	0.020701	attraction	37.618063
9.	move	37290	48	3.370903	attraction	37.488897
10.	shine	2057	22	0.185947	attraction	37.314871

Таблиця 2

РЕЗУЛЬТАТИ КОЛЕКСЕМНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ПЕРШИХ ДЕСЯТИ ДІЄСЛІВ, ЩО ВІДШТОВХУЮТЬСЯ ВІД КОНСТРУКЦІЇ [V_{BE} WITH-LESS [SUBJ_{GENERAL NOUN}] [V_{PARTICIPLE I}]]

№	words	word.freq	obs.freq	exp.freq	relation	coll.strength
1.	have	1304940	4	117.962631	repulsion	46.273645
2.	say	312070	1	28.210185	repulsion	10.893918
3.	know	176925	1	15.993485	repulsion	5.748399
4.	give	123617	1	11.174603	repulsion	3.782803
5.	use	119403	2	10.79367	repulsion	2.853746
6.	find	88107	1	7.964606	repulsion	2.513651
7.	tell	72499	1	6.55369	repulsion	1.972698
8.	make	207760	10	18.780876	repulsion	1.700378
9.	mean	63413	1	5.732343	repulsion	1.664751
10.	leave	60578	1	5.476068	repulsion	1.569962

Узуально-базований підхід до вивчення мови постулює, що значення, яке мовці асоціюють із певною граматичною моделлю, є результатом генералізації над випадками повторюваного вживання цієї моделі [13, 292–293]. Звідси, дієслова, що виявляють найтісніший зв'язок з конкретною

конструкцією, дозволяють зробити певні висновки про її семантику [5, 280]. У результаті семантичного аналізу 98 дієслів, які із 99,9 % довірчою ймовірністю притягуються предикатним слотом конструкції, було виокремлено сім груп дієслів, семантика яких сумісна зі значенням конструкції.

ції. Виокремлені групи різняться за наповненістю (кількістю різних дієслів) та частотою у вибірці. Найбільшою за кількістю різних дієслів та часто-

тою є *група тілесних дієслів*, а другою за частотою, але однією з найменш наповнених, — *група дієслів буття* (рис. 2).

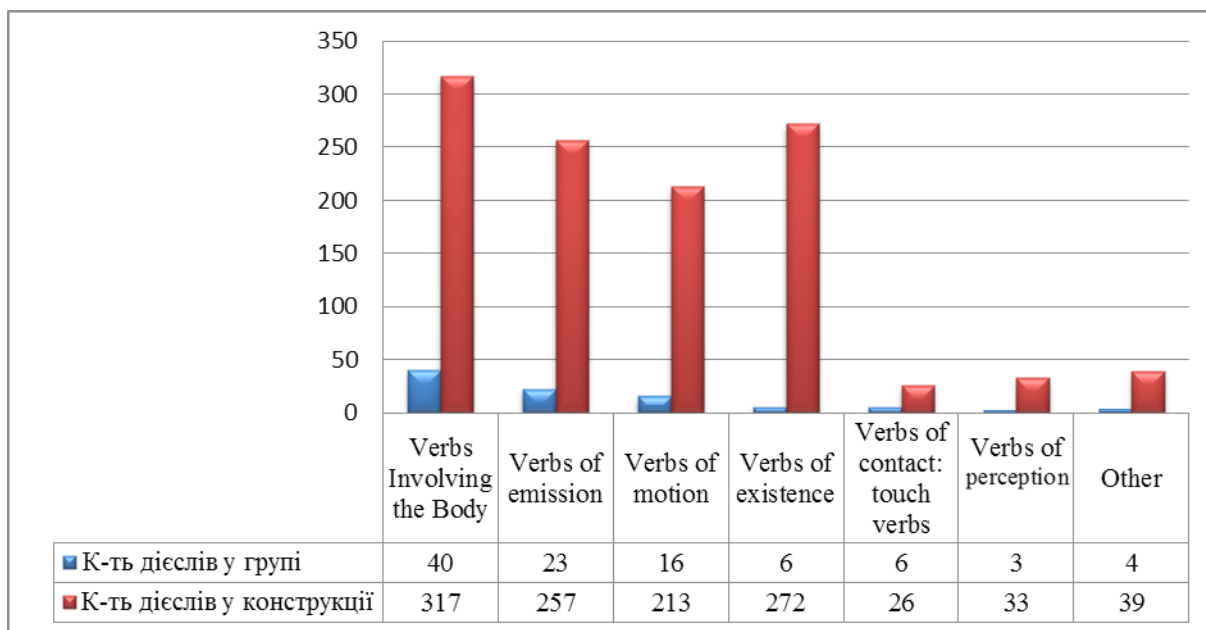

Рис. 2. Наповненість та частота семантичних груп предикатів конструкції [BKEC with-less[Subj general noun][VParticiple I]]

Семантично однорідні дієслова утворюють підклас одного із класів верхнього рівня в межах фундаментальної класифікації предикатів [21]: виконання, досягнення, стану та дії / процесу. Зважаючи на граматичну природу дієприкметника I, в якому дієслівна дія розуміється як така, що протікає у процесі, або ж внутрішньо до процесу [19, 556], проаналізовані предикати відносяться до аспектуальних класів стану та процесу. Предикати процесу відтворюють динамічну неконтрольовану ситуацію, а предикати стану позначають те, що виникає без участі суб'єкта, однак локалізується саме в ньому.

В аргументній структурі суб'єкт та прямий додаток виступають ключовими аргументами, що безпосередньо залучені до профільованої події, та є конструкційно профільованими [12, 49.]. Що стосується досліджуваної ВКЕС, то з огляду на семантику її предикатів (предикати стану та процесу), в ній присутній лише один конструкційно профільований аргумент — суб'єкт конструкції. Семантичний аналіз суб'єктів досліджуваних груп предикатів свідчить, що у 96 % випадків вони виражаються іменниками, що номінують так звану *невіддільну власність*: тіло людини в цілому (*body*) або його внутрішні й зовнішні частини (зовнішні частини тіла людини (*head, face* та їхні складові частини — *eyes, lips*); внутрішні елементи організму — елементи систем, що не позначають частини тіла людини, але входять до його складу (*voice, mind, gaze, smile, breath* тощо); кінцівки

(*hand, leg, fingers* тощо); внутрішні органи (*heart*); емоційний стан людини (*spirits, senses*).

Попри відокремлений характер та відсутність синтаксичного зв'язку, спостерігається повна або часткова кореференція між суб'єктом ВКЕС та суб'єктом матричної клаузи. У пропозиції матричної клаузи суб'єкт зазвичай позначає живу істоту (людину або тварину) і виконує семантичну роль Агенса. Корелят актанта ВКЕС у позамовній дійсності безпосередньо пов'язаний із корелятом Агенса У пропозиції матричної клаузи, адже частина тіла людини (або тварини), її почуття й емоції природним чином «пов'язані» з тілом як цілісною, дискретною одиницею реальності. Разом з тим, іменники на позначення невіддільної власності не є активними діячами, оскільки виконують зумовлені дії, які залежать від загального стану організму або від волі живої істоти. Звідси суб'єкт ВКЕС неагентивний і виконує семантичну роль Партитива.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи дані колексменного аналізу, відзначимо, що досліджувана структура є частиною мінімально двоклаузного синтаксичного утворення, що складається з матричної клаузи та відокремленої конструкції з експліцитним суб'єктом. Між клаузами відсутній синтаксичний зв'язок, проте наявні кореференційні відносини між суб'єктом матричної клаузи та суб'єктом дієприкметникової ВКЕС. Доповнюючи новими деталями мовний образ учасників ситуації у матрич-

ній клаузі, ВКЕС виконує функцію відокремленої дескриптивної обставини. Вона виступає компактным способом пакування дескриптивної інформації та виконує низку комунікативно-прагматичних функцій щодо суб'єкта матричної клаузи, а саме: надання інформації про його зовнішні ознаки (опис зовнішніх характеристик та зображення предметів найближчого оточення особи в їх динамічних і статичних ознаках) і внутрішній світ (опис внутрішніх психофізіологічних про-

цесів і станів та передачу почуттів через зовнішні прояви). Оскільки предикатом конструкції виступає дієприкметник І, який завдяки своїй природі передає динамічні ознаки, вся конструкція переважно набуває динамічного характеру.

У своєму прототиповому значенні ВКЕС вербалізує сценарій, у якому агент (зазвичай суб'єкт матричної клаузи) має партитив (суб'єкт ВКЕС) у стані / процесі (виражений предикатом ВКЕС — дієприкметником І):

<i>Construction:</i>	detached-with-explicit-subject construction		
<i>Syntax:</i>	$[[_{MK} \text{Subj} \quad V],$	$[_{BKEC} [\text{SubjNP}$	$V_{\text{Participle I}}]]$
	↓	↓	↓
<i>Roles:</i>	X: Agent	Y: Partitive	Predicator
<i>Semantics:</i>	$X_{[_{M} \text{Subj}]} \text{ має}$	$Y_{[_{BKEC} \text{Subj}]} \text{ у стані/процесі}$	$V_{[_{\text{Pred}} \text{Participle I}]}$
	$X_{[_{MK} \text{Subj}]} \text{ має}$	$Y_{[_{BKEC} \text{Subj}]} \text{ у стані/процесі}$	$V_{[_{\text{Pred}} \text{Participle I}]}$
	ЗОВНІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ $[_{MK} \text{Subj}]$ /		
<i>Pragmatic functions:</i>	ВНУТРІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ $[_{MK} \text{Subj}]$		

Отже, застосований метод колексемного аналізу дозволив нам встановити, що семантика ВКЕС та з дієприкметником І задає обмеження на заповнення її предикатного слота лише тими дієслівними одиницями, аргументи яких є сумісними із семантичними ролями, що визначаються конструкцією: у кількісних показниках 96 % дієслів, що виявляють найвищу силу притягнення до предикатного слота ВКЕС, є предикатами суб'єктів, що номінують невіддільну власність, та позначають стани чи процеси, що виконуються різними об'єктами невіддільної власності.

Зауважимо, що отриманий список дієслів не дає вичерпного пояснення дії семантичних обмежень на предикатний слот досліджуваної ВКЕС, оскільки семантичні обмеження визначаються певними семантичними тенденціями. Семантичні тенденції не діють як заборона чи дозвіл на вживання лексичної одиниці в конструкції. Практично будь-яка лексема, вживання якої є граматично можливим, може бути зафіксована в одному чи кількох прикладах у достатньо великому корпусі. Проте семантичні тенденції

проявляють себе у відповідній кількості одиниць. Одиниці, яким надає перевагу конструкція, є більш частотними або притягуються конструкцією, натомість одиниці, яким не надається перевага, вжито в цій конструкції в меншій кількості, ніж очікувано в порівнянні із загальним розподілом цієї одиниці в корпусі. Такі одиниці відштовхуються від конструкції.

У підсумку зауважимо, що застосування корпусно-керованого, квантитативного та математично відповідного методу колострукційного аналізу надає надійні емпіричні дані про семантику конструкції, які не можливо отримати шляхом інтуїції чи аналізу абсолютних частот у корпусі. Порушена у статті проблематика має перспективи подальших досліджень. Однозначно, наступним етапом нашого дослідження стане корпусно-квантитативне дослідження інших типів англійських відокремлених структур з експліцитним суб'єктом, зокрема структур, в яких предикат виражений такими неособовими формами дієслова, як Participle II і to-Infinitive та недієслівними частинами мови (NP, PP, AdvP, AP).

ДЖЕРЕЛА

1. Жуковська В.В. Колострукційний аналіз англійської абсолютної конструкції. *Doctrina multiplex, veritas una. Учень багато, істина одна* : збірник праць до ювілею Ізабелли Рафаїлівни Буніатової. Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 330–343.
2. Жуковська В.В. Наскільки «незалежна» абсолютна конструкція у сучасній англійській мові: корпуснобазований аналіз. *Вісник ЖДУ ім. І.Франка. Серія «Філологічні науки»*. 2018. Вип. 1(87). С. 74–79.
3. Храковский В.С. Вербоцентрический подход к конструкциям и/или грамматика конструкций. Смыслы, тексты и другие захватывающие сюжеты : сб. ст. в честь 80-летия И.А. Мельчука. Москва : Яз. славян. культуры, 2012. С. 288–300.
4. British National Corpus (BNC-BYU): вебсайт. URL : <http://corpus.byu.edu/bnc/> (дата звернення: 01.10.2019).
5. Coleman T. Beyond the Dative Alternation: the Semantics of the Dutch aan-Dative. *Quantitative Methods in Cognitive Semantics: Corpus-driven Approaches* / edited by D. Glynn, K. Fischer. Berlin/ New York: De Gruyter Mouton, 2010. P. 271–305.
6. Croft W. Construction Grammar. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* / edited by D. Geeraerts, H. Cuyckens. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 463–508.
7. Croft W., Cruse D. A. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 356 p.
8. Fillmore Ch. Syntactic Intrusions and the Notion of Grammatical Construction. *BLS*. 1985. № 11. P. 73–86.
9. Fillmore Ch. The Mechanisms of “Construction Grammar”. *BLS*. 1988. № 14. P. 35–55.
10. Fox R. The Contribution of Linguistics Towards Transdisciplinarity in Organizational Discourse. *International Journal of Transdisciplinary Research*. 2009. Vol. 4. № 1. P. 16–34.
11. Fried M., Ostman J.-O. Construction Grammar: a Thumbnail Sketch. *Construction Grammar in Cross-Language Perspective* / edited by M. Fried, J.-O. Ostman. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 11–86.
12. Goldberg A. E. *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press, 1995. 265 p.
13. Goldberg A.E., Casenhiser D.M., Sethuraman N. Learning Argument Structure Generalisations. *Cognitive Linguistics*, 2004. № 15-3. P. 289–316.
14. Goldberg A. *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 280 p.
15. Gries S. Th. Coll. Analysis 3.2a. A program for R for Windows 2.x. веб-сайт. URL : <http://www.linguistics.ucsb.edu/faculty/stgries/teaching/groningen/>
16. Gries S. Th. More (old and new) Misunderstandings of Collostructional Analysis: On Schmid and Küchenhoff (2013). *Cognitive Linguistics*. 2015. № 26(3). P. 505–536.
17. Gries S. Th., Stefanowitsch A. Extending Collostructional Analysis: A Corpus-Based Perspective on ‘Alternations’. *International Journal of Corpus Linguistics*. 2004. № 9(1). P. 97–129.
18. Janda L. A. Quantitative Methods in Cognitive Linguistics. An Introduction. *Cognitive linguistics. The Quantitative Turn. The Essential Reader* / edited by L.A.Janda. Berlin : De Gruyter Mouton, 2013. P. 1–32.
19. Smith M. B., Escobedo J. The Semantics of to-infinitival vs. -ing Verb Complement Constructions in English. *The Proceedings from the Main Session of the Chicago Linguistic Society's Thirty-seventh Meeting*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 2001. P. 549–563.
20. Stefanowitsch A., Gries St. Th. Collostructions: Investigating the Interaction Between Words and Constructions. *International Journal of Corpus Linguistics*. 2003. № 8(2). P. 209–243.
21. Vendler Z. Verbs and Times. *The Philosophical Review*. 1957. Vol 66. № 2. P. 143–160.

REFERENCES

1. Zhukovska, V. V. (2018). Kolostruktsiynyi analiz anhliiskoi absoliutnoi konstruktсии. *Doctrina multiplex, veritas una. Uchen bahato, istyna odna: zbirnyk prats do yuvileiu Izabelly Rafauilivny Buniatovoi*. Kyiv: un-t im. B. Hrinchenka, pp. 330–343.
2. Zhukovska, V. V. (2018). Naskilky «nezalezhna» absoliutna konstruktсiia u suchasnii anhliiskii movi: korpusnobazovanyi analiz. *Visnyk ZhDU im. I. Franka, Ser. Filolohichni nauky*, Vyp. 1 (87), pp. 74–79.
3. Khrakovskii, V. S. (2012). Verbotsentricheskii podkhod k konstruktсiiam i/ili grammatika konstruktсii. *Smysly, teksty i drugie zakhvatyvaiushchie siuzhety: sb. st. v chest 80-letia I. A. Melchuka*. Moskva: Yaz. slavian. kul'tury, pp. 288–300.

4. British National Corpus (BNC-BYU).
<http://corpus.byu.edu/bnc/> (access date: 01.10.19)
5. Coleman, T. (2010). Beyond the Dative Alternation: the Semantics of the Dutch *aan*-Dative. In D. Glynn, K. Fischer. (eds.), *Quantitative Methods in Cognitive Semantics: Corpus-driven Approaches*. Berlin/ New York: De Gruyter Mouton, pp. 271–305.
6. Croft, W. (2008). Construction Grammar. In D. Geeraerts, H. Cuyckens (eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press, pp. 463–508.
7. Croft, W., Cruse, D. A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 356 p.
8. Fillmore, Ch. (1985). Syntactic Intrusions and the Notion of Grammatical Construction. *BLS*, № 11, pp. 73–86.
9. Fillmore, Ch. (1988). The Mechanisms of “Construction Grammar”. *BLS*, № 14, pp. 35–55.
10. Fox, R. (2009). The Contribution of Linguistics Towards Transdisciplinarity in Organizational Discourse. *International Journal of Transdisciplinary Research*, Vol. 4, № 1, pp. 16–34.
11. Fried, M., Ostman, J.-O. (2004). Construction Grammar: a thumbnail sketch. In M. Fried, J.-O. Ostman (eds.), *Construction Grammar in Cross-Language Perspective*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 11–86.
12. Goldberg, A. E. (1995). *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press, 265 p.
13. Goldberg, A. E., Casenhiser, D. M., Sethuraman, N. (2004). Learning Argument Structure Generalisations. *Cognitive Linguistics*, № 15–3, pp. 289–316.
14. Goldberg, A. (2006). *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press, 280 p.
15. Gries S. Th. Coll. Analysis 3.2a. A program for R for Windows 2.x. веб-сайт.
<http://www.linguistics.ucsb.edu/faculty/stgries/teaching/groningen/>
16. Gries, S. Th. (2015). More (Old and New) Misunderstandings of Collostructional Analysis: On Schmid and Küchenhoff (2013). *Cognitive Linguistics*, № 26 (3), pp. 505–536.
17. Gries, S. Th., Stefanowitsch, A. (2004). Extending Collostructional Analysis: A Corpus-Based Perspective on ‘Alternations’. *International Journal of Corpus Linguistics*, № 9 (1), pp. 97–129.
18. Janda, L. A. (2013). Quantitative Methods in Cognitive Linguistics. An Introduction. In L. A. Janda (ed.) *Cognitive Linguistics. The quantitative turn. The essential reader*. Berlin: De Gruyter Mouton, pp. 1–32.
19. Smith, M. B., Escobedo, J. (2001). The Semantics of to-infinitival vs. -ing Verb Complement Constructions in English. *The Proceedings from the Main Session of the Chicago Linguistic Society's Thirty-seventh Meeting*. Chicago: Chicago Linguistic Society, pp. 549–563.
20. Stefanowitsch, A., Gries, St. Th. (2003). Collostructions: Investigating the Interaction Between Words and Constructions. *International Journal of Corpus Linguistics*, № 8 (2), pp. 209–243.
21. Vendler, Z. (1957). Verbs and Times. *The Philosophical Review*, Vol 6, № 2, pp. 143–160.

Дата надходження статті до редакції: 26.09.2019 р.

Прийнято до друку: 10.10.2019 р.

NULL SUBJECTS IN OLD GERMANIC LANGUAGES

H. Zinchenko

Kyiv National Linguistic University,
73, Velyka Vasylkivska St., Kyiv, Ukraine
annazinchenko@bigmir.net
ORCID iD 0000-0002-4730-2933

The article outlines the approaches to defining universal subjecthood properties from cognitive, generative, and functional perspectives. Three types of languages are distinguished according to the type of null subjects, they allow pro-drop, topic-drop, and discourse (radical)-drop. It is shown that phonologically unrealized subjects occur in Old Germanic languages and Modern Germanic vernaculars. Old Germanic null subjects are analysed as for their syntactic distribution, relation to verb agreement, and person reference, which helps identify their similar and distinct features. The distribution of null subjects does not seem to depend on the richness of verbal inflection; third-person null subjects are registered more frequently than first- or second-person ones. Null subjects in main clauses are more numerous than those in subordinate clauses. Old Icelandic demonstrates a higher frequency of unexpressed subjects in subordinate clauses.

Key words: Null subject, subjecthood, focal prominence, Germanic languages.

Зінченко Г.Є.

Нульові суб'єкти у давньогерманських мовах

У статті розглядаються підходи до визначення універсальних характеристик суб'єктності у межах когнітивної, генеративної та функціональної парадигм. Залежно від типу нульових суб'єктів розрізняють три типи мов. Наголошується, що нульові суб'єкти функціонують у давньогерманських мовах і деяких діалектах сучасних германських мов. Проаналізовано синтаксичну дистрибуцію нульових суб'єктів, їх зумовленість узгодженням із дієслівною формою у реченні, частотність вживання в залежності від форми особи дієслова.

Ключові слова: нульовий суб'єкт, суб'єктність, фокус уваги, германські мови.

Зинченко А.Е.

Нулевые субъекты в древнегерманских языках

В статье рассматриваются подходы к определению универсальных характеристик субъектности в когнитивной, генеративной и функциональной парадигмах. В зависимости от типа нулевых субъектов различают три типа языков. Отмечается, что нулевые субъекты функционируют в древнегерманских языках и некоторых диалектах современных германских языков. Проанализирована синтаксическая дистрибуция древнегерманских нулевых субъектов, их обусловленность согласованием с глагольной формой в предложении, частотность употребления в зависимости от формы лица глагола.

Ключевые слова: нулевой субъект, субъектность, фокус внимания, германские языки.

Introduction

Grammatical subjecthood has been described in a number of linguistic schools and has been defined from different perspectives. The discussion of this type of grammatical relations is marked by the diversity of viewpoints and leads to a certain degree of theoretical disagreement as for its nature and status. The questions arise concerning the conclusive ways of characterizing the subjects and the possibility of recognizing them in every language, i. e. the universality of the subject [7; 8; 11].

Theoretical Background

In functionally oriented approaches, subject is linked to semantic functions in terms of cases, prototypical semantic role (e.g. 'agent' in active clause), or hierarchies of functions and roles [11, 7]. A number of characteristic properties are typically applied to identify subjects in different languages. Triggering verbal agreement, binding anaphors, and the ability to undergo raising to subject and to object are among the most frequently noted canonical subject properties [1,6; 11, 1–2]. However, grammatical behaviours

of subjects differ from one language to the next, and these specific characterizations seem not to allow a unifying definition of the sentence constituent. In search of universal schematic definitions, cognitive grammar looks to the focusing of attention as one of the basic cognitive abilities. In view of varied language strategies, preferences, and conventions, different clausal participants may appear in focus of attention, that is, become prominent. R. Langacker aims at a more abstract and universal definition of subject and highlights the interplay between semantic roles and focal prominence as the aspects of conceptual organization. Semantic roles are pertaining to conceptual content; they are inherent in the structure of the occurrence, while focal prominence is a matter of construal and resides in the directing of attention. Typological language variation demonstrates different default choices of prominent elements (the two major options being the semantic roles of agent and patient) and the level of consistency in correlation between a particular semantic role and the focal prominence [7, 365–366]. The participants of a profiled relationship are conferred with different degrees of focal prominence. In particular, primary and secondary prominence degrees are schematic characterizations of subject and object respectively. Hence subject is defined as a nominal expression that specifies the primary focal participant, or the trajector of a profiled relationship, while other constituents are secondary figures, e.g. the object that specifies the landmark. There may be different candidates for primary focal prominence. For instance, imposing the trajector status on the agent or patient results in active or passive structures, as in *Floyd broke the glass* vs. *The glass was broken by Floyd* [7, 367–369].

Following Langacker's presentation of the conceptual structure of the nominal group and the clause as the three-layered construct consisting of type specification, instantiation, and grounding, M. Taverniers interprets subject as the Instantiator (a clausal element that instantiates a certain semantic role) and claims that it is the "primary syntagm-forming element for realizing processual meanings" [11, 10–19].

Methods

The idea of subject prominence is reflected in various versions of generative grammar. Initially, subject was presented as the constituent that takes the first level position below the top of a tree sentence diagram [S NP (= Subject) VP]; in later versions of generative theory, it is analyzed as the external argument. The generation of subject remains at issue, which leads to the diverse views of its position: as specifier of IP (inflection), VP, Fin (finiteness), TP (tense), or EventP [4; 8; 11].

Canonically, subject is represented by a nominal group in the nominative case. There are languages, however, that can leave the subject of a sentence

unexpressed (= null). The main types of null subject languages are distinguished according to the kind of unexpressed subject they admit and structural configurations that allow null subjects [3, 4–7]. According to H. A. Sigurðsson, there are three types of languages: the Romance *pro* drop type (1), the Germanic *topic* drop type (2), and the Chinese *discourse* (= radical drop) type (3) [10, 269].

- (1) It *Parlo/Parli islandese.*
 speak 1SG/2SG Icelandic
 'I/You speak Icelandic.'
- (2) Sw *Kommer tillbaks imorgon.*
 come Ø -AGR back tomorrow
 '[I/We/She, etc.] will be back tomorrow.'
- (3) Chi *Kanjian ta le.*
 see Ø -AGR he PERF Ø -AGR
 '[He/She, etc.] saw him.'

Results and Discussion

If a full, referential subject can remain unexpressed, the language is referred to as a canonical / full null subject language or a full *pro*-drop one. Greek, all Romance languages excluding French, Turkish, Arabic (in main clauses) are considered to be canonical null subject languages. The category of *pro* denotes an empty pronoun that fills in the canonical subject position [3, 2–3]. In this sense, the parameter is regarded as a morphological/lexical one, rather than a purely syntactic one. For instance, in Italian, virtually any clause can be uttered leaving the subject unexpressed, though sentences with overt subjects are also perfectly grammatical. Here, the agreement on the verb is analyzed as an incorporated pronoun, with first and second person matching the speaker and addressee features and third person matching an aboutness-shift topic [3, 1; 10, 273; 12, 272]. Example (4) demonstrates the difference between a sentence in Italian and the corresponding sentence in English, which by contrast does not admit a null subject.

- (4) It *(Voi) state leggendo un libro.*
 Eng **(You PL) are reading a book.*

Languages that allow unexpressed subjects, as well as objects, and do not have any verbal inflection are defined as radical *pro*-drop or discourse *pro*-drop languages. Here belong many Asian languages: Chinese, Japanese, Korean, Thai, Vietnamese etc. [2; 3, 3; 10, 269–270; 12, 272]. The following sentences in Vietnamese (5) demonstrate that arguments can be omitted quite freely without any agreement marking on the verb or on other verb related functional elements [2]. The verb is a bare stem, lacking person and number inflection. Both subject and object can remain unexpressed if they can be recovered through antecedents accessible in the discourse context.

- (5) Viet *Mary thích Tom. Và Ø cũng thích Peter.*
Mary like Tom And Ø also like Peter
'Maryi likes Tom. Shei also likes Peter.'
 Viet *Mary thích Tom. Nhưng Peter không thích Ø*
Mary like Tom But Peter NEG like Ø
'Mary likes Tomi. But Peter doesn't like himi.'

According to H. A. Sigurðsson, Romance (*pro*-drop) null subjects differ from the Germanic (*topic* drop) and the Chinese (*discourse* = radical drop) types in being conditioned by verb agreement. *Discourse* drop languages have no clause-internal restrictions. Germanic null subjects, in turn, structurally differ from the other types in being restricted to clauses with an empty Spec, C. Germanic referential null subjects must thus have access to Spec, C [10, 268–270]. Sentence (6) in Swedish exemplifies Empty Spec, C position, but no agreement.

- (6) Sw *Kommer tillbaka imorgon.*
come Ø -AGR back tomorrow
'[I/We/She, etc.] will be back tomorrow.'

In partial null subject languages, the number of contexts, allowable for unexpressed subjects, is limited. The parameter is restricted to specific structures or feature composition of subject pronouns. Null subjects are optional in some contexts where they are obligatory in full (= consistent) null-subject languages and excluded in non-null-subject languages, and excluded in some contexts where they are allowed in consistent null-subject languages. [3, 4–5; 5, 59–60]. For example, in Finnish, which is a partial null subject language, not all referential subjects can be null: first and second person subjects can be omitted, but third person cannot, compare (7) and (8):

- (7) Finn *(Sinä) puhut englantia*
'You speak 2 SG English.'
 (8) Finn **(He) puhuvat englantia*
'They speak 3 PL English.'

The difference is also made between thematic and non-thematic subjects, i.e. argumental, fully referential DP subjects and expletive subjects. Expletive null subject languages admit an unexpressed expletive subject, but do not allow a null referential subject. Partial and expletive null subject languages are different in that in the former subject omission is determined by syntactic conditions, while in the latter it is determined by the nature (referential or expletive) of the subject [3, 7]. In the following examples from Brazilian Portuguese (9) and Finnish (10), the weather-predicates do not license a theta-marked subject and have no overt expletive subject [5, 62].

- (9) BP *Está chovendo.*
is raining
'It's raining.'

- (10) Finn *Ulkona sataa.*
outside rains
'It's raining outside.'

What concerns Germanic languages, null subjects are attested in different periods of their development. However, H. Rosenkvist states that unexpressed subjects are not admitted by standard modern languages and can be found in Old Germanic languages: Old English (11), Old High German (12), Old Icelandic (13), and Old Swedish (14) and a number of Modern Germanic vernaculars: Bavarian (15), Schwabian, Zürich German (16), Frisian, Yiddish, and Övdalian [9, 152].

- (11) OE *Sona þæt gesawon (Beowulf)*
soon that saw
*'Soon **they** saw that'.*
 (12) OHG *Druthin ist auh*
Lord is also
*'**He** is also the Lord'.*
 (13) OIce *þá skar Rögnvaldr jarl [hár hans],*
en aðr hafði verit úskorit
then cut R. jarl hair his but before had been
uncut
*'Then R. cut his hair, but **it** had been uncut*
before'.
 (14) Osw *þar gierþi kirchju aðra*
there built church other
*'There **he** built another church'.*
 (15) Bav *...obst noch Minga kummst*
if 2 SG to Munich come 2 SG
*'whether **you** come to Munich'*
 (16) ZG *Wänn nach Züri chunnsch, muesch mi*
bsueche.
when to Zürich come 2 SG must 2 SG me visit
*'When **you** come to Zürich, **you** must visit*
me'.

The discussion of null subjects primarily focuses on their syntactic distribution, relation to verb agreement, person reference, and frequency as compared to overt subjects. In this article, we will further outline the properties of Old Germanic languages.

Although Old Germanic languages are marked for a certain degree of syntactical similarity, they demonstrate unequal rates of null subjects, which is apparently explained by the different age of the languages and hence, the different stage of the overall Germanic diachronic development reflected in them [9, 153]. It has been noted that certain aspects of the evidence from early Icelandic contrast with findings from other early Germanic languages. Icelandic is marked for its longevity of the null subject property in a cross-Germanic perspective, unlike other Germanic languages, including English, German and Swedish, that lost the null subject property at much earlier stages. Moreover, null sub-

jects show higher frequency in early Icelandic than in Old English and Old Swedish, where occurrence of null subjects is restricted [6, 37–38].

Old Germanic verb forms feature a rather strong agreement morphology. Being so distinct, they may provide supplementary information about the subject (subject pronoun), which then may become redundant and remain unexpressed. This idea leads to the assumption that subject omission is related to the richness of verbal inflection. However, a number of scholars claim to provide the evidence for the opposite [6, 39; 9, 154–160; 13]. In Old English, for example, verb forms that help unambiguously identify an omitted subject are singular ones, while plural forms do not have person distinction. Irrespective of this fact, both singular and plural subjects appear as null constituents, see (11) and (17), (18) [12, 279–280; 13, 161].

- (17) OE *ic sæcge þe þæt to ðisse niht ærþon hona*
cræd þriowa Ø me onsæcest.
(Rushworth, Matthew 26.34)
I say you that on this night before cock crows
thrice Ø (pro) me deny 2 SG
'I say to you that this night before the cock
crows you will deny me three times.'
- (18) OE *þa lædde mon forð sumne blinde mon.*
then led man NOM forth some ACC
blind ACC man ACC
Wæs Ø ærest læded to Bretta biscopum (Bede)
was first led to Britons GEN bishops DAT
'Then someone led forth a blind man.
He was first led to the priests of the Britons'.

Person becomes a more distinguishing factor, as third-person subjective (11), (18) arguments were dropped more frequently than those of the first and the second person (17) [9, 56; 12, 279; 14, 1]. Concerning the person reference, Old High German, Old Icelandic, and Old Swedish are similar to Old English: third-person null subjects are more numerous, for example (19), (20).

- (19) OHG *Ø steih tho in skiflin (Tatian 193.1)*
stepped 3 SG then into boat
'He then stepped into the boat'.
- (20) OIce *ok kom hann þangat ok var Hoskuldr uti,*
er Ø reið í tún.
and came he there and was H. outdoors
when rode into field
'And he came there, and H. was outdoors
when he rode into the field'.

Another argument in favour of that unexpressed subjects were not dependent on or facilitated by distinct verb agreement is that they were largely lost in Old High German period, although the language distinguished six verb forms marked for person and number and featured no substantial weakening of inflectional endings in its diachronic development. Likewise, Icelandic referential null subjects disappeared during the 18th and 19th centuries without any related changes in the verb agreement paradigm. Furthermore, in Old Swedish, singular null subjects were more common than plural, although there was only one verb form for singular [9].

There is less consistency in distributional features of unexpressed subjects in the discussed languages. In Old English and Old Swedish, null variants are more typical for main clauses, as in (11), (14), (18), than for subordinate ones, see (17), (21).

- (21) OE *godfremmendra swylcum gifeþe bið þæt*
good-doers GEN such DAT given is that
þone hilderæs hæl gedigeð (Beowulf)
the ACC battle-charge ACC hale endure
'To such performers of noble deeds it will be
granted that
they survive the assault unharmed'.

Old High German embedded clauses with null subjects are registered with main clause word order, and clauses with the finite verb in final position license an overt subject. This fact allows generalization that Old High German null subjects are restricted to main clauses. Conversely, in Old Icelandic sentences display slightly rarer occurrences of dropped subjects in main or conjunct clauses (13) as compared to subordinate ones (20) [6, 4–17, 38; 9, 155–156; 12, 276; 13, 163–173].

Conclusions

The analysis of null subject characteristics in Old Germanic languages suggests that they show some similarities. Overall, null subjects are more common in main clause contexts, though they are registered in subordinate clauses as well. Rich verb paradigms do not seem to be the crucial factor for licensing null subjects. The distribution of unexpressed subjects is more determined by the person reference, as third-person omitted arguments are most frequent. Finally, gradual loss of null subjects is not related to the diachronic decrease of the number of distinct verb forms because it is also observed in languages that preserved verb inflections.

REFERENCES

1. Citko, B., et al. (2018). If You cannot Agree, Move on! On labels and non-nominative subjects. Ubiquity Press, *Glossa: a journal of general linguistics*, Vol. 3(1): 28, pp. 1–46.
DOI: <https://doi.org/10.5334/gjgl.399>
2. Cognola F., Casalicchio, J. (2018). On the Null-Subject Phenomenon Oxford: Oxford University Press, *Null Subjects in Generative Grammar: A Synchronic and Diachronic Perspective* [ed. by F. Cognola, J. Casalicchio], pp. 1–28.
3. D'Alessandro, R. (2014). The Null Subject Parameter Where are we and where are we headed? 27 p. First draft; published as: D'Alessandro, R. (2015). Null Subject. *Contemporary linguistic parameters* [ed. by A. Fábregas, J. Mateu, M. Putnam], London: Bloomsbury Press, pp. 201–226.
<https://ling.auf.net/lingbuzz/002159>
4. Harley, H. B. (1995). Subjects, Events and Licensing. PhD dissertation, MIT: Department of Linguistics and Philosophy, 239 p.
<https://dingo.sbs.arizona.edu/~hharley/PDFs/HarleyThesis.pdf>
5. Holmberg, A., Nayudu, A., Sheehan, M. (2009). Three Partial Null-Subject Languages: A comparison of Brazilian Portuguese, Finnish and Marathi. Blackwell Publishing Ltd.: *Studia Linguistica*, Vol. 63 (1), pp. 59–97.
DOI: 10.1111/j.1467-9582.2008.01154.x
6. Kinn, K., Rusten, K. A., Walkden, G. (2016). Null Subjects in Early Icelandic, 53 p. Post-print version; published as: Kinn, K., Rusten, K. A., Walkden, G. (2016). Null subjects in early Icelandic. Cambridge: Cambridge University Press, *Journal of Germanic Linguistics*, Vol. 28 (1), pp. 31–78.
DOI: 10.1017/S1470542715000136
7. Langacker, R. W. (2008). Cognitive Grammar: A basic introduction. Oxford: Oxford University Press, x+562 p.
8. Poole, E. (2016). Deconstructing subjecthood. Ms., UMass Amherst, 39 p.
<http://ling.auf.net/lingbuzz/003197>
9. Rosenkvist, H. (2009). Null Referential Subjects in Germanic Languages — an Overview. *Working Papers in Scandinavian Syntax*, Centre for Languages and Literature, Lund University, Vol. 84, pp. 151–180.
10. Sigurðsson, H. A. Conditions on Argument Drop. MIT Press: *Linguistic Inquiry*, Vol. 42 (2), pp. 267–304.
DOI: 10.1162/LING_a_00042
11. Taverniers, M. (2005). Subjecthood and the Notion of Instantiation, 46 p. Preprint version; published as: Taverniers, M. (2005). Subjecthood and the notion of instantiation, Elsevier Ltd.: *Language Sciences*, Vol. 27, pp. 651–678.
DOI: 10.1016/j.langsci.2005.07.003
12. van Gelderen, E. (2013). Null Subjects in Old English. MIT Press: *Linguistic Inquiry*, Vol. 44 (2), pp. 271–285.
DOI: 10.1162/LING_a_00127
13. Walkden, G. (2013). Null Subjects in Old English. Cambridge: Cambridge University Press, *Language Variation and Change*, Vol. 25(2), pp. 155–178.
DOI: 10.1017/S0954394513000070
14. Walkden, G. (2013). Null Subjects in Old High German and Old Saxon. Paper presented at the workshop *Historical Syntax of German, University of Bamberg, 17–18 May 2013*, 12 p.
http://walkden.space/Walkden_2013_Bamberg.pdf

Дата надходження статті до редакції: 20.09.2019 р.

Прийнято до друку: 10.10.2019 р.

INFLUENCE OF MIDDLE ENGLISH NORTHERN DIALECTS ON THE DEVELOPMENT OF THE ENGLISH LANGUAGE

O. Hyryn

Zhytomyr Ivan Franko State University,
40, Velyka Berdychivska St, Zhytomyr, 10008, Ukraine
oleg_hyryn@ukr.net
ORCID iD 0000-0002-3641-2440

The article deals with the phonetic, grammatic and lexical features which penetrated into the London Dialect from the Middle English Northern and North-Eastern dialects and eventually were fixed in the literary language. The article claims that the penetration of the Northern features took place as the result of the London dialect base shift which took place due to the extralinguistic reasons, namely by social and demographic reasons. The article describes both direct influence (lexical) and indirect (partially phonetic and partially grammatic). The article claims that systemic changes in English, such as reduction of unstressed syllables and consequent simplification of grammatical paradigms were greatly facilitated by the influence of Northern dialects on the London dialect in Late Middle English period.

Key words: Middle English Period, Scandinavian incursions, London dialect, Dialectal base, reduction of unstressed syllables, word-building paradigm, semantic shift.

Гурин О.В.

Вплив середньоанглійських північних діалектів на розвиток англійської мови

У статті розглядаються фонетичні, граматичні та лексичні риси середньоанглійських північних та північно-східних діалектів, що проникли у лондонський діалект, а відтак закріпилися у англійській літературній мові. У статті стверджується, що проникнення рис середньоанглійських північних діалектів у лондонський діалект відбулося внаслідок зміни його діалектної бази, що було спричинено екстралінгвістичними факторами, описано і прямий вплив (лексичний), і непрямий (частково фонетичний та частково граматичний). Стверджується, що системні зміни в англійській мові, такі як редукція ненаголошених складів та пов'язане з цим спрощення граматичних парадигм, були значною мірою підсилені впливом північних діалектів на лондонський діалект у період пізнього середньоанглійського періоду.

Ключові слова: середньоанглійський період, скандинавські завоювання, лондонський діалект, діалектна база, редукція ненаголошених складів, словотвірна парадигма, семантичний зсув.

Гурин О.В.

Влияние среднеанглийских северных диалектов на развитие английского языка

В статье рассматриваются фонетические, грамматические и лексические особенности, проникшие в лондонский диалект из среднеанглийских северных и северо-восточных диалектов и позже закрепившиеся в литературном языке. В статье утверждается, что проникновение северных элементов произошло в результате смещения лондонской диалектической базы, обусловленного в лингвистическими причинами, а именно социальными и демографическими, описывается как прямое влияние (лексическое), так и косвенное (частично фонетическое и частично грамматическое). В статье утверждается, что системные изменения в английском языке, такие как редукция безударных слогов и сопутствующее упрощение грамматических парадигм, были в значительной степени обусловлены влиянием северных диалектов на лондонский диалект в позднем среднеанглийском периоде.

Ключевые слова: среднеанглийский период, скандинавские набеги, лондонский диалект, диалектная база, редукция безударных слогов, словообразовательная парадигма, семантический сдвиг.

Introduction

It has been well established that a language reflects processes that take place in society: economic, social, ethnic, etc. In the epoch of cross-cultural contacts, the focus of linguistic research has been increasingly focused on the study of factors determining language development, internal and external: thus differentiating between changes, brought about by contact between speakers of different languages or dialects [8] migration to other countries [4].

Theoretical Background

Diachronic approach to language and dialect contacts suggests a wider scope of possible cross-cultural influences. English language in its history has demonstrated that both cross-cultural and dialectal interaction are interrelated and when combined can lead to significant language changes, which eventually can reshape the whole language system altogether.

Middle English period witnessed series of events, which included both interaction of different languages and cultures, as well as a series of events that led to interaction and assimilation of people, speaking different dialects, which eventually left a significant imprint on the language and determined its development.

The **aim** of the article is to highlight the main linguistic consequences of the Middle English northern and north-eastern dialectal influence on the development of English and trace the circumstances which enabled the influence.

Methods

This research suggests the usage of the scientific methods of analysis, synthesis, description and comparison as well as linguistic comparative-historic method in order to define linguistic consequences of the Middle English northern and north-eastern dialectal influence which have not been sufficiently solved yet.

Results and Discussion

Middle English is a period of dialectal diversity caused by the feudal society and foreign influence. It is overwhelmingly believed that the development of English during this period was due to French influence and, to a lesser extent, Latin [5, 98–116]. I believe that this short list underestimates the Scandinavian influence. Although the Scandinavian conquests took place in the 8th–11th centuries, the influence on the language became evident in the 13th–15th centuries. This can be proved after the analysis of the London dialect history.

The history of the London dialect reveals the sources of literary language of the late Middle English period and is the main source of literary norm. Linguists established that early Middle English scripts, beginning with the proclamation of 1258, testify to the southwestern base of the London dialect.

However, literary works of the 14–15th centuries indicate a change in dialect orientation, where features of the northeast and northern dialects begin to prevail. The most plausible explanation for this can be found after tracing socio-cultural conditions in which Londoners lived at the time (14th c.).

14th century in England was quite tragic: in 1348, London was virtually devastated during the plague epidemic known as the Black Death and the subsequent outbreaks of bubonic plague (1360). In addition, a few years were quite poor in harvest, which caused famine. The ongoing at the time Hundred Years' War with France was also consuming human resources. All these events led to the fact that, according to various sources, the population of England decreased by 30–50% [5, 187–89]. Naturally, in cities with a higher population density, epidemics claimed the lives of more people than in villages. All these causes led to a shortage of workforce in London. It is obvious that new workers, who spoke their native dialect, moved to London from the most densely populated regions of the country with lack of income sources. According to the census of 1377, north-eastern lands, with a shortage of jobs were just the case. Consequently, by the 15th century, the London dialect changed its dialect orientation from the South West to the North East.

Middle English northern and east-central dialects as opposed to the southern dialects, displayed higher level of flexibility in the context of acquiring new features, as evidenced in particular by the simplified noun inflection system by 1300. This became possible among other reasons due to a more intense process of unstressed syllable reduction. Such a feature of this group of dialects is traditionally (O. Jespersen, D. Crystal, D. Leith) explained, by the Scandinavian influence. Eventually phonetic, lexical, and “radical” grammatical features of the northern and north-eastern Middle English dialects penetrated to the London dialect and, ultimately, to the literary language.

The influence of the northern dialects on the lexical system of the English language can be traced in the following aspects:

borrowing words from the northern dialects (in particular words of Scandinavian origin);

changing the semantics of existing words; the emergence of lexical and grammatical homonyms and improved conversion performance (as a result of the reduction of unstressed syllables).

As a result, these processes facilitated and strengthened the Germanic lexical segment in the Middle English language.

When a lexical unit was borrowed, one of the following scenarios could be implemented:

— Scandinavian words displaced their English counterparts, e.g.: EME. *niman* was replaced by Sc. *take*, EME *weorpan* — Sc. *cast*, EME. *clepjan* — Sc. *call*;

— the borrowings became nationwide, but the English etymological doublets were retained to indicate a slightly different object: *dike–ditch*, *skirt–shirt*;

— the borrowings came to be synonymous with Middle English words, for example: *sky* — *welkin*, *skin* — *hide*, *anger* — *wrath*, *die* — *starve*, *ill* — *sick*, *ugly* — *foul*, *husband* — *man*.

— complete word-formation paradigms were borrowed, for example: n. *gap* (Swed. *gap*, Dn. *gab* — open mouth); verb *gape*: (Swed. *gapa*, Dn. *gabe* — open mouth wide); verb. *bait*: (Osc. *beita* — hunt, haunt) — n. *bait* (Osc. *beist* — pasture);

— an English word, while retaining its form, “borrowed” the semantics of the Scandinavian (North English) correspondent, e.g.: *drēam* (joy, mirth) — ON *draumr* (dream); OE *mōdig* (brave, courageous) — ON *mōðugr* (sad, depressed). Present-day *dream*, *moody* display semantics closer to the Old Norse meaning than to Old English.

Yet another example of semantic shift is *dwell* (permanently stay, live): OE *dwellan* (bewilder), ON *dvelja* — postpone, idle, stay; *band*: OE *band* (bind horses) — Osc. *band* (bind) (6).

With regard to the semantics of borrowed words, there are several well-defined semantic fields: words denoting objects and food of daily consumption (*cake*, *egg*, *knife*), words describing landscapes, pastures, and agricultural objects and actions (*dike*, *carr*, *fell*, *balk*), body parts (*ankle*, *leg*), legal terms (*law*, *from fellow*), nautical terms (*afloat*, *ferry*, *keel*). However, for the most part, the borrowed words were words of daily usage, denoting ordinary, everyday actions (*lift*, *get*, *give*, *hit*, *anger*, *kettle*).

Beside lexical borrowings, there were affixes borrowed from the North English dialects. Literary monuments of the 13th century southern dialects display suffix *-ild*, referring to the female gender of a certain action performer: *beggild* (beggar woman), *cheapild* (tradeswoman), *grucchild* (grunting woman), etc. The Old English West Saxon literary works display just a few examples of the use of this suffix, unlike in the Old English Northumbrian ones, where they are numerous. Obviously, this suffix in the Middle English had been borrowed from the northern dialects.

The influence of the northern dialects on the phonetic system lies first and foremost in accelerating the process of unstressed syllables reduction. It caused changes in both grammatical and lexical language systems:

— the loss of infinitive endings removed formal distinction between the Nominal case of a noun and the form of the verb infinitive and thus led to the emergence of lexic-grammatical homonyms *fish* — *to fish*, *love* — *to love*. Such homonymy served the basis for the emergence of a new word-forming model, which became highly productive over the next

centuries, e.g.: OE *būzan* > ME *bowe* [bu:] (verb) > *bowe* [bu:] (noun);

— the loss of the final *-e* in adjectives and possessive pronouns caused their loss of the number and case category, for example: EME *the yvele men* > LME *yvel men*; EME *hise lordes* > LME *his lord(e)s*. After *-e* dropping adjectives and possessive pronouns became indeclinable.

Consequently the abovementioned two processes made it possible to use nouns in attributive function (*mountain river*, *stone wall*). Such functional load is observed in PDE.

— the loss of final *-e* in nouns appeared somewhat slower. Testual data suggests that in the northern dialects it had been lost by the 13th century. However, the London dialect reached this stage in the early 15th century. The endings were still preserved in spelling, but no longer pronounced. This is evident in rhyming in Chaucer's writings, e.g.: *the droghte of March* ([θə 'dru:xt of 'mɑ:tʃ]) (3, 17: 2).

Likewise, the loss of final [ə] had phonological consequences:

— the rise of new diphthongs — [ɛə], [ɔə], [iə], as well as [uə]; after the loss of the final [ə] originally disyllabic words with the CVrV developed a CVr structure, thus [r] found itself in the final position. This eventually led to vocalization of [r] in the 16th c., giving rise to the new diphthongs. E.g.: ME *fare* ['fɑ:rə] > ENE *far* [fɑ:r] > [fæ:r] > [fɛə]; ME *queer* [kwɛ:r] > ENE. [kwɪ:r] > [kwɪə]; ME *povre* > *poor* [po:r] > ENE [pu:r] > [puə].

— the increase of homophony in the language. E.g., *right* and *rite* became homophones, as well as *son* [sʌn] and *sun* [sʌn] (from ME *sunne*).

— the change of syllabic structure: all originally disyllabic CVCV words become monosyllabic (e.g.: *time* [ti:m], *rise* [ri:z], etc.). These words developed and joined the existing CVC structure (e.g.: *hous* [hu:z], *our* [u:r], etc.), thereby increasing the load on that structure and increasing the number of monosyllabic words in English, which couldn't but influence the language rhythm.

Such changes can be considered typological, i.e. English lost a number of features characteristic of Indo-European languages, while modern English, in its characteristic features, approached the agglutinative-type languages. It displays such agglutinative features as affixational word-formation, indeclinable adjective and possessive pronoun and to some extent — noun.

Another phonetic influence of the northern dialects on the English language is also revealed through a qualitative change of some Old English sounds in the Middle English language. The change in the articulation of labialized Old English [y] can serve an example of this. In Middle English southern dialects Old English [y] corresponded to [u], in the Kentish dialect [e], in the northern dialects — to [i], e.g.: OE *fyllan*, ME South. *fullan*,

ME Kent. *fellan*, ME North. *fillan* (PDE *fill*). [y:] underwent a similar process, e.g.: OE *mȳs*, ME South. *mus*, *muīs*, ME Kent. *mees*, ME North. *mis* (PDE *mice*). The following words: *hill*, *fire*, *king*, *kiss*, *kin*, *little*, *busy* (the latter retains the spelling of southern dialects and pronunciation of northern dialects) are other examples of the same process.

In addition, Old English diphthong [io] developed into [eo] in the late Old English period. In the Northumbrian and North Mercian dialects [io] remained unchanged, while in the Middle English period it was monophthongized into [i], e.g.: OE *mioluc* > *meoluc*, *meolc* > ME *melk*; Northumb. Merc. *mioluc* > North ME *milk*.

The influence of the northern dialects on the grammatical system reveals itself in borrowing the third person plural pronoun paradigm from the northern dialects, in influencing the paradigm of different parts of speech and on the syntax as a result of the reduction of unstressed syllables.

The major grammatical influence of the northern dialects on the grammatical system is the borrowing of the entire paradigm of the third person plural

pronoun. It must be noted that the paradigm was not borrowed altogether. Literary data demonstrate that the first borrowed form was *they*, the next — *theirs*. J. Chaucer uses the forms *they* / *hir* / *hem*. Example:

...*(so priketh hem nature in hir corages) /
Thanne longen folk to goon on pilgrimages, /
...And specially from every shires ende /
Of engelond to caunterbury they wende, /
The hooly blisful martir for to seke, /
That hem hath holpen whan that they were seeke...*
(3, 17: 11–17).

At the end of the 15th century. W. Caxton uses the forms *they* / *their* / *hem*.

The “success” of the northern forms can be explained by their phonetic similarity to the third person singular and plural pronouns of the 14th century London dialect. This similarity can be traced in Table 1, where such similar forms are marked in bold type.

Table 1

PERSONAL PRONOUNS OF THE EARLY MIDDLE ENGLISH LANGUAGE

Ном.	ic	þu	he	he(o)	hit	we	ȝe	hi
Ген.	min	þin	his	hire	his	ure	eower	hire
Дат.	me	þe	him	hire	him	us	eow	him
Ак.	me	þe	hine	hi	hit	us	eow	hi

The borrowed third person plural form of the personal pronoun replaces the original London dialectal form *hemself* at the beginning of the Early New England period. For example, in W. Caxton’s work, “The Game of Chesse”, the third-person plural pronoun has the form *hemself* in one case, and *themselves* in six (2).

The system of Middle English verbal endings in the northern dialects was considerably simplified as compared to that of the southern dialects, where the endings *-e*, *-(e)s(t)*, *-(e)th* in the three persons singular and endings *-(a)th* *-(e)n* in central dialects in all persons plural. However, it was from the northern dialects that the third person singular ending *-(i)s* was borrowed from the Northern dialects into Early New English. It should be noted that both the northern ending *-s* and the end of *-(e)th* were used as parallel options for several decades. For example, in Shakespeare’s works we can still find both forms “*The bird of dawning singeth... / And then... no spirit dares stir abroad;*” (7, AISI).

The mentioned flexibility of the Northern dialects can be traced in particular by the example of spelling a negation particle. Text material of the Middle

English period indicates that the tendency to write negative pronouns together spread from north to south. For example: *nathyng* (York dial.) — *no thing* (Lond. dial). Thus, in the first half of the 15th c. Chaucer’s works demonstrate 41 cases of one-word spelling 7 cases of separate spelling.

Syntactically, as a result of reduction of unstressed endings, agreement gave way to joining, which thus affected the language type — a synthetic language became predominantly analytical.

Conclusions

Diachronic approach to the influence of Northern dialects on the development of English suggests that though a Scandinavian influence on Northern dialects occurred in Late Old English period, its consequences revealed themselves in the London dialect 300–500 years after the Scandinavian influence had taken place. This became possible due to social and demographic factors. This postponed influence suggests that any serious cross-cultural or dialectal interaction can have a time-delayed action on the main bulk of a language.

The influence itself of the Northern dialects on the English language was systemic and had

consequences in lexical, grammatical and phonetic systems. The mentioned affecting processes were most intensive at the turn of the 14th and 15th centuries as a result of the change in the London dialectal orientation from south-west to north-east.

Perspectives

The study proves to be perspective, as the role and influence of other Middle English dialects on the system and structure of English still offers a lot of research material.

REFERENCES

1. Barber, Ch. (2005). *Early Modern English*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 280 p.
2. Caxton, W (1862). *The Game of Chesse*. London: Trubner and Co. www.scribd.com/doc/2374875/Game-and-Playe-of-the-ChesseA-Verbatim-Reprint-of-the-First-Edition-1474-by-Caxton-William-14221491
3. Chaucer, G. *The Canterbury Tales*. Electronic Text Center, University of Virginia Library. <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/Cha2Can>
4. Kerswill, P. (2006) Migration and language. *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, An international handbook of the science of language and society, 2nd ed., Berlin : De Gruyter, Vol. 3, pp. 23–50.
5. Leith, D. (1997). *A Social History of English*. London and New York: Routledge, 312p.
6. *The New Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles* (1993). Ed. by L. Brown, Clarendon Press, 3801p.
7. Shakespeare W. (1992). *Hamlet. Tragedies*, London: Everyman's Library, Vol. I, pp. 1–151.
8. Trisna, D. (2016). Language Change and Development: Historical Linguistics. *Premise Journal*, April, Volume 5, No 1, pp. 103–117. www.researchgate.net/publication/319933801_LANGUAGE_CHANGE_AND_DEVELOPMENT_HISTORICAL_LINGUISTICS/fulltext/59c27027a6fdcc69b92ff9d6/LANGUAGE-CHANGE-AND-DEVELOPMENT-HISTORICAL-LINGUISTICS.pdf

Дата надходження статті до редакції: 17.09.2019 р.

Прийнято до друку: 08.10.2019 р.

COHESIVE TIES IN CARL SAGAN'S 'PALE BLUE DOT'

L. Kalytiuk

Borys Grinchenko Kyiv University
18/2, Bulvarno-Kudriavska St, Kyiv, 04053
l.kalytiuk@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0001-9371-9724

The article focuses on a study of cohesive ties in Modern English. The investigation is based on Carl Sagan's 'Pale Blue Dot' (1994). The priority is given to highlighting the types of reiteration as main means of constructing the said text. We maintain that the specific feature of Carl Sagan's 'Pale Blue Dot' is in intensive usage of lexical cohesive ties. The lexical cohesive ties in the text are of oppositeness, antonymy, synonymy. Collocations function as 'topic holders' and distant repetition conveys leitmotif ideas. Grammatical cohesive ties are used sparingly in places of semantic tension of the text.

Key words: distant reiteration, cohesion, consecutive reiteration, parallel construction, principles of textuality.

Калитюк Л.П.

Когезивні зв'язки у тексті Карла Сагана 'Pale Blue Dot'

На матеріалі тексту Карла Сагана 'Pale Blue Dot' досліджується специфіка використання когезивних засобів сучасної англійської мови. У статті розкрито механізм створення зв'язності та описано типи когезивних зв'язків, причетних до аранжування цього тексту. Встановлено, що основне смислове та архітектонічне навантаження відведено контактним лексичним когезивним зв'язкам: опозитивній, антонімічній, синонімічній реітерації. Дистантна реітерація є лейтмотивною і представляє собою або матеріально тотожний повтор, або колокації. Граматичні когезивні зв'язки (координативні сполучники і паралельні конструкції) виконують другорядну роль.

Ключові слова: дистантні повтори, зв'язність, когезія, принципи текстуальності, реітерація.

Калитюк Л.П.

Когезивные связи в тексте Карла Сагана 'Pale Blue Dot'

На материале текста Карла Сагана 'Pale Blue Dot' раскрыта специфика функционирования когезивных единиц современного английского языка. В статье предпринята попытка выяснить механизм создания связности, описаны типы когезивных связей, привлеченных для аранжировки исследуемого текста. Основная смысловая и архитектурная нагрузка отводится контактному лексическому когезивным связям: оппозитивной, антонимической, синонимической реитерации. Дистантная реитерация нами обозначена как лейтмотивная и представляет собой или материально тождественный повтор, или коллокации. Грамматические когезивные связи (сочинительные союзы и параллельные конструкции) выполняют второстепенную роль.

Ключевые слова: дистантные повторы, связность, когезия, принципы текстуальности, реитерация.

Introduction

A text contains specific language units for creating a coherent meaningful communicative product. Cohesion can be regarded to be the principal component of the said resources. In this article cohesion is understood as *the action or fact of forming a united whole* [7, 338], and when viewed purely linguistically, it is one of the seven principles or standards of textuality outlined by R. Beaugrande and W. Dressler (1981), with *coherence, informativity, intentionality, intertextuality, situationality, acceptability* to mention them all [1]. Influenced by the studies conducted by M. Halliday and R. Hasan, through last four decades, linguists have

sought to explain and examine cohesive features of texts [3; 4; 5].

The aim

The aim of this investigation is to identify the scope and character of cohesive means used by guru Carl Sagan in his powerful text 'Pale Blue Dot' (1994).

The theoretical background

According to M. Halliday and R. Hasan (1976), the concept of cohesion is of semantic character [2]. It has to do with the relations of meaning within a text. When the interpretation of some element in the text is dependent on that of another,

a relation of cohesion is set up. The one presupposes the other, and cannot be effectively decoded except by recourse to it. The said elements, the presupposing and the presupposed, are integrated into a text. M. Halliday and R. Hasan's interpretation of cohesion is further elaborated by putting forward the notion of a *cohesive tie* viewed as an occurrence of cohesively linked units. Cohesive ties are created in two ways: lexically and grammatically.

Lexical cohesion is "the cohesive effect achieved by the selection of vocabulary" [2, 274]. Lexical cohesion includes reiteration (any type of repetition of words). Thus the relation between the two items is a relation by means of repetition, synonymy, or occurrence in the same lexical environment (ibid.). This relation may be: 1) one of oppositeness (*patient / practitioner*), 2) antonymy (*love / hate*), 3) converses (*punishment / sin*), 4) a relation between sets of words, 5) a relation between part-to-whole (*individual, society*), 6) part-to-part (*sin, guilt, crime*), 7) co-hyponyms of the same general class [6].

Grammatical cohesion, in its turn, is structurally bound, and five main cohesive ties can be identified: *reference* (cataphoric / anaphoric), *substitution* (nominal, verbal and clausal), *ellipsis* (nominal, verbal, clausal), *conjunction* (coordinating (e.g. 'and', 'or', 'but'), subordinating (e.g. 'because', 'although', 'if'), and *conjunctive adverbs* (e.g. 'on the other hand', 'nevertheless'), and we add the sixth — parallel constructions to the list. The latter is effectively used by Carl Sagan as will be subsequently shown.

Methods

This investigation is explanatory in nature and follows the research method for the cohesive analysis of a text (M. Halliday and R. Hasan (1976)).

In the text under analysis lexical and grammatical cohesive ties are used unevenly. The sentences *b*, *c*, *d*, of the example (1) contain parallel constructions, and fit to the SVA/C pattern, which is closely followed by OVS pattern with *who / that* in deep structure. In doing so Carl Sagan achieves the informative saturation of the message, compressing it into short, abrupt fragments. Then the pace slows down, the series of short sentences is broken and the tension is released by introducing a long sentence, but semantic pressure is still maintained with the help of lexical cohesive ties, e.g. initial *that's* (*b*), (*c*), (*d*)), abundant *everyone*, *ever*, *every* (*e*). The said repetition of the cohesively linked units is followed by a semantically related pair *lived lives* (*e*). Sentence (*f*) contains a mixture of lexical and grammatical cohesive ties. The coordinating conjunction *and* connects consecutive lexical cohesive ties of various shades of relations ranging in this article in decreasing order: converse (*hunter and forager*; *mother, father, child*), oppositeness (*hero and coward*, *inventor and explorer*, *creator and destroyer*; *morals — corrupt*), antonymy (*joy and suffering*; *king and peasant*), relation between

words (*religions, ideologies, doctrines*). Semantically related words are repeatedly introduced by *every* which strengthens the link of the part of the text under investigation. And again there is a distant repetition of the word *lived*. Let's turn our attention to cataphoric — anaphoric relations in the example (1). In *a*) cataphoric *that dot* is explicated by *here*, *home* (*b*, *c*) and anaphoric-cataphoric *there* in *f*). Cataphoric *us* is fully detailed in *e*), *f*):

- (1) *a*) Look again at that dot.
- b*) *That's* here [SVA].
- c*) *That's* home [SVC].
- d*) *That's* us [SVC].
- e*) On *it* *everyone* you love [OSV], *everyone* you know [OSV], *everyone* you *ever* heard of [OSAV], *every* human being who *ever* was, *LIVED* out their *LIVES*.
- f*) The aggregate of our *joy and suffering*, thousands of confident *religions, ideologies*, and economic *doctrines*, *every* hunter and forager, *every* hero and coward, *every* creator and destroyer of civilization, *every* king and peasant, *every* young couple in love, *every* mother and father, hopeful child, inventor and explorer, *every* teacher of morals, *every* corrupt politician, *every* "superstar," *every* "supreme leader," *every* saint and sinner in the history of our species *LIVED* there — on a mote of dust suspended in a sunbeam.

In the example (2) the nature of repetition is slightly different from what we observe in (1). The lexical ties are predominantly based on relations of synonymy (*stage — arena* in *g*); *glory and triumph* *h*); *generals, emperors, masters* in *h*)). There are still sporadic occurrences of lexical repetitions of the same element, e.g. *j*) *inhabitants* or based on antonymy or oppositeness *g*): *small — vast*; *one — other* the latter are followed either by synonyms (*stage — arena*) or repetition of the same word (*corner*), which to a certain extent smoothes the polarity of the thought expressed. Parallel constructions in the form of initial *Think of* (*h*), (*i*)) and *how they / how their* (in *i*)) add to the impression of hopeless tiredness (*frequent, endless* in 2 *i*)) from absurdity of events happening on Earth. And again there is a drop of the word *KILL*, almost unnoticed (in *i*)), but this is a leitmotif marker together with *LIVE* in (1, *i*) and *f*):

- (2) *g*) The Earth is a very *small stage* in a *vast* cosmic *arena*.
- h*) *Think of* the rivers of blood spilled by all those *generals and emperors* so that, in *glory and triumph*, they could become the momentary *masters* of a fraction of a dot.
- i*) *Think of* the *endless* cruelties visited by the *inhabitants* of *one corner* of this pixel on the scarcely distinguishable *inhabitants* of some *other corner*, *how frequent* their misunderstandings, *how* eager they are to *KILL* one another, *how* fervent their hatreds.

Let's turn our attention to example (3), which also differs from (1) and (2). The first thing that meets the eye is the shift from the 3d person plural pronoun **they / their** in (2) to the 1st person plural **our / us / ourselves** in (3). I think, it is the author's intentional movement from past, distant events to present situation that we bear full responsibility for. The lexical cohesive ties are of part-to-part relations (*posturings, self-importance, privileged position* in (3 j)). Besides there are lexical cohesive ties with implicit semantic relation of antonymy: *point of pale light — vastness* (3 j, l); *lonely speck — great cosmic dark* (3 k):

- (3) j) **Our posturings, our imagined self-importance, the delusion that we have some privileged position in the Universe, are challenged by this point of pale light.**
 k) *Our planet is a lonely speck in the great enveloping cosmic dark.*
 l) *In our obscurity, in all this vastness, there is no hint that help will come from elsewhere to SAVE us from ourselves.*

The text fragment (4) is constructed on 1) endophoric reference *nowhere else* (4 m)), which extrapolates anaphorically to *vast cosmic arena* (2 g)), *the Universe* (3 j)) and 2) on grammatical cohesive ties (ellipsis in 4 o), p)). The final part of the text (5) is entirely anaphoric: (5 r)) *humbling and character-building*, (5 s)) *folly of human conceits*, (5 t)) *more kindly* refer to fragments (2) and (3). *We, our* (5 t)) anaphorically ties all personal deictics in (1) — (4). And distant repetition of **ever** echoes the fragment (1 e), f)). Cf.:

- (4) m) *The Earth is the only world known so far to harbor LIFE.*
 n) *There is nowhere else, at least in the near future, to which our species could migrate.*
 o) *Visit, yes.*
 p) *Settle, not yet.*
 q) *Like it or not, for the moment the Earth is where we make our stand.*
 (5) r) *It has been said that astronomy is a humbling and character-building experience.*
 s) *There is perhaps no better demonstration of the folly of human conceits than this distant image of our tiny world.*

- t) *To me, it underscores our responsibility to deal more kindly with one another, and to preserve and cherish the pale blue dot, the only home we've ever known.*

The text under analysis contains collocations (the association of one word with another from the preceding text):

- (1) a) *Look again at that dot.*
 f) *..... a mote of dust suspended in a sunbeam.*
 (2) g) *The Earth a fraction of a dot.*
 i) *..... this pixel.*
 (3) j) *..... point of pale light.*
 k) *Our planet is a lonely speck in the great enveloping cosmic dark.*
 (4) m) *The Earth is the only world the Earth*
 q) *..... our tiny world.*
 (5) r) *..... the pale blue dot.*

In (1) these collocations are placed to form a frame, embracing the whole fragment like a container filled with the explication, who inhabits that dot. The second example (2) explicates the name of the planet *the Earth* at the very beginning, then at some distance goes *a fraction of a dot* followed distantly by *this pixel*. No frame arrangement observed. In (3 j, k) the collocations are intermediately close adding sense to one another. In (4 m), q)) the distant repetition of *the Earth* + collocations to denote *LIFE* form a kind of frame. And the fragment (5) has a collocation r) *tiny world* and t) *pale blue dot* crowns it all, being distant repetition of (1 a)) and thus presenting a sequence *EARTH* is *HOME* for *LIFE*. The just mentioned notions occur in the text with varying degree of intensity. *EARTH* is the dominant topic, *HOME* and *LIFE* are leitmotif repetition holding the whole text together. Sporadically used *KILL* and *SAVE* semantically relate to *LIFE*.

Conclusions

Carl Sagan's *Pale Blue Dot* is constructed primarily on lexical cohesive ties, grammatical ones are employed only in places of semantic tension, therefore are secondary.

REFERENCES

1. Beaugrande, R. A. de & Dressler, W. U. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. London; New York: Longman, 270 p.
2. Halliday, M.A.K and Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman, 374 p.
3. Hoey, M. (2005). *Lexical Priming. A new theory of words and language*. London: Routledge, 202 p.
4. Hoey, M. (2001). *Textual Interaction. An Introduction to Written Discourse Analysis*. London: Routledge, 203 p.
5. Hoey, M. (1991). *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press, 276 p.
6. Leech, G. N., & Short, M. H. (1981). *Style in Fiction*. London: Longman, 425 p.
7. *Oxford Dictionary of English* (2010). 3d edition, Oxford: OUP, 2070 p.
8. Sagan, C. (1994). *Pale Blue Dot*.
<http://www.awakin.org/read/view.php?tid=682>

Дата надходження статті до редакції: 27.09.2019 р.
 Прийнято до друку: 10.10.2019 р.

МОДЕЛЬ КАТЕГОРІЇ СТАНУ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ ЯК «РОЗМИТА МНОЖИНА»: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ФОКУС КВАЛІТАТИВНОСТІ

Шапочкіна О.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, м. Київ, 04212
o.shapochkina@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0002-9575-0415

У дослідженні здійснюється реконструкція категорії стану давньогерманських мов шляхом структурування категоріальних фокусів всередині станової парадигми. У роботі запропоновано розглядати категорію стану давньогерманських мов як «розмиту множину». Автором висвітлено зміст категоріального фокусу межовості (квалітативності) категорії стану давньогерманських мов. Зокрема, здійснено порівняння кількісних показників вживання протокатегоріальних станових конструкцій на прикладах давньогерманських мовних пам'яток.

Ключові слова: категорія стану, давньогерманські мови, предикат стану, розмита множина, станова протокатегоріальна конструкція, модель категорії стану давньогерманських мов.

Шапочкіна О.В.

Модель категории залога древнегерманских языков как «размытое множество»: категориальный фокус квалитативности

В исследовании осуществляется реконструкция категории залога древнегерманских языков путем структурирования категориальных фокусов внутри залоговой парадигмы. В работе предложено рассматривать категорию залога древнегерманских языков как «размытое множество». Автором рассмотрена сущность категориального фокуса квалитативности категории залога древнегерманских языков. В частности, проведено сравнение количественных показателей употребления протокатегориальных залоговых конструкций на примерах древнегерманских языковых памятников.

Ключевые слова: категория залога, древнегерманские языки, предикат состояния, размытое множество, залоговая протокатегориальная конструкция, модель категории залога древнегерманских языков.

O. Shapochkina

Model of the Category of State as “fuzzy multiplicity”: categorical focus of qualitativity

The research reconstructed the category of state in the old Germanic languages (Gothic, Old Saxon, Old Icelandic, Old English, Old High German) by structuring categorical focuses within the state paradigm. In the paper it is proposed to consider the category of state in the Old Germanic languages as “fuzzy multiplicity” where the nucleus is the predicate of state, and around it concentrates the state protocategorical construction with subject-object relations of physical, emotional-psychological, mental state and state of perception which transmit different macro-states within the state situation that contains such categorical focuses as quality, opposition, divergence, convergence and mobility. The article covers the essence of the categorical focus for qualitative state category in the Old Germanic languages. In particular, it was done comparison of quantitative indicators usage in state protocategorical constructions for active state, intetiv (inactive constructions), mediopassiv, constructions with IV-class verbs with ending -nan in Gothic, constructions with copula-verbs “to be/to become” + participle II, constructions with participle II, reflexive constructions, reciprocal constructions. Comparison was done in the Gothic-Scandinavian and West-Germanic language areas, and it is based on such Old Germanic literature sources as the Gothic Bible “Wulfila”, “Beowulf”, “Heliand”, “Song of Hildebrand”, “Muspilli”, “Song of Ludwig”, “Old Norse Edda”. The methods used in the study revealed the fundamental development actualisers and similar and distinctive features of the category of state in the Old Germanic languages. The reconstruction of the category of state for the Old Germanic languages in modern aspect has been restored. The research represents new vision of existing truths and positive experience for re-thinking the given interpretations.

Key words: category of state, Old Germanic languages, predicate of state, fuzzy multiplicity, state protocategorical construction, model of state category in Old Germanic languages.

Вступ. Категорію стану вивчають у різних наукових дисциплінах. У традиційній германістиці існують різноманітні інтерпретації цієї категорії. Є сенс подивитися на цю проблему під новим кутом зору, висвітлити шляхи її формування, реалізацію у давньогерманських мовах. Різноманітність в інтерпретації категорії стану (далі КС) спричинений її багатоаспектністю, трансформативністю, семантичною незавершеністю. У давньогерманських мовах станові відношення перебувають у постійному розвитку, набуваючи нових значень із плином часу. Гіпотеза дослідження полягає у тому, що категорію стану давньогерманських мов слід розглядати як «розмиту множину», межі якої є нечітко окресленими, вони трансформуються у динамічній синхронії. Основним завданням дослідження стало проведення системного аналізу становлення та розвитку категорії стану від дописемного до кінця давнього періоду історії давньогерманських мов. Здійснено реконструкцію станових відношень у прагерманській мові, реалізовано поетапний процес їх формування. Новим у роботі стало трактування категорії стану як «розмитої множини», увагу також приділено чинникам, що спричинили саме такий її еволюційний поступ. У процесі наукового пошуку відбулося вивчення системних відношень у парадигмі категорії стану давньогерманських мов на різних етапах їхнього розвитку, позначеного, з одного боку, відносною стабільністю, відсутністю кардинальних змін, а з іншого, — поступовими якісними зрушеннями, які посилюються наприкінці кожного періоду.

Критичний огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез тощо. У контексті нашого викладу використано положення видатних германістів: психологічна основа категорії стану (Г. Пауль); особливості творення та вживання категорії стану у готській мові (М. Гухман, С. Дубінін, Н. Ніколаєва); характеристика станової парадигми давньосаксонської мови (В. Берков); типологічні особливості категорії стану у давньоісландській мові (М. Стеблін-Каменський, О. Хауген); розвиток категорії стану давньоанглійської мови (А. Смирницький, П. Гончаренко, Р. Хогг); специфіка розвитку категорії стану давньонімецької мови (О. Москальська) та ін.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс методів, зумовлених метою, завданнями та специфікою аналізу давньогерманського писемного мовлення IV–XIII століть. Відтворення еволюційних процесів у категорії стану в контексті взаємозв'язку різних рівнів мовної системи ґрунтувалося на прийомах порівняльно-історичного методу. Прийом зіставлення та порівняння станових конструкцій, дібраних із давньогерманських писемних джерел, дозволив простежити формування категорії стану

у германських мовах та водночас виявити ареальні подібності і розбіжності станових відношень у засобах їх реалізації. Застосування методу розмитості множини уможливило реконструкцію процесу розвитку категорії стану давньогерманських мов. Дескриптивний та структурний методи дали змогу схарактеризувати типологічні та семантичні ознаки категорії стану. Виокремлення загальних принципів реалізації категорії стану та її особливостей у різних давньогерманських ареалах було здійснено завдяки методу поліситуаційного аналізу. Метод кількісного аналізу мовних фактів та метод суцільної вибірки було застосовано з метою встановлення опозиційних та семантичних відношень всередині парадигми категорії стану давньогерманських мов.

Результати дослідження та обговорення. Метод «розмитості множини»: реконструкція моделі категорії стану. У контексті нашого дослідження релевантним виявився метод «розмитості множини» (Е. Кубрякова, О. Маріна, Г. Лакофф, Л. Віттгенштейн, Т. Гівон, Л. Заде, Є. Сепир, Є. Шейгал та ін.). За допомогою цього методу категоризація визначається як одне з фундаментальних понять діяльності людини взагалі та одна з ключових проблем когнітивного вивчення мови. Здатність класифікувати мовні явища, поділяти їх на мовні класи, розряди і категорії свідчить про те, що у сприйнятті світу людина ідентифікує об'єкти та розбіжності між ними [6].

Зміна підходів до поняття категорії не лише сприяє розширенню знань про когнітивну діяльність людини, а й змінює уявлення про навколишній світ і відповідно про значення мовних та мовленнєвих форм [5].

Концепція виокремлення категорії стану зумовлена тим, що йдеться не тільки про відношення дії до суб'єкта, а про відношення до семантичних категорій суб'єкта та об'єкта, що розглядаються у їхній відповідності із тим чи іншим елементом структури речення [1]. Стан прийнято визначати як словозміну категорію граматичного, а не лексичного рівня, і водночас як морфологічну категорію, що перебуває у межах певних синтаксичних відрізків [4].

Саме тому у конструюванні моделі категорії стану давньогерманських мов ми послуговувалися вищезазначеними підходами, зокрема варті уваги і метод розмитості множин, який ще адаптував математик Л. Заде [7, 338–353]. Також пізніше розвивав цей метод нідерландський науковець Д. де Гест [3, 33–50].

Межі категорії стану давньогерманських мов є нечітко окресленими. У свою чергу, членство категорії відзначається ступенем від 0 до 1. Вони підлягають трансформаціям у діахронному та синхронному аспектах [2]. У такому разі структура категорії стану є змінною, оскільки вона перебуває у постійній динаміці.

На прикладі моделі категорії стану давньогерманських мов репрезентовано її фокуси — власне ключові ознаки: опозиційність, дивергентність, конвергентність, межевість, мобільність, які

своєю чергою слугують «містком» для об'єднання тих чи інших ознак парадигми категорії стану (рис. 1).

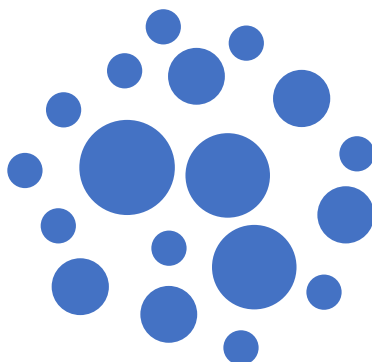

Рис. 1. Модель категорії стану давньогерманських мов як розмитої множини (змістовий план)

Фокус межевості (квалітативності): кількісні показники СПК у давньогерманських мовах. У фокусі межевості відображається квалітативність (кількісні показники), особливості творення та вживання різних форм категорії стану давньогерманських мов. Межевість категорії стану спостерігаємо при типологічному співставленні західногерманського та готоскандинавського мовних ареалів. У межах нашого дослідження проаналізовано тексти давньогерманських пам'яток, датованих IV–XIII ст., для виявлення частотності вживання станових протокатегоріальних конструкцій (далі СПК) із інертивними (бездіяльними), реверсивними, медіопасивними та пасивними відтінками

у порівнянні із конструкціями активного стану. Зіставлення двох ареалів, готоскандинавського та західногерманського, включало близько 14230 СПК у 45-ти давньогерманських текстах. Розгляд кількісних показників вживання СПК у текстах давньогерманських пам'яток відбувався за двома принципами: опозиційним та ареальним. Результати ми презентуємо у кількісних та відсоткових показниках.

Отже, до готоскандинавського мовного ареалу належать твори, написані готською та давньоісландською мовами. Із Готської Біблії [14] проаналізовано 18 уривків (сюди увійшли уривки із Євангелія та Полінські послання, в яких виявлено такі показники вживання СПК (табл. 1).

Таблиця 1

ПОКАЗНИКИ ВЖИВАННЯ СПК У ТЕКСТАХ ГОТСЬКОЇ БІБЛІЇ

№ п/п	Пам'ятка писемності	Кількісні дані					
		Загальна кількість строф	Частота вживання СПК за типологією КС				
			Актив	Інертив	Реверсив	Медіопасив	Пасив
1	Vulfila.Evangelium: Matthew	273	160	57	17	11	28
2	Vulfila. Evangelium: John	552	423	70	14	4	41
3	Vulfila. Evangelium: Luke	765	464	134	54	7	106
4	Vulfila. Evangelium: Mark	600	403	79	36	12	70
5	Vulfila. Pauline Episteln: Romans	222	170	9	4	8	31
6	Vulfila. Pauline Episteln: Corinthians I	229	151	6	12	7	53
7	Vulfila. Pauline Episteln: Corinthians II	256	184	7	15	4	46

№ п/п	Пам'ятка писемності	Кількісні дані					
		Загальна кількість строф		Частота вживання СПК за типологією КС			
			Актив	Інертив	Реверсив	Медіопасив	Пасив
8	Vulfila. Pauline Episteln: Ephesians	144	111	4	7	1	21
9	Vulfila. Pauline Episteln: Galatians	129	93	5	6	0	25
10	Vulfila. Pauline Episteln: Philippians	72	37	8	5	3	19
11	Vulfila. Pauline Episteln: Colossians	81	53	6	3	0	19
12	Vulfila. Pauline Episteln: Thessalonians I	79	63	1	1	4	10
13	Vulfila. Pauline Episteln: Thessalonians II	57	49	1	1	0	6
14	Vulfila. Pauline Episteln: Timothy I	108	65	5	8	1	29
15	Vulfila. Pauline Episteln: Timothy II	77	48	9	6	0	14
16	Vulfila. Pauline Episteln: Titus	17	7	0	1	0	9
17	Vulfila. Pauline Episteln: Philemon	23	22	0	0	0	2
18	Vulfila. Minor fragments: Nehemiah	15	7	0	0	0	8
	Разом	3700	2510	401	190	62	537

З 3700 проаналізованих біблійних послань готською зафіксовано 2510 конструкцій активного стану. У становій опозиції до них перебувають 1190 СПК, з них: 401 СПК інертивного стану, 190 — реверсивного, 62 — медіопасиву та 537 СПК із пасивними відтінками. В опозиції до активного стану (2510 СПК) знаходяться реверсивні, інертивні, медіопасивні та пасивні СПК, їхня кількість становить 1190 конструкцій. У відсо-

тковому відношенні це становить неповноцінну (50 %:50 %) станову опозицію: 68 % активу та 32 % опозиційних станових типів. Однак отримані дані вказують на те, що вже у готській мові ця опозиція існувала.

Із давньоісландських пісень «Старшої Едди» [15] проаналізовано 22 СПК, з яких виявлено такі кількісні показники та відношення (табл. 2).

Таблиця 2

ПОКАЗНИКИ ВЖИВАННЯ СПК У «СТАРШІЙ ЕДДІ»

№ п/п	Пам'ятка писемності	Кількісні дані					
		Загальна кількість строф		Частота вживання СПК за типологією КС			
			Актив	Інертив	Реверсив	Медіопасив	Пасив
1	Edda: Völuspá	66	32	8	15	0	11
2	Edda: Hávamál	164	118	16	10	0	20
3	Edda: Grímnismál	54	40	10	2	0	2
4	Edda: Skírnismál	42	21	9	5	0	7
5	Edda: Hárbarðsljóð	60	49	3	2	0	6

№ п/п	Пам'ятка письменності	Кількісні дані					
		Загальна кількість строф		Частота вживання СПК за типологією КС			
			<i>Актив</i>	<i>Інертив</i>	<i>Реверсив</i>	<i>Медіопасив</i>	<i>Пасив</i>
6	Edda: Hymiskviða	39	32	4	2	0	1
7	Edda: Lokasenna	65	50	4	2	0	9
8	Edda: Þrymskviða	32	20	6	3	0	3
9	Edda: Helgakviða Hjörvarðssonar	43	31	6	3	0	3
10	Edda: Helgakviða Hundingsbana in fyrri	58	39	7	2	0	10
11	Edda: Helgakviða Hundingsbana önnur — Völsungakviða in forna	51	30	11	5	0	5
12	Edda: Grípisspá -Sigurðarkviða Fáfnisbana I	53	26	8	9	0	10
13	Edda: Reginsmál — Sigurðarkviða Fáfnisbana II	26	8	9	3	0	6
14	Edda: Fáfnismál	44	15	16	8	0	5
15	Edda: Sigdrífumál	37	20	10	3	0	4
16	Edda: Guðrúnarkviða in fyrsta	27	13	8	2	0	4
17	Edda: Sigurðarkviða in skamma	71	44	7	8	0	12
18	Edda: Guðrúnarkviða in forna — Guðrúnarkviða önnur	44	12	16	8	0	8
19	Edda: Guðrúnarkviða in þriðja	11	2	2	4	0	3
20	Edda: Atlamál in grœnlenzku	105	53	10	16	0	26
21	Edda: Hamðismál	31	10	8	8	0	5
22	Edda: Hlöðskviða	32	17	7	5	0	3
	Разом	1164	682	194	125	0	163

Із загальної кількості пісень «Старшої Едди» (1155) зафіксовано 682 конструкції активного стану, 194 СПК інертиву, 125 СПК рефлексивного стану, 0 СПК медіопасиву та 163 СПК пасиву. У відсотках давньоісландська опозиція активного стану по відношенню до СПК інших типів становить 58 % (актив) до 42 % (реверсив, інертив, пасив). Станова опозиція є майже повноцінною, попри те, що медіопасивних конструкцій у давньоісландській мові, на відміну від готської, не було зафіксовано. Виокремлення цього показника пояснюється тим, що вже у давній період ісландська мова мала достатньо розгорнуту систему реверсиву: зворотного та взаємного станів, який складав вагомий опозиційний активному стану. Також наводимо зведені показники по готсько-скан-

динавському мовному ареалу для подальшого його порівняння із західногерманським (табл. 3).

За внутрішнім ареальним принципом готська та давньоісландська мови мають спільні та відмінні ознаки. Ареальна спільність полягає у тому, що в опозиції до активних конструкцій є наявними СПК інертиву, реверсиву та пасиву. Ареальною відмінністю є те, що наявність конструкцій медіопасиву спостерігається винятково у готській мові. Давньоісландська парадигма КС не має такого станового типу, однак демонструє розгалужену систему утворення реверсивного стану. Якщо узагальнити відсоткові показники по готсько-скандинавському ареалу, то вони мають співвідношення 34 % до 66 %.

ЗВЕДЕНІ ПОКАЗНИКИ СПК ГОТО-СКАНДИНАВСЬКОГО МОВНОГО АРЕАЛУ

№ п/п	Пам'ятка писемності	Кількісні дані					
		Загальна кількість строф		Частота вживання СПК за типологією КС			
			Актив	Інертив	Реверсив	Медіопасив	Пасив
1	Vulfila	3700	2510	401	190	62	537
2	Edda	1164	682	194	125	0	163
	Разом	4864	3192	595	315	62	700

Проаналізуємо показники західногерманського мовного ареалу (табл. 4).

Так, враховуючи дані табл. 4, доходимо висновку, що показник медіопасивних конструкцій у західногерманському ареалі майже не фіксувався. Поодинокі випадки медіопасиву наявні лише в давньоанглійській мові: 4 СПК (Beowulf) та єдиний приклад зафіксовано у давньоверхньонімецькій мові: 1 СПК (Ludwigslied). Ареальною особливістю західногерманського ареалу слід вважати помірну кількість пасивних СПК — 288, виявлених у творі «Спаситель» (Heliand) [9]. 152 реверсивні СПК представлені у давньоанглійському творі «Беовульф» [8], у давньосаксонському «Хеліанді» наявні 118 СПК такого типу. Поодинокі інертивні кон-

струкції із дієприкметником II зафіксовано у творах західногерманського мовного ареалу, у «Хеліанді» їхня кількість сягає 118 СПК, а у «Беовульфі» — 126. Давньоверхньонімецькі твори «Пісня про Хільдебарнда» [10], «Пісня про Нібелунгів» [13], «Муспілі» [12], «Пісня про Людвіга» [11] — невеличкі за обсягом, порівняно з «Беовульфом» та «Хеліандом», проте у цих текстах так само наявна тенденція до реалізації станових відношень та формування опозицій. Так, пасивних СПК у давньоверхньонімецькій мові зафіксовано набагато більше, ніж інертивних та реверсивних. Останні конструкції у кількісних показниках майже збігаються (табл. 4).

Таблиця 4.

ПОКАЗНИКИ ВЖИВАННЯ СПК ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКОГО МОВНОГО АРЕАЛУ

№ п/п	Пам'ятка писемності	Кількісні дані					
		Загальна кількість строф		Частота вживання СПК за типологією КС			
			Актив	Інертив	Реверсив	Медіопасив	Пасив
1	Beowulf	3180	2763	126	152	4	135
2	Muspilli	105	79	7	6	0	13
3	Heliand	5980	5446	118	108	0	288
4	Hildebrandslied	65	53	5	6	0	1
5	Ludwigslied	55	33	4	9	1	8
	Разом	9385	8374	260	281	5	445

Стосовно відсоткового відношення станових опозиційних типів у західногерманському ареалі спостерігаються такі показники: 89 % — активні СПК, 11 % — СПК пасиву / медіопасиву / реверсиву / інертиву. Порівнюючи станову опозицію «актив VS пасив / реверсив / інертив / медіопасив»

у двох давньогерманських ареалах, ми бачимо основну дивергентну ознаку: гото-скандинавський мовний ареал містить більше показників вживання опозиційних станових типів (34 %), ніж західногерманський (11%). Це пояснюється сукупністю різних факторів, які спричинили зру-

шення у первинній парадигмі КС на різних рівнях, зокрема на рівні граматики. Щодо конвергентних ознак, то можна виокремити такі: майже однакові показники вживання у двох мовних ареалах, які ми досліджуємо, мають інертивні та реверсивні конструкції. Спільним є також повна відсутність або спорадичне використання медіопасивних форм у давньоісландській, давньовірхньонімецькій та давньоанглійській мовах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У своїй сукупності методи, які ми застосували у дослідженні, дозволили виявити провідні актуалізатори розвитку, дивергентні та конвергентні ознаки КС у давньогерманських мовах. Зокрема, нами здійснено реконструкцію КС давньогерманських мов у сучасному баченні. Слід також наголосити на тому, що феномен реконструкції став вирішальним для нашого дослідження, оскільки ми намагалися поглибити уяв-

лення, визначити структуру, деталізувати явище, уточнити та/або змінити зміст та значення першопочатково інтерпретованої інформації.

Принциповим для нас було зрозуміти значення феномену «категорії стану», спромогтися пояснити розмаїття станових конструкцій, репрезентувати суперечливість та глибину форм і значень категорії стану на прикладі давньогерманських мов. Досліджені нами проблеми зможуть у перспективі відповісти на питання: чому у сучасних германських мовах закріпилися специфічні станові форми та опозиції? чому у споріднених мовах існують дивергентності? чому конвергентні ознаки не завжди є вирішальними для того чи іншого процесу розвитку у парадигмі категорії стану? У нашому дослідженні ми запропонували нове бачення наявних істин, продемонстрували позитивний досвід переосмислення вже існуючих інтерпретацій.

ДЖЕРЕЛА

1. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость : научное издание. СПб, 1991. 203 с.
2. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.) : монографія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2003. 327 с.
3. Geest De D. Literary Genres from a systemic functional perspective / D.De Geest, Y.Van Gorp // European Journal of English Studies. — 1999. — vol. 3, no. I. — P. 33–50
4. Гухман М.М. Развитие залоговых противопоставлений в германских языках: опыт историко-типологического исследования родственных языков : научное издание. Москва : «Наука», 1954. 148 с.
5. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind/ G. Lakoff. Chicago: The University of Chicago Press, 1987. — 152 p.
6. Маріна О.С. Семіотика парадоксальності у когнітивно-комунікативному висвітленні (на матеріалі сучасного англomовного поетичного дискурсу) : монографія. Херсон : Айлант, 2015. 298 с.
7. Zade L.A. Fussy sets/L.Zade// Information and Control. — no. 8. — 1965. — P. 338–353.
8. Beowulf. URL:<http://norse.narod.ru/src/other/beowulf/beowulf.html> (дата звернення: 31.10.19)
9. Heliand In Old Saxon. URL: <https://northvegr.org/old%20icelandic%20old%20english%20texts/heliand%20in%20old%20saxo/001.html> (дата звернення: 31.10.19)
10. Hildebrandslied. URL: <http://norse.ulver.com/src/other/hildebrand/bp.html> (дата звернення: 31.10.19)
11. Ludwigslied. URL: <http://norse.ulver.com/src/other/ludwigslied/index.html> (дата звернення: 31.10.19)
12. Muspilli. URL: <https://ru.scribd.com/doc/9607821/Muspilli-Mit-Ubersetzung-bzw-Ubertragung-ins-Neuhochdeutsche>. (дата звернення: 31.10.19)
13. Niebelungenslied. URL: <http://norse.ulver.com/src/other/nibelungen/index.html> (дата звернення: 31.10.19)
14. Project Wulfila 2004, Университет Антверпена, Бельгия. URL: <http://www.wulfila.be/gothic/browse/text/?book=5&chapter=12> (дата звернення: 31.10.19)
15. Snorra Edda. URL: <http://norse.ulver.com/src/edda/index.html> (дата звернення: 31.10.19)

REFERENCES

1. Bondarko, A. V. (1991). Teoriia funktsionalnoi grammatiki. Personalnost. Zalogovost [Theory of Functional Grammar. Personality. Security]. Nauchnoie izdaniie, SPb: 203 p.
2. Buniatova, I. R. (2003). Evoliutsiia hipotaksysu v hermanskykh movakh (IV–XIII st.) [Evolution of Hypotaxis in German (4–13 centuries)]: Monohrafiia, Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU, 327 p.

3. Geest, De D. (1999). Literary Genres from a Systemic Functional Perspective. *European Journal of English Studies*, pp. 33–50.
4. Gukhman, M. M. (1954). Razvitie zalogovykh protivopostavlenii v germanskikh yazykakh: opyt istoriko-tipologicheskogo issledovaniia rodstvennykh yazykov [The Development of Collateral Contrasts in Germanic Languages: experience of historical and typological research of related languages]. Nauchnoie izdanie, Moskva: «Nauka», 148 p.
5. Lakoff, G. (1987). Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind. Chicago: The University of Chicago Press, 152 p.
6. Marina, O. S. (2015). Semiotika paradoksalnosti u kohnityvno-komunikatyvnomu vysvitleni (na materialy suchasnogo anglomovnoho poetychnoho dyskursu) [Semiotics of Paradoxicality in Cognitive-Communal Visceral (on the material of an ordinary English poetical discourse)]. Monografiia, Kherson: Ailant, 298 p.
7. Zade, L. A. (1965). Fussy Sets. Information and Control, pp. 338–353.
8. Beowulf.
<http://norse.narod.ru/src/other/beowulf/beowulf.html>
9. Heliand in Old Saxon.
<https://northvegr.org/old%20icelandic%20old%20english%20texts/heliand%20in%20old%20saxo/001.html>
10. Hildebrandslied.
<http://norse.ulver.com/src/other/hildebrand/bp.html>
11. Ludwigslied.
<http://norse.ulver.com/src/other/ludwigslied/index.html>
12. Muspilli.
<https://ru.scribd.com/doc/9607821/Muspilli-Mit-Ubersetzung-bzw-Ubertragung-ins-Neuhochdeutsche>
13. Niebelungenslied.
<http://norse.ulver.com/src/other/nibelungen/index.html>
14. Project Wulfila 2004, Universytet Antverpena, Belhiia.
<http://www.wulfila.be/gothic/browse/text/?book=5&chapter=12>
15. Snorra Edda.
<http://norse.ulver.com/src/edda/index.html>

Дата надходження статті до редакції: 24.09.2019 р.

Прийнято до друку: 14.10.2019 р.

CONCEPTS OF RELIGION IN MODERN AMERICAN RAP LYRICS

V. Yakuba,

Borys Grinchenko Kyiv University,
13B, Marshala Tymoshenka St, Kyiv, 04212
v.yakuba@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0002-5433-0334

I. Riazanov

Borys Grinchenko Kyiv University,
13B, Marshala Tymoshenka St, Kyiv, 04212
ihriazanov.if18@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0002-5163-8261

The article studies verbalization mean of religious concepts in Kendrick Lamar's songs of his 2017 album DAMN. After introducing the inventory of lexemes representing themes of religion, the authors argue for correlations with basic concepts and explain the structure of the thematic field, representing religion in all fourteen songs of the album. The album structure and each song of it include over a hundred tokens referring to various religious concepts — mainly GOD, SIN, and PRAY, each of them being verbalized by a group of lexemes, fifteen total, which share certain semantic components. The micro-contexts with biblical quotes will be regarded as convergence points of the album's text and analyzed individually for their stylistic value, but in general contributing to the general view of the album as a spiritual challenge. Through each next song a new aspect of religious concepts adds to the existing inventory, certain repetitions and cross-contextual allusions confirm and support them, adding coherence and continuity to the album's structure. Out of fourteen songs of the album seven directly verbalize basic religious concepts through the notions of God, pride, humility, lust, love, loyalty, fear. This explicit structural feature together with the ambiguous title offer a series of logical steps in evaluating the sinful vs virtuous choices. This contrast is identified and sustained through such stylistic devices as repetitions, allusions, rhetorical questions and others.

Key words: religious concept, song lyrics, verbalization, American rap, coherence, stylistic value.

Якуба В.В., Рязанов І.Г.

Релігійні концепти в ліриці сучасного американського репу

Стаття присвячена вивченню специфіки вербалізації релігійних концептів у пісенній ліриці сучасного американського репера Кендріка Ламара. Завдяки лексемам, що вербалізують певний концепт, вдалося окреслити три основних релігійних концепти альбому «DAMN.», які відповідно до частоти вживання вербалізаторів представлені так: БОГ — 57 вживань семи лексем, ГРІХ — 30 вживань шести різних лексем та МОЛИТВА — 27 вживань двох лексем.

Ключові слова: релігійний концепт, пісенна лірика, вербалізація, американський реп, зв'язність, стилістичне значення.

Якуба В.В., Рязанов И.Г.

Религиозные концепты в лирике современного американского рэпа

Статья посвящена изучению специфики вербализации религиозных концептов в песенной лирике современного американского рэпера Кендрика Ламара. Проведя учет лексем, которые вербализуют разные религиозные понятия, удалось установить три основных религиозных концепта в альбоме «DAMN.», которые относительно частоты употребления вербализаторов представлены следующим образом: БОГ — 57 употреблений семи лексем, ГРЕХ — 30 употреблений шести разных лексем и МОЛИТВА — 27 употреблений двух лексем.

Ключевые слова: религиозный концепт, песенная лирика, вербализация, американский рэп, связность, стилистическое значение.

Introduction

Song lyrics of most modern musical genre contain few examples of classical poetic forms, with stable rhyme and rhythms, which can be recited aloud and preserve their poetic qualities. The tendencies of contemporary pop-music clearly deviate more and more from the form to accommodate the content, thus emphasizing the importance of images, depth of implications and individual messages over the outer material expression. Rap takes this tendency to the extreme and represents a unique blend of rhythm and sense, and in its shape is closer to a monologue rather than a song. Yet, it offers a vast textual space created from ordinary and simplified lines interrupted by regular repetitions, acting as refrains and chorus in the background, thus taking the shape of a song. In view of this specific quality of rap songs they become objects for studies from very different perspective. This article presents a case for religious concepts in Kendrick Lamar's album and will view the album as a textual space, each song being an independent text but all of them forming a holistic narration.

Kendrick Lamar, being not only a rap performer, but also a songwriter, communicates through his lyrics with a vast audience of his fans. Instrumental aspect serves as an accompaniment and a background, which may support the rhythmical structure of lyrics or create a certain effect such as highlighting certain lines, or create a general tone of a song [1]. Analyzing K. Lamar's lyrics we will take the author's perspective on all ideas to avoid any confusion in perception of images, except for those abstracts where the context indicates the presence of a character.

Kendrick Lamar's 2017 album *Damn* (stylized as *DAMN.*) [11] won a Pulitzer Prize the year after release [14], so its literary and artistic merit calls for more scrutiny of the author's messages in it.

The aim of the paper is to define the semantic core of religious concepts in Lamar's lyrics and identify their structure, role and implications. To achieve the given goal we focus on the following **tasks**: identify all lexemes relating to religion; establish correlations between similar semantic components; focus of the concepts, representing religion; argue for the implications and connotations of religious images in the album.

The material of the study is Kendrick Lamar's studio album *DAMN.* released in 2017, which includes 14 tracks (*BLOOD.*, *DNA.*, *YAH.*, *ELEMENT.*, *FEEL.*, *LOYALTY.*, *PRIDE.*, *HUMBLE.*, *LUST.*, *LOVE.*, *XXX.*, *FEAR.*, *GOD.*, *DUCKWORTH.*) [11].

Theoretical Background

Kendrick Lamar is well known for referencing religious matters: Lamar's 2012 major label debut *good kid, m.A.A.d city* quoted the Sinner's Prayer [12, 1]; his 2015 studio album *To Pimp A Butterfly* contains images of God and Lucifer, implying their

images as figures representing good and evil and the eternal fight between them [13]; 2017 album *DAMN.* is recognized as the author's most religiously inspired body of work as it is filled with numerous references to the Bible, Judaism and Christianity [11]. The album's title itself carries religious implication — the word '*damn*' is a short form of the word '*damnation*', the meaning of which is defined in the Cambridge English Dictionary as "*the act of sending someone to hell or the state of being in hell*" [8]. The shortened version is a separate word with a clear derogative meaning, often used as an exclamation in the meaning of 'a curse', whereas the full word refers directly to religious rituals.

With the album title's ambiguity, Kendrick Lamar starts a series of contemplations about different spiritual issues, which can be recognized in each next song's title, seven of fourteen being directly and explicitly about religious notions of loyalty, pride, humility, lust, love, fear and God. Most of these titles represent a sin or a virtue, so the challenge to contrast them is obvious from the textual structure. Even though spiritual issues are accompanied by other typical rap themes — race, wealth, crime — this album immediately stands out for its religious content and pleas to spirit due to the meta textual structural indicators.

As Kendrick Lamar said in one of the interviews, the album can be listened both ways — from track 1 to track 14 and vice versa, so the storyline of *DAMN.* and the order of references is flexible [9]. To specify each instance of verbalized religious concepts we take each next text under scrutiny and focus on the semantic indicators related to them.

Results and Discussion

The intro track *BLOOD.* is a skit opening the album. It starts with following phrases:

"Is it wickedness?"

Is it weakness?"

You decide /Are we gonna live or die?" [11, 1]

This abstract concerns one of *DAMN.*'s main issues — God's punishment and people's pay for their sins. Here Lamar uses two words which appear later in the album twice: *wickedness* and *weakness* — they relate to the concept of SIN, as *wickedness* stands for *evil* and *weakness* stands for people's lack of willpower to fight evil within themselves.

The album's introduction comes from a sinner's perspective talking to God, wondering about the origin of sin — "*wickedness* or *weakness*?" The concept of GOD is represented by relying on God's decision to let people live on or to punish the mankind for its wickedness. Later Lamar uses these two words in *FEAR.*:

"I'm talkin' fear, fear that it's wickedness or weakness

Fear, whatever it is, both is distinctive" [11, 12].

In *BLOOD*. Kendrick Lamar describes a scene of himself approaching an old blind woman with whom Lamar starts a conversation and who eventually kills him as the sound of a gunshot comes after the blind woman says “*You’ve lost... your life*” [11, 1]. After the gunshot sound the song repeats the phrase “Is it wickedness?” repeating the track’s opening line, which serves a stylistic purpose of empowering the intro’s message.

In the next track *DNA*. Lamar raps:

“*I was born like this, since one like this, immaculate conception*

I transform like this, perform like this, was new weapon” [11, 2].

Here the author compares his birth to Immaculate Conception of Virgin Mary, later stating that he was *Yeshua new weapon*. By the reference to the image of Virgin Mary K.Lamar puts himself in the place of Jesus. *Yeshua*, which is Hebrew for Jesus, known as the son of God, is used here as an image of a savior and a prophet, who Lamar claims to be himself. *Yeshua new weapon* here is a metaphor that targets at Lamar being a tool in God’s hands. At the end of the first verse in *DNA*. Kendrick Lamar says:

“*And Nazareth gonna plead his case
The reason my power’s here on earth
Salute the truth, when the prophet say.*” [11, 2]

In the reference to Nazareth, birthplace of a biblical prophet [5, 10–11] Lamar compares himself to a prophet who tells the truth.

The song *YAH*. also carries some religious references in the following fragment:

“*I’m not a politician, I’m not ‘bout a religion
I’m a Israelite, don’t call me Black no mo’
That word is only a color, it ain’t facts no mo’
My cousin called, my cousin Carl Duckworth
Said know my worth
And Deuteronomy say that we all been cursed.*” [11, 3]

In one verse the author goes from personal negation of any *religion* to quoting *The Book of Deuteronomy* from a character’s perspective. Another use of the word ‘*religion*’ comes later in *PRIDE*.: “*I’ll take all the religions and put ‘em all in one service*” [11, 7], so connecting both micro-contexts Lamar means he doesn’t really preach for a particular one, he stands for all good that any religion carries.

“*I’m a Israelite, don’t call me Black no mo’*” contains a metaphor: Israelites are true children of God, so personal identity is not race but faith, and being of African descent does not mean that one cannot follow God. As for the mentioned *Deuteronomy*, longer and more substantial quote will follow in the track *FEAR*. later on the album.

Two more songs, *ELEMENT*. and *FEEL*. contain repetitions and slight variation of one line: “*Ain’t nobody prayin’ for me*” and two quotes: “*Put the Bible*

down and go eye for an eye” and “*what happens on Earth stay on Earth.*” [11, 4]

These particular lines are exclamations which greatly set the tone of the record as these repetitions, *ain’t nobody prayin’ for me* are repeated later in the album more than once — even the first verse of the same song immediately repeats the first one:

“*Bitch, all my grandmas dead
So ain’t nobody prayin’ for me.
I’m on your head.*” [11, 4]

The following track *FEEL*. starts with the same phrase *ain’t nobody prayin’ for me* [11, 5] repeated 8 times in a row and the hook of the song also consists of the phrase repetition. In this case the whole *ain’t nobody prayin’ for me* reflect struggle with loneliness or spiritual isolation and absence of love and care in his life, because praying for someone may be considered to be a sign of deep caring and wishing well to those who are prayed for.

Two biblical quotes form the Old Testament in *FEEL*. emphasize Lamar’s instinct to revenge and appeal to the image of afterlife. Kendrick Lamar’s initial album title was “What Happens on Earth stay on Earth”, but was later he changed it to *DAMN*. [7]. The phrase is also used in the album’s final track *DUCKWORTH*.:

“*It was always me vs the world
Until I found it’s me vs me
Why, why, why, why?
Why, why, why, why?
Just remember, what happens on Earth stays on Earth!
We gon’ put it in reverse.*”

The phrase itself comes from the Bible, Timothy 6:7, verse 1: “*For we brought nothing into this world, and it is certain we can carry nothing out.*” [6]

Five tracks in succession *LOYALTY*. *PRIDE*. *HUMBLE*. *LUST*. and *LOVE*. give only three references to God and four instances for ‘faith’ and ‘religion’; but *LUST*. contains a quote from James 4:4: “*Friend of the world is enemy of the Lord*” to emphasize the contrast of worldly temptations and spiritual values. Two cases of “*God bless America*” XXX. are a passing remark of a cliché. These tracks are followed by a massive bulk of allusions in *FEAR*. back to all the occasional religious micro-contexts from all previous songs.

In *FEAR*. the full monologue of Lamar’s cousin is presented:

“*But you have to understand this, man, that we are a cursed people
Deuteronomy 28:28 says, “The Lord shall smite thee with madness
And blindness, and astonishment of heart.”* [11, 12]

So, in this song the author is unveiling his dialogue with a preacher character, revisiting all ideas for a final summary, as can be seen from the on-going details from the cousin:

“*He’s gonna punish us for our iniquities, for our disobedience*

*Because we chose to follow other gods
That man chastens his son, so the Lord, thy God,
chasten thee*

*So, just like you chasten your own son, He's gonna
chastise you*

Because He loves you, so that's why we get chastised"

and finishes with

*"And do what the Lord says, these curses is gonna
be upon us*

*We gonna be at a lower state in this life that we live
Here, in today, in the United States of America*

I love you, family, and I pray for you

God bless you

Shalom." [11, 12]

The whole monologue is a reference to the *Book of Deuteronomy* and Carl Duckworth is retelling its contents in which Moses proclaims the curses for breaking God's laws — this also brings us to the album's title and God's punishment [4]. The message is addressed to Kendrick Lamar, yet the narration of the biblical story is in itself is a reference to one of the common practices — ceremony and prayers. So, the concepts K. Lamar initially gave from a personal perspective became items for external evaluation and even judgment.

Also later in this skit Carl Duckworth says:

*"We gonna feel this way, we gonna be under this
curse*

Because He said He's gonna punish us

*The so-called Blacks, Hispanics, and Native
American Indians*

Are the true children of Israel

We are the Israelites, according to the Bible

The children of Israel." [11, 12]

and it connects back with Lamar's statement in *YAH.*, but at the same time contradicts the possible idea of ethnicities' unimportance expressed there. Due to all these allusions and repetitions, *FEAR.* is a song with a summary of all religious input of the album, playing the role of a confession before the final prayer in *GOD.*

Also *FEAR.* opens with lines at its beginning:

"Why God, why God do I gotta suffer?

Pain in my heart carry burdens full of struggle

Why God, why God do I gotta bleed?

Every stone thrown at you restin' at my feet

Why God, why God do I gotta suffer?

Earth is no more, won't you burn this muh'fucka?

*I don't think I could find a way to make it on this
earth."* [11, 12]

These lines come from the sinner's perspective as an appeal to God. The song elaborates on the topic of fear and its possible embodiments. A similar kind of addressing God may be found later in the song *GOD.*:

"Don't judge me!

Now my home got a Valley peak

Don't judge me, if I press your line you a freak

*Don't judge me, won't you tell a friend? Y'all gon'
see."* [11, 13]

The phrase "*don't judge me*" is being repeated 7 times throughout the second verse. Here Lamar's appeal to God asking him not to judge and not to punish him for his actions sounds as a final prayer.

To sum up all the instances of verbalization and to balance the content of each religious concept we may look at the calculations of the frequency for each lexeme in the album, as presented in the following table.

Concept	Lexeme	Frequency	Lexical Variations
GOD	God	36	God — 27 Goddamn / God damn — 13 Godfather — 1
	Lord	8	
	He	8	Jesus —1, Yeshua —1
	Israel	4	
	Nazareth	1	
SIN	Damn	21	sin — 1, hell — 1
	spirit	3	
	religion	6	faith — 3
PRAY	pray	25	
	Deuteronomy	2	

The four columns indicate the three concepts of religious nature — GOD, PRAY and SIN.

The lines contain the lexemes and the number each one was repeated, and data from the lexical

variations in included in the frequency indicator. Each concept was verbalized 57 (for *GOD*), 30 (for *SIN*) and 27 (for *PRAY*) times.

For the total of 8700 words verbalization of religious concepts occurred 114 times, which is very representative of the album.

Concept *GOD* is represented in 57 instances by 10 lexemes, with variations of *Goddamn* and *Godfather*. The phrase “*This is what God feel like*” occurred 9 times in a row, the phrase “*Why, God*” — 6 times in a row, “*God damn*” — 13 times in a row. Other references to *God* were spotted for *Jesus*, *Yeshua*, *He/Him*, *Israel* and *Nazareth*.

The next concept *SIN* is represented 30 times by lexemes “*damn*”, “*spirit*”, “*religion*”, “*faith*” and “*hell*”, with the album title being most frequent, and the word “*sin*” used just once. Contextually, all these lexemes occurred in the critical instances, when a violation of some ethical principle was imminent or actually happening.

The third concept *PRAY*, verbalized mostly through the corresponding lexeme “*pray*”, shows 27

instances in different micro-contexts, mainly in two tracks, while the phrase “*Praying for me*” was repeated 19 times. *Deuteronomy* was mentioned twice, contextually to emphasize the appeal to specific quotes.

Conclusions

In this paper we have outlined and described three major concepts of religious nature present in Kendrick Lamar’s lyrics in studio album *DAMN*. The instances of their verbalization were orientation tools for our search. Although we followed up 15 different lexemes to identify the religious concepts, the context and the message of certain songs, verses or skits would allow for additional occasional references to ethical challenges. The general idea of the album is built around punishment or damnation from God which explains the author’s choice for the album’s title as well as regular references to the Bible (Matthew 21, 1 Timothy 6, The Book of Deuteronomy) and occurring images of Jesus (as in *DNA*. and *YAH*.) throughout the album’s lyrics.

REFERENCES

1. Adams, Kyle. On the Metrical Techniques of Flow in Rap Music. <http://www.mtosmt.org/issues/mto.09.15.5/mto.09.15.5.adams.html>
2. American Music Awards 2017: Winners List — Billboard. <https://www.billboard.com/articles/events/amas/8039497/amas-2017-winners-list>
3. BET Hip-Hop Awards 2017: Winners List. <http://www.billboard.com/articles/columns/hip-hop/7997425/2017-bet-hip-hop-awards-winners-list>
4. The Bible App — Deuteronomy 28, King James Version (KJV). <https://www.bible.com/bible/1/DEU.28.KJV>
5. The Bible App — Matthew 21, King James Version (KJV). <https://www.bible.com/bible/1/MAT.21.KJV>
6. The Bible App — 1 Timothy 6, King James Version (KJV). <https://www.bible.com/bible/1/1TI.6.KJV>
7. Billboard — Kendrick Lamar’s ‘DAMN.’ Originally Titled ‘What Happens on Earth Stays on Earth’. <https://www.billboard.com/articles/news/7849444/kendrick-lamar-damn-what-happens-on-earth-stays-on-earth-title>
8. Damnation — meaning in the Cambridge English Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/damnation>
9. The FADER — Kendrick Lamar Says DAMN. Was Designed To Be Listened To In Reverse Order. <http://www.thefader.com/2017/08/25/kendrick-lamar-damn-in-reverse>
10. Grammys 2018 Winners List: See Who Won The Music Awards — Variety. <https://variety.com/2018/music/news/2018-grammys-winners-list-music-awards-1202676802/>
11. Kendrick Lamar — DAMN. Lyrics and Tracklist — Genius. <https://genius.com/albums/Kendrick-lamar/Damn>
12. Kendrick Lamar — good kid, m.A.A.d city Lyrics and Tracklist — Genius. <https://genius.com/albums/Kendrick-lamar/Good-kid-m-a-a-d-city>
13. Kendrick Lamar — To Pimp a Butterfly Lyrics and Tracklist — Genius. <https://genius.com/albums/Kendrick-lamar/To-pimp-a-butterfly>
14. Pulitzer Prize Winners 2018: Full List — The New York Times. <https://www.nytimes.com/2018/04/16/business/media/pulitzer-prize-winners.html>

Дата надходження статті до редакції: 24.09.2019 р.

Прийнято до друку: 15.10.2019 р.

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОГО МЕДІАДИСКУРСУ (НА ПРИКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ МЕДІАТЕКСТІВ)

Велівченко В.Ф.,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
б-р. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031
e-mail: vaveliv@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-9795-5035

У статті аналізуються маніпулятивні технології, реалізовані в межах англomовних політичних медіатекстів про події в Україні, належних до політичного медіадискурсу російського інтернет-ресурсу sputniknews.com за вересень 2016 року. Реалізаторами маніпулятивних технологій слугують дві основні опозитивні за змістом комунікативні стратегії, застосовані продуцентом політичного медіатексту, — позитивна самопрезентація і позиціонування ідеологічного опонента, утілювані низкою комунікативних тактик. Прихованість (маніпулятивність) спотворення дійсності шляхом надання конкретним фактам і подіям іншого значення уможливорює їй забезпечує здійснення маніпулятивного впливу на суспільну свідомість з метою формування або зміни світогляду.

Ключові слова: політичний медіадискурс, політичний медіатекст, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, маніпулятивні технології, спотворення інформації.

Велівченко В.Ф.

Манипулятивные технологии политического медиадискурса (на примере англоязычных политических медиатекстов)

В статье анализируются манипулятивные технологии, реализованные в англоязычных политических медиатекстах о событиях в Украине, относящихся к политическому медиадискурсу российского интернет-ресурса sputniknews.com за сентябрь 2016 года. Реализаторами манипулятивных технологий выступают две основные оппозитивные за своим содержанием коммуникативные стратегии, используемые продуцентом политического медиатекста, — позитивная самопрезентация и позиционирование идеологического оппонента, воплощенные разными коммуникативными тактиками. Скрытость (манипулятивность) искажения действительности, осуществляемая через изменение значения конкретных фактов и событий, обеспечивает манипулятивное воздействие на общественное сознание с целью формирования или изменения мировоззрения.

Ключевые слова: политический медиадискурс, политический медиатекст, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, манипулятивные технологии, искажение информации.

V. Velivchenko

Manipulative Technologies of Political Media Discourse (on the example of English-language political media texts)

This article exposes manipulative technologies of the political media discourse of the Russian Internet resource sputniknews.com for September 2016, represented by English-language political media texts about events in Ukraine. Within the framework of the political media text, its producer implements manipulative technologies via two opposed in content communicative strategies — positive self-presentation and positioning of an ideological opponent, embodied in a number of communicative tactics. The covert (manipulative) distortion of reality exercised by the text producer makes it possible to exert a manipulative impact on the public consciousness with the aim to form or change the outlook.

Key words: political media discourse, political media text, communicative strategy, communicative tactics, manipulative technologies, distortion of information.

Вступ. Політичний медіадискурс, призначений не лише для інформування з метою курс, представлений конкретними текстами, поширення політичних поглядів і переконань,

а й для здійснення впливу на суспільну свідомість. За умови цілеспрямованої прихованості такого впливу, він стає маніпулятивним. Будучи за своєю природою комплексним феноменом, політичний медіадискурс об'єктивується у три взаємопов'язані площини: когнітивну, лінгвістичну і прагматичну, кожна з яких має свої характеристики, які віддзеркалюють і представляють його комплексність. Це означає, що аналіз такого дискурсу має бути обов'язково комплексним, як таким, що враховує взаємопов'язаність усіх трьох площин його об'єктивації. Здійснення такого комплексного аналізу забезпечується науковим апаратом когнітивно-дискурсивної парадигми сучасної лінгвістики, в межах якої виконана ця розвідка і яка зумовлює її **актуальність**. Необхідність комплексного аналізу політичних медіатекстів зумовлена також і загостренням двосторонніх відносин між Україною і Росією, зокрема їх військовим протистоянням на сході України.

Критичний огляд літератури. Не дивлячись на те, що політичний дискурс інтенсивно досліджується — у політологічному (С.-В.О. Кривенко, Я. Чайковський та ін.), соціологічному (В.В. Петренко, Р.М. Блакар та ін.), соціосупільному (К.С. Серажим та ін.), PR-технологічному (Т.Ю. Ковалевська, Г.Г. Почепцов та ін.), лінгвістичному (Н.В. Кондратенко, Т.М. Ващук та ін.) і лінгвопрагматичному аспектах (Р. Водак та ін.), із вирізненням в окремі студії дослідження його впливовості й маніпулятивної спрямованості (Г.В. Касіян, О.П. Косенко, В.В. Лойко, О.Л. Михалева та ін.), аналіз особливостей здійснення політичним дискурсом маніпулятивного впливу на суспільну свідомість все ще далекий від своєї вичерпності.

Методологія дослідження. Мета цієї розвідки полягає у виявленні та ідентифікації маніпулятивних технологій, застосованих у межах політичного медіадискурсу, для чого аналізується прагматична площина його об'єктивації в її взаємопов'язаності з когнітивною та лінгвістичною площинами. Для аналізу були обрані 270 англomовних політичних медіатекстів про події в Україні, що репрезентують політичний медіадискурс російського інтернет-ресурсу *sputniknews.com* за вересень 2016 року. Комплексний аналіз цих медіатекстів ґрунтується на застосуванні низки лінгвістичних методів дослідження, основними серед яких є метод когнітивно-дискурсивного аналізу (для з'ясування фактичного змісту мовних одиниць у текстах проаналізованих статей), метод когнітивно-прагматичного аналізу (для встановлення інтенційно застосованих комунікативних стратегій і тактик, які в межах політичного медіадискурсу є маніпулятивними технологіями, що забезпечують здійснення маніпулятивного впливу на суспільну свідомість), елементи контент-аналізу (для виявлення ключових тем і якірних слів про-

аналізованих статей, а також для з'ясування способів і механізмів фальшування дійсності та конструювання смислів). **Наукова новизна** цієї статті визначається її внеском у дискурсивні та лінгвопрагматичні дослідження, зокрема ті, що аналізують маніпулятивний компонент комунікативного процесу, типово притаманний політичному медіадискурсу. Представлена у статті інформація стосовно інтенційно застосованих технологій впливу на суспільну свідомість може бути використана для протидії антиукраїнській пропаганді російських ЗМІ.

Результати дослідження та обговорення. Як основний засіб спілкування мова виконує комунікативну функцію, яка, разом із когнітивною функцією, визнається базовою. Уможливлючи й забезпечуючи процес міжособистісного спілкування, комунікативна функція мови забезпечує і здійснення комунікативного впливу продуцента повідомлення на реципієнта цього повідомлення, що характерно для будь-якого комунікативного процесу. Натомість, якщо продуцент повідомлення свідомо приховує здійснюваний ним комунікативний вплив на реципієнта, то такий вплив стає маніпулятивним, що типово характеризує комунікацію в межах політичного медіадискурсу.

Мова політичного дискурсу, зокрема й медійного, має принципову відмінність від звичайної, повсякденної мови. Ця відмінність полягає не лише у використанні певних формальних засобів, а й у зміні співвідношення між знаком (зокрема, словом) і значенням — це випадки, коли речі «перестають називатися своїми іменами», тобто коли звичні слова отримують незвичну інтерпретацію, а добре відомі ситуації включаються до несподіваних смислових контекстів. У результаті того, що конкретним явищам, фактам чи подіям надається інший зміст, почасти через їх інше позначення, відбувається віртуалізація дійсності. Тому зміст політичного медіатексту не зводиться до змісту експлікованої в ньому інформації, а зазвичай доповнюється й імплікованою інформацією, часто прямо протилежною за змістом. І саме цей неексплікований зміст повідомлення і є тим дійсним змістом, який продуцент політичного медіатексту свідомо транслює реципієнту.

Тож в межах політичного медіадискурсу мова використовується не лише для інформування реципієнта — шляхом опису певних фактів, політичних подій і соціальної реальності в цілому, а й, головне, для здійснення на реципієнта потужного впливу з метою формування розуміння, значущості і ставлення до цих фактів, політичних подій і соціальної реальності. І ось саме ця мова (як інтегральний елемент політичного медіадискурсу) і стає власне політичною реальністю [4].

Проаналізовані англomовні політичні медіатексти про події в Україні, належні до політич-

ного медіадискурсу російського інтернет-ресурсу *sputniknews.com* (за вересень 2016 року) яскраво демонструють свою технологічність. Побудовані за певними техніками й технологіями, вони спрямовані не стільки на висвітлення, скільки на викривлення певних реальних фактів і подій, що уможливорює цілеспрямовано імплантувати у свідомість реципієнта (читача) необхідну концептуальну інформацію, яка або формує, або руйнує певні ідеї та цінності. Спотворюючи відображену дійсність, ці тексти сприяють формуванню у реципієнта певних (потрібних продуценту) матриць мислення, впливаючи на його світогляд, який, у результаті, може суттєво змінитися.

Прихованість спотворення дійсності, характерна для проаналізованих медіатекстів, одночасно засвідчує їхню маніпулятивну спрямованість, забезпечену застосованими продуцентом комунікативними стратегіями і тактиками, які в межах політичного медіадискурсу стають маніпулятивними техніками. Комунікативні стратегії забезпечують продуценту реалізацію поставленої комунікативної мети, а комунікативні тактики є його конкретними комунікативними кроками на шляху її досягнення [2, 118, 120].

Отримані дані свідчать про продуктивність двох комунікативних стратегій, типово застосованих продуцентом проаналізованих медіатекстів — це позитивна саморепрезентація та позиціонування ідеологічного опонента. Ці стратегії втілюються різними комунікативними тактиками, серед яких є такі частотні, як інформування, переконання, твердження, заперечення, звинувачення, критика, обіцянка тощо. Серед комунікативних тактик, які за своєю суттю є маніпулятивними технологіями, основними постають такі, як навішування ярликів, підміна понять, повтор, позиціонування окремої точки зору як загальноновизнаної, гра на почуттях, посилення на авторитеті.

Розглянемо застосування комунікативних стратегій і тактик у проаналізованих політичних медіатекстах докладніше.

За отриманими даними, **позитивна саморепрезентація** може стосуватися усієї країни, конкретної події в цій країні чи певної особи/осіб цієї країни. Продуцент політичного медіатексту позиціює їх у позитивному світлі задля створення у реципієнта повідомлення (читача) позитивного іміджу. Реалізація позитивної самопрезентації здійснюється у різний спосіб — як акцентуація певних рис і властивостей як таких, що поціновані суспільством (*приклад 1*); як участь у ситуації чи події, що вимагає чи передбачає наявність поцінованих рис і властивостей (*приклад 2*); як пропагування власних успіхів; як переконання реципієнта повідомлення (читача) у наявності певних/значних успіхів тощо. Реалізація комунікативної стратегії позитивної самопрезентації здійсню-

ється за допомогою таких комунікативних тактик, як обіцянка, прохання і твердження (*приклад 1*) і (*приклад 2*)).

(1) *Seventh and eighth are electrical machinery and steel, whose total sales abroad amounted to \$3.4 billion and \$3.3 billion, respectively. "Actually, in the list of exporters of steel, Russia firmly holds on to 4th or 5th place, and in terms of total production balances between 4th and 7th in the world," Cherkasov noted. Unfortunately, the same cannot be said about neighboring Ukraine, once the heart and pride of the Soviet steel industry. This year, the country fell out of the top ten global producers, its total output having fallen by half since 1991* [3], — де фокусність, а отже, й збільшену значущість, отримує інформація про економічні здобутки Росії, подана як конкретні статистичні дані, що явно контрастує з інформацією про стан економіки України, подану суто оцінними судженнями.

(2) *We used a powerful experimental base to conduct our own probe with the help of virtual and real tests on the ground, something that fully shattered JIT allegations* [3], — де не лише стверджується, що російські вчені здійснили аналіз авіакатастрофи малайзійського літака рейсу МН-17, а й наголошується на науковості й обґрунтованості цього аналізу, хоча відомо, що його висновки повністю суперечать висновкам незалежної міжнародної комісії.

Другою основною комунікативною стратегією, застосованою продуцентом проаналізованих медіатекстів, є **позиціонування ідеологічного опонента**. Опозитивна за змістом до стратегії позитивної самопрезентації, ця стратегія втілюється такими комунікативними тактиками, як критика ідеології опонента (*приклад 3*), пряме звинувачення опонента у маніпулюванні фактами, у популізмі, у бездіяльності тощо (*приклад 4*), приписування опоненту прихованих цілей (*приклад 5*).

(3) *<...> publications about the Ukrainian nationalist leader Stepan Bandera and Volodymyr Shchhehelski, one of the top commanders of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) who ordered the killings of thousands of innocent people in southeastern Poland during WWII* [3], — де лідери УПА відверто звинувачуються у вбивстві тисяч невинних поляків під час ДСВ.

(4) *Mind Control: German News Coverage of Ukraine Crisis Twisted by "Pre-Propaganda"* [3], — де Німеччина прямо звинувачується у викривленні новин про події на сході України.

(5) *<...> the latest attempt at peace may be part of an effort by President Barack Obama "to make headway over contentious issues," including Ukraine, before he leaves office* [3], — де прагнення Барака Обами до встановлення миру на сході України подається виключно як його спроба

залишити добру пам'ять про себе як президента США.

Технологічність текстів політичного медіадискурсу забезпечується використанням цілої низки маніпулятивних тактик, які розглянемо докладніше.

Тактика **навішування ярликів** полягає у використанні зазвичай образливих емотивно-експресивних мовних одиниць, зокрема епітетів і метафор, з метою дискредитації конкретної ідеї, людини, соціального явища тощо. Ярликування, яке завжди спирається на соціальні стереотипи, акцентує лише якусь одну ознаку об'єкта, у результаті чого виражена оцінка спотворюється — вона або спрощується, або гіперболізується. Наприклад:

(6) *Rada Speaker Andriy Parubiy, former co-founder of the neo-Nazi Social-National Party of Ukraine* [3], — де ВО «Свобода» отримує клеймо неонацистської соціал-національної партії України.

Тактика **підміни понять** полягає у використанні семантичних механізмів, ґрунтованих на виборі прихованих пресупозицій [1, 50]. Це забезпечує певну гру в сутності, що й спотворює реальність. Наприклад:

(7) *Kiev is becoming more and more fearful of mass desertion, as the civil war in eastern Ukraine continues to drag on* [3], — де військове протистояння України і Росії на сході України названо громадянською війною.

Тактика **повтору** сприяє штучній пріоритизації того, що постійно циркулюється. Допомогаючи сконцентрувати увагу реципієнта (читача) на тому, що потрібно продуценту політичного медіатексту, вона сприяє закарбовуванню потрібної інформації у свідомість реципієнта. Тому повтор широко використовується як для створення, так і для впровадження у масову свідомість певних ідей і цінностей (що ілюструється *прикладом* 8–10, в яких йдеться про початок подій на сході України):

(8) *The Ukrainian government has been conducting a military operation in the country's eastern regions since April 2014* [3].

(9) *In April 2014, Kiev authorities launched a military operation against pro-independence militia in the eastern Ukrainian Donbass region* [3].

(10) *Kiev launched a special military operation in Ukraine's southeast in April 2014, after local residents refused to recognize the new Ukrainian authorities, which came to power as a result of a coup* [3].

Перлокутивний ефект повтору, забезпечений саме надлишковістю інформації, виявляється як емоційний вплив на реципієнта (читача), що також сприяє та забезпечує утримання його уваги. Наприклад:

(11) *Russian officials and political analysts have always welcomed any effort to end the fighting*

in eastern Ukraine, which not only borders Russia, but speaks Russian and has a significant ethnic Russian population [3], — де повторюваність слова *Russian* призначена для забезпечення позитивно-емоційного сприйняття політики Росії щодо східної України.

Асоціативність людського мислення, сприяючи його упорядкованості, забезпечує і швидке встановлення нових зв'язків, зокрема між різними словами та поняттями. Втручання у формування таких зв'язків здатне спрямовувати мислення у потрібному напрямку. Тому систематичний повтор одних і тих самих слів у супроводі цілеспрямовано дібраних інших слів або у певних контекстах створює міцні асоціативні зв'язки між тим, що раніше не асоціювалося [5, 138], що спостерігаємо у (*прикладі* 12) і (*прикладі* 13).

(12) *Western policy toward the conflict in eastern Ukraine is becoming unpredictable and chaotic* [3], — де ланцюжок слів *West-conflict-Ukraine-unpredictable-chaotic* створює негативні асоціації, пов'язані з Україною.

(13) *<...> to meet with the leadership of the armed formations in Donetsk and Luhansk* [3], — де ланцюжок слів *leadership-armed formations-Donetsk-Luhansk* створює позитивні асоціації, пов'язані з Донецьком і Луганськом.

Тактика **позиціонування окремої точки зору як загальноновизнаної** спрямована на створення враження об'єктивності. Вона виявляється як подання інформації у вигляді результатів опитування чи як офіційні статистичні дані. Наприклад:

(14) *"She added that a person who knows how to compare the facts simply cannot come to a conclusion that will differ from the one announced by Russian experts and witnesses* [3], — де всі ті, хто не поділяє офіційну позицію Росії, вважаються людьми, нездатними зважати на факти.

Маніпулятивний вплив на реципієнта повідомлення (читача) здійснюється і за допомогою тактики **гру на почуттях**, яка апелює до емоційної пам'яті та почуттів читача. Заміщуючи аргументацію чи фактуальну інформацію вживанням оцінної та оцінно-експресивної лексики, продуцент політичного медіатексту дестабілізує емоційну сферу реципієнта (як у (*прикладі* 15) і (*прикладі* 16)).

(15) *<...> heard a conversation in which was unequivocally confirmed that the plane was shot down by "quite different people"* [3], — де вживання прислівника *unequivocally* сприяє закарбовуванню у свідомість реципієнта істинності й беззаперечності того, що не російські військові, а *quite different people* збили малайзійський літак рейсу МН17.

(16) *"Law enforcement agencies in Ukraine deny the existence of these institutions. Nonetheless, I have received the relatives of these citizens who*

told me **credible information** that these people are **indeed** held in closed institutions that can be called prisons”, Moskalkova told RIA Novosti [3], — де до тексту опису таємних закладів обмеження волі, в яких, як стверджується, утримуються ув’язнені в Україні, включені дві парантези: *nonetheless*, яка вводить заперечення офіційної позиції України, та *indeed*, яка наголошує на достовірності наданої суб’єктивної інформації, акцентованої прикметником *credible (information)*.

«Обігруватися» може і модальність речення — як у бік її посилення, так й у бік її послаблення, що, відповідно, варіює категоричність вираженої думки. Послаблення категоричності забезпечується вживанням порівняльних конструкцій зі сполучниками подібності, ірреальності, непевності, припущення; дієслів зі значенням непевного відчуття і сприйняття (наприклад, *claims, seems to, is believed to, it seems*), слів ймовірності та можливості (наприклад, *allegedly, probably, possibly, may, maybe*) — (приклад 17) і (приклад 18), а посилення категоричності забезпечується вживанням таких прислівників і модальних слів, як *certainly, indeed, truly, unequivocally, apparently* тощо, які можуть вживатися і як парантеза, — (приклад 19) і (приклад 20).

(17) “Russian Foreign Ministry Human Rights Ombudsman Konstantin Dolgov estimated that several hundred Russian citizens **may** be detained in Ukraine’s secret prisons” [3], — де модальне дієслово *may*, послаблюючи категоричність висловленої думки, зменшує і відповідальність за неї продуцента тексту.

(18) “The report **claimed** that that the plane was **allegedly** downed by a 9M38 missile...” [3], — де дієслово *claim* імплікує можливість й інших варіантів, а прислівник *allegedly* ставить під сумнів істинність наданої інформації.

(19) “Given the increasingly hostile foreign relations environment that Russia finds itself in vis-à-vis the West there is **certainly** an urgency to test troop preparedness and communication” [3], — де прислівник *certainly* посилює категоричність вираженої думки щодо необхідності нагальної перевірки готовності війська РФ.

Маніпулятивною технологією є і застосування тактики **посилання на авторитети** — це можуть бути як знані люди з високим авторитетом, так і люди, які завжди викликають у реципієнта повідомлення (читача) негативну реакцію. Прикметно, що в обох випадках це люди, які зазвичай не мають прямого відношення до того, про що вони дають «експертну» оцінку. Тобто, суб’єктивна, заангажована оцінка певного факту чи події у країні або за її межами пропонується продуцентом політичного медіатексту як фахова, авторитетна думка. Наприклад:

(20) *New Ceasefire Regime in Donbass Generally Holding — Donetsk Republic* [3], — де самопрого-

лошена ДНР подається, як надійне та вагоме джерело інформації.

(21) *Crimea Urges EU to Consider Sanctions on Ukraine Over Alleged Terrorism Links* [3], — де самопроголошена влада Кримського півострова подається як надійна та активно діюча влада.

Зафіксована також і повна відсутність посилення на джерело інформації (що кваліфікується як *cipa пропаганда*), що повністю виключає можливість перевірки правдивості наданої інформації, як у (прикладі 22):

(22) “*Ukrainian political commentators were even more unabashed in their criticisms, one suggesting that the Israeli president, standing before parliament, was simply “repeating a Soviet myth,” and another that Rivlin had had “watched too much Russian television” (Russia considers OUN and UPA to be radical organizations, and their activities have been banned in the country)*” [3].

Тож будь-яка із проаналізованих маніпулятивних технік, застосована продуцентом політичного медіатексту, спотворює реальні факти і політичні події. Подаючи їх у потрібному світлі, вона забезпечує здійснення впливу на почуття, думки та оцінки реципієнта повідомлення (читача), що в кінцевому результаті змінює його свідомість.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, способи подання інформації, важливі для будь-якого дискурсу, у політичному медіадискурсі здатні слугувати меті віртуалізації дійсності шляхом надання конкретним фактам і подіям іншого значення. Приховане (маніпулятивне) спотворення дійсності уможливорює і забезпечує здійснення маніпулятивного впливу на суспільну свідомість задля формування або зміни світогляду. Маніпулятивні технології, застосовані продуцентом політичного медіатексту, реалізуються за допомогою комунікативних стратегій і тактик. Основними стратегіями постають позитивна самопрезентація і позиціонування ідеологічного опонента, які є опозитивними за своїм змістом. Їх утілювачами слугують різні маніпулятивні за змістом комунікативні тактики, типовими серед яких є навішування ярликів, підміна понять, повтор, позиціонування окремої точки зору як загальноновизнаної, гра на почуттях і посилення на авторитети. Застосування будь-якої маніпулятивної техніки виявляється як інтерпретація реальних фактів у потрібному для продуцента тексту світлі. Спотворення дійсності слугує меті впливу на суспільну свідомість, яка у такий спосіб певним чином формується чи змінюється.

Перспективи подальших досліджень убацьмаємо в аналізі лінгвістичної площини об’єктивації політичного медіадискурсу, взаємопов’язаної як з прагматичною, так і з когнітивною його площинами.

ДЖЕРЕЛА

1. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти. Психология влияния : хрестоматия / сост. А.В. Морозов. СПб. : Питер, 2001. С. 42–66.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
3. Політичні медіатексти за вересень 2016 року. URL : <https://sputniknews.com/>
4. Попов Р.А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації. URL : <http://www.academy.gov.ua/ej2/txts/pol-prav/05prapti.pdf>
5. Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : монографія. НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2012. 232 с.

REFERENCES

1. Blakar, R. M. (2001). Yazyk kak instrument sotsialnoi vlasti [Language as Instrument of Social Power]. St. P.: Piter, pp. 42–46.
2. Batsevych, F. S. (2004). Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Basics of Communicative Linguistics]. K.: Akademiia, 344 p.
3. Political Media Texts (September 2016). <https://sputniknews.com/>
4. Popov, R. A. Politychny Dyskurs: problema politychnoi identyfikatsii [Political Discourse: the Problem of Theoretical Identification]. <http://www.academy.gov.ua/ej2/txts/pol-prav/05prapti.pdf>
5. Ruda, O. H. (2012). Movne pytannia yak obiekt manipulyatyvnykh stratehiy y suchasnomu politychnomy dyskursi [Language Problem as Object of Manipulative Strategies in Contemporary Ukrainian Political Discourse]. K., 232 p.

Дата надходження статті до редакції: 21.09.2019 р.

Прийнято до друку: 14.10.2019 р.

СТРУКТУРНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Новікова О.О.,

Донецький юридичний інститут МВС України (м. Кривий Ріг),
вул. Степана Тільги, 21, м. Кривий Ріг, 50000
08novikovaolga76@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-8498-1736

У статті простежено нові тенденції в комунікативно-прагматичній організації сучасного українського наукового дискурсу, зумовлені вживанням різних типів вставних конструкцій, визначено їхні основні функції та стилістичні вияви в межах найуживаніших семантичних груп, встановлено способи структурно-граматичного й функціонально-стилістичного візноманітнення вставних слів, словосполучень і речень.

Ключові слова: вставна конструкція, функція, семантична група, стилістичний вияв, науковий дискурс.

Новікова О.О.

Структурные и функциональные особенности вводных конструкций в украинском научном дискурсе

В статье рассмотрены новые тенденции в коммуникативно-прагматической организации современного украинского научного дискурса, обусловленные употреблением различных типов вводных конструкций, определены их основные функции, стилистические проявления в пределах наиболее употребляемых семантических групп, установлены способы структурно-грамматического и функционально-стилистического разнообразия вводных слов, словосочетаний и предложений.

Ключевые слова: вставная конструкция, функция, семантическая группа, стилистическое проявление, научный дискурс.

O. Novikova

Structural and Functional Peculiarities of Introductory Constructions in Ukrainian Scientific Discourse

Scientific style is one of the functional styles, which is now actively and dynamically developing. It aims to reflect the phenomena of linguistic reality and the processes of the society modern development. The mandatory features of the scientific texts syntax can be completed to the abstractiveness and generalization, which are manifested as the exception of a personal subject of action (deagency) from the sentence structure and the wide applicability of nominalizing structures (the nominal nature of a statement). One of the ways to implement the deagency and nominal nature of a statement of scientific thought is the use of introductory constructions.

Activation of introductory units in modern Ukrainian scientific speech is an innovative phenomenon. They have different extralinguistic nature and perform tasks that implement various communication patterns.

The use of introductory constructions in a scientific text is necessary not only for the expressiveness of the message, but also for semantic integrity, which is ensured by combining all parts of the text around one topic. They help to realize such categories of the text as coherence, modality, consistency, and articulation. The specificity of the choice of introductory units depends on author's individual style, his thoughts about a particular problem, and predetermines the choice of linguistic means for conducting scientific discussion or argumentation.

The article traces new trends in the communicative and pragmatic organization of modern Ukrainian scientific discourse due to the use of various types of introductory constructions. Their main functions and stylistic manifestations within the most important semantic groups are identified; the ways of structural and grammatical, and functional and stylistic diversity of introductory words, word combinations and sentences are established.

Analyzing the actual material regarding the use of introductory words, phrases and sentences in modern Ukrainian scientific discourse, we state that they acquire a wider use and stylistic weight, serve as a

means of implementing several communicative and pragmatic functions: text and connectedness, accent and affirmative, accent and hypothetical, and appraisal functions. There is a noticeable tendency towards the predominant use of the Ukrainian proper introductory words, phrases and sentences, which are increasingly confidently squeezing out of use common early introductory units, which testifies to the Ukrainization of scientific speech.

Key words: *introductory constructions, functions, semantic group, stylistic manifestation, modern Ukrainian scientific discourse.*

Вступ. У зв'язку з бурхливим розвитком науки в сучасному світі її мова набуває все більшого значення. Науковий стиль є одним із функціональних стилів, який наразі активно й динамічно розвивається. Він спрямований на відображення явищ мовної дійсності й процесів сучасного розвитку суспільства. Науковий стиль належить до книжних стилів літературної мови, яким притаманний ряд загальних умов функціонування й мовних особливостей: попереднє обдумування висловлювання, монологічний характер, суворий відбір мовних засобів, унормованість, логічність, точність, об'єктивність тощо. До обов'язкових ознак синтаксису наукових творів можна додати абстрактність і узагальненість, які виявляються у виключенні зі структури пропозиції особистого суб'єкта дії (деагентивність) й у широкій вживаності номіналізованих структур (іменний характер викладу). Одним із способів реалізації деагентивності й іменного характеру викладу наукової думки є використання вставних конструкцій.

Вставні конструкції — це такі форми, які введені до складу речення на семантико-комунікативному рівні з метою вираження ставлення мовця до повідомлюваного з погляду його ймовірності / неймовірності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо. З формально-граматичного погляду зазначені синтаксичні одиниці є ізольованими від речення; з комунікативного погляду вони не змінюють основного модального значення речення, а пояснюють його, надаючи особливого забарвлення. У ролі вставних виступають переважно слова, словосполучення й речення, які можуть бути виражені дієслівними, іменниковими, прислівниковими, прикметниковими, числівниковими, займенниковими та модальними формами. Вставні конструкції в комплексі з іншими мовними компонентами виступають ефективним засобом реалізації мети автора — досягнення чіткості й логічності передачі інформації в тексті. У науковому дискурсі вставні одиниці допомагають висловити підкреслену логічність, зв'язок між реченнями та частинами тексту тощо.

Критичний огляд літератури. В україністиці існує чимало праць, у яких докладно проаналізовано синтаксично ізольовані члени речення (І. Вихованець [2], П. Дудик [7], А. Загнітко [3], Г. Козачук [4], Б. Кулик [5], І. Слинько [9],

С. Шевчук [10], К. Шульжук [11] та ін.). Однак недослідженими залишаються проблеми структури й специфіки функціонування вставних конструкцій в українському науковому дискурсі, який репрезентований працями українських учених. **Метою** статті є аналіз структурних і функціональних особливостей вставних конструкцій в науковому дискурсі. Для досягнення мети необхідно вирішити такі **завдання**: з'ясувати структуру, семантику вставних одиниць, установити їхні функціонально-стилістичні особливості в науковому дискурсі.

Методологія дослідження. Методи дослідження, зумовлені метою й фактичним матеріалом, містять: метод лінгвістичного опису, який передбачає дослідження явища безпосередньо в тексті, метод емпіричного аналізу й синтезу, який здійснює класифікацію вставних конструкцій, метод дистрибутивного аналізу, який дає змогу через вивчення оточення конструкцій у тексті дослідити особливості їх функціонування.

Результати дослідження та обговорення. Активізація вставних одиниць у сучасному українському науковому мовленні є інноваційним явищем. Маючи різне екстралінгвістичне підґрунтя, вони виконують неоднорідні завдання, реалізують різні комунікативні настанови тощо.

1. Найактивніше в наукових текстах функціонують вставні одиниці, **що вказують на джерело повідомлення**: *на мою думку, на думку (чию?), за словами..., як то кажуть, мовляв, як свідчить, як повідомили...тощо.* У зазначеній семантичній групі кількісно переважають вставні конструкції, які мають форму підрядного речення зі сполучником **як**, пор.: **Як прийнято вважати**, *рівень кровопостачання організму залежить від структурно-функціональної організації у філота онтогенезі серцево-судинної системи* (2; с. 82); **Як уже було наголошено вище**, *для інших галузей фізики використовуються й інші методи, такі, як метод згладжених гідродинамічних часток (smoothed particle hydrodynamics, SPH), метод hr-хмар та розбиття одиниці* (1; с. 44); **Як видно з таблиці 2**, *діаметр квітки в обох сортів у середньому не змінювався за роками* (2; с. 19); **Як було зазначено вище**, *розділ IV «Окреме провадження» ЦПК України доповнено главою 13 «Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису», у якій визначено підсудність справ цієї категорії, осіб, які можуть бути заявниками,*

зацікавлених осіб у справах про видачу обмежувального припису, зміст заяви, порядок розгляду справи у суді, особливості рішення суду в справах про видачу обмежувального припису, його вручення тощо (5; с. 25); **Як відомо з вищезгаданих джерел**, ослаблення дії перешкод (шуму) досягається фільтрацією, завдяки якій яскравість (сигнал) кожної точки вихідного зображення, спотвореного шумом, замінюється деяким іншим значенням яскравості, яке визначається в найменшій мірі рівнем зашумленості (1, с. 117). Зазначена синтаксична конструкція зі сполучником **як** вживана в науковому мовленні для виконання функції вставного повідомлення. Вона має перевагу з погляду впізнаваності вставного компонента, його мобільності: зміст вставного компонента може бути висловлений не лише в процесі основного повідомлення, а й мати випереджувальний характер [6, 239]. За нашими спостереженнями, такі конструкції є поширеними в науковому дискурсі, оскільки «тяжіють» до його стандартів (точність, логічність, достовірність, зв'язаність тощо). Аналіз фактичного матеріалу доводить, що доволі частими в науковому стилі є вставні конструкції зі сполучником **як** у поєднанні з дієсловами **повідомляти, наголошувати, пояснювати, зауважити, свідчити** тощо в різних видо-часових та особових формах, пор.: **Як свідчить аналізований матеріал**, вірусне ураження печінки супроводжувалося порушенням молекулярної організації мембран гепатоцитів і вивільненням органоспецифічних ферментів (2; с. 54); **Як уже повідомлялося**, розмір початкового середнього діаметра дуже впливає на цю закономірність (1; с. 73); **Як зауважують у зазначеному довіднику Ради Європи**, Стамбульська конвенція — революційний документ (5; с. 10); **Як уже було наголошено**, кожен вид риб накопичує радіонукліди залежно від екологічної групи, до якої він належить (2; с. 27); Також, **як стверджують О. Гумін та Г. Римарчук**, у багатьох штатах провідну роль у боротьбі з домашнім насильством відіграють органи прокуратури (5; с. 35). Найбільш семантично придатними для вираження високого ступеня вірогідності поданої інформації, на нашу думку, є дієслівні лексеми **свідчити й наголошувати**, що зумовлює активне використання їх в науковому дискурсі сучасної української мови.

Різновидом вставних конструкцій цієї ж семантичної групи, також послідовно вживаним у наукових текстах, є поширені словосполучення з прийменником **за**, пор.: **За нашими даними**, річний приріст у 2015 році склав $14,4 \pm 2,83$ см для сорту cv (2; с. 18); **За даними таблиці 4**, кількість життєздатного гібридного насіння висока у всіх варіантах дослідів (2; с. 19); **За даними МОЗ України**, хворих на вірусний гепатит С у нашій країні в 5 разів більше, ніж хворих на ВІЛ/СНІД (2; с. 54); **За оцінкою науковця Д. Закатнова**,

у структурі професійної орієнтації слід виділяти також професійний підбір, який передбачає систему роботи з надання людині порад... (4; с. 21); **За оцінками експертів ВООЗ**, із 2010 по 2019 рр. від захворювань печінки, викликаних вірусом гепатиту С, загинуть майже 166 000 осіб, зокрема 27 200 — від гепатоцелюлярної карциноми (2; с. 54). Такі вставні словосполучення, як і попередні вставні речення, науковці вживають для доповнення інформації джерелом повідомлення, підвищення ступеня її вірогідності, що досить важливо для наукових текстів.

Фактичний матеріал свідчить, що активно вживаними є вставні конструкції на позначення джерела повідомлення з прийменником **на**, пор.: **Утім, на наш погляд**, це невдале формулювання, яке до того ж містить чимало оцінних понять, зокрема «погіршення якості життя» (5; с. 52); **На нашу думку**, психолого-правова інтерпретація дефініції «агресія» — це атакуючі, напористі, нав'язливі дії, які заподіюють певну шкоду або збитки (5; с. 73); **На думку Е. Яхязаде**, без подолання цього небезпечного явища неможливо створити умови для самореалізації людини, розвитку паритетної демократії, реалізації принципів рівних прав і можливостей кожного громадянина (5; с. 33); **На думку дослідників**, подібні доводи зумовлені спробою виправдати необхідність застосування GURT та зняття мораторію на ці технології (2; с. 11); **На наш погляд**, цей факт можна пояснити порівняно недостатньою розвиненістю м'язів верхнього плечового поясу волейболістів на відміну від спортсменів інших спеціалізацій (2; с. 100). Згадані словосполучення, конденсуючи в собі зміст цілого речення, мають ще й окремий додатковий зміст, який перебуває за межами змісту основного речення.

На жаль, у наукових текстах і досі трапляються поодинокі скальковані вставні одиниці на зразок **з точки зору, як показує** тощо, яких слід уникати, пор.: **Тому, як показують дослідження**, у гібіскусу сирійського в цих умовах під дією низьких від'ємних температур відбувається обмерзання верхівки пагонів (2; с. 18); **3 точки зору Є.А. Дмитрієва**, у природних біогеоценозах і тих, що наближаються до них, певний характер неоднорідності ґрунтів і ґрунтового покриття є їх невід'ємною приналежністю, що відрізняється не меншою, якщо не більшою, стійкістю, ніж біотичний компонент біогеоценозу (2; с. 140).

2. Група вставних одиниць, що **виражають ступінь вірогідності повідомлюваного** (так звана гіпотетична та констатаційна модальність, що передається словами на зразок **мабуть, певно, може, видно, здається, очевидно, безумовно, безперечно, можливо, звичайно, дійсно, справді, певна річ, правду кажучи** тощо), також широко представлена в сучасному українському науковому мовленні, вона репрезентована переважно встав-

ними конструкціями на позначення впевненості щодо об'єктивності наведених авторами фактів, пор.: **Безперечно**, під час семінару використували й традиційні методи, як-от презентації (про функції та діяльність органів захисту дітей, впливу соціальних працівників на жертву (наприклад, часто під впливом спілкування з соціальними працівниками вона може змінити не лише свою думку, а й навіть свої показання) (5; с. 116); **Становище сім'ї, природно**, відбивається на розвитку дитини, її моральній вихованості, ціннісних орієнтаціях, особливо на готовності до майбутнього сімейного життя (4; с. 66); **Справді**, на основі аналізу зображень на рентгенівській плівці газорозрядного випромінювання можна отримати дані навіть про незначний прояв мисленнєвої активності (2; с. 118); **Дійсно**, навчання поляків у ВНЗ за межами Польщі загалом є позитивним, проте нас повинно турбувати швидке зростання кількості виїжджаючих з числа краєвих випускників середніх шкіл проти числа, що зменшується й обирає навчання в країні (4; с. 33); **Безумовно**, створення конкурентоздатних та інноваційних приладів високої якості та з великим спектром функціональних можливостей є актуальним завданням сучасного медичного приладобудування (1; с. 75); **Звичайно**, в останньому випадку буде абсолютно різною ступінь впливу віддалених і близьких точок на прийняття рішення фільтром у даній точці зображення (1; с. 117). Такі конструкції реалізують прагматичну акцентно-стверджувальну функцію. Менш поширеними щодо вживання в науковому дискурсі є вставні одиниці цієї ж групи, що передають значення гіпотетичної можливості, пор.: *На це, можливо*, вплинули такі фактори: 1) індивідуальні особливості рослини, 2) екологічні фактори (кліматичні та антропогенні) (2; с. 19); **Вочевидь**, справжній рівень цін визначається передусім якістю готової продукції, залежить від технічного вдосконалення її виробництва, проведення робіт із модернізації наявних виробництв тощо (3; с. 50); Відповідність між наявністю проявів депресивності та ознаками порушень металолігандного гомеостазу дозволяє припустити, що ці порушення, **можливо**, є причиною депресивності (2; с. 54); **Мабуть**, використовуючи його в педагогіці, є сенс виховувати професіонального випускника школи (4; с. 7); **Очевидно**, що майбутнє будь-якої країни за впевненими в собі, психічно й емоційно здоровими молодими людьми, але вони більше схильні до емоційних розладів, ніж люди зрілого віку (2; с. 103); **Вочевидь**, існують проблемні питання, що перешкоджають ратифікації цього документа в сфері протидії домашньому насильству, зокрема, пов'язані з необхідністю внесення змін до вітчизняного законодавства (5; с. 8). Такі вставно-модальні слова гіпотетичності не вказують прямо на авторизацію, вони ніби оформлю-

ють роздуми автора, допомагають йому створити враження безпосереднього пошуку істини, змусити читача долучитися до мисленнєвого процесу, самому дошукатися до суті висловлених передбачень. До того ж, зазначені конструкції посилюють вірогідність думки, знижують ступінь її категоричності, тобто успішно реалізують у тексті прагматичну акцентно-гіпотетичну функцію мови.

Під час аналізу вартими уваги є вставні одиниці цієї ж семантичної групи, які засвідчують тенденцію до переважання деяких власне українських, некалькованих на кшталт російської мови вставних слів та словосполучень (*щоправда, звісно, природно, беззаперечно, імовірніше, найвірогідніше, поза сумнівом тощо*), пор.: **Щоправда**, на відміну від GURT-модифікованого насіння, фермери можуть використовувати насіння гібридів (так звані генетичні ресурси) для проведення власних селекційних програм, оскільки насіння є життєздатним і фертильним (2; с. 13); **Найімовірніше**, це пояснюється найбільш інтенсивним впливом факторів ґрунтоутворення на поверхневий шар (2; с. 142); **Беззаперечно**, нейтрофіли є активними ферментоутворювачами, що здатні до фагоцитозу та до здійснення різноманітних ефекторних функцій клітинного імунітету (2; с. 64); **Поза сумнівом**, при розв'язанні таких задач неоднорідний матеріал представляється однорідним з трансверсально-ізотропними властивостями, що залежать від механічних властивостей матриці та волокна та об'ємної долі кожної з них у композиті (1; с. 49).

Під час опрацювання фактичного матеріалу нами було з'ясовано, що вставні конструкції на зразок *певна річ, правду кажучи* в наукових текстах не вживають, оскільки вони притаманні переважно розмовному стилю. Також варто звернути увагу на те, що подеколи в текстах наукового дискурсу трапляються поодинокі вставні одиниці на зразок *більше того, з точки зору, як показує...*, скальковані з російської мови, напр.: *Проте, як показує практика*, у більшості випадків інвестиційні ризики виступають джерелом втрат, а не додаткових доходів (3; с. 8); **З точки зору І. Беха**, «...особистість розвивається в процесі свідомої творчої моральної діяльності, що розгортається під впливом переконання як провідного виховного методу» (4; с. 50); **Більш того**, це пояснюється тим, що у школярів поглибився інтерес до пізнання навколишнього середовища, покращилося розуміння його як цілісної системи, сформувалося вміння оцінювати природні об'єкти не з прагматичних, а з естетичних та емоційно-ціннісних позицій (4, с. 53).

3. Вставні конструкції, що **передають зв'язок думок, послідовність їх викладу чи логічне завершення цього викладу** (таким чином, словом, до речі, по-перше, головне, нарешті, отже, навпаки,

крім того, зокрема, проте, однак, наприклад, інакше кажучи, значить, виходить тощо), виступають чи не найголовнішою групою за активністю вживання в науковому дискурсі, оскільки саме за допомогою таких одиниць виявляється можливість виразити підкреслену логічність, зв'язок між реченнями та частинами тексту, підкреслити найбільш значущі частини, підсумувати, пор.: **Зокрема**, В. Рибалка визначив сутність поняття «творча особистість» як такий тип особистості, що характеризується стійкою і мотиваційно-творчою активністю, яка дозволяє їй досягати значних, соціально та особистісно значущих результатів в одному або кількох видах діяльності (4; с. 49); **Так**, у червні 1919 р. в Києві відбулися мітинги з цього приводу (4; с. 18); **Власне**, це і є інформативною функцією психологічного супроводу (4; с. 28); **Отже**, слід визначити перспективні напрями, які б сприяли імплементації положень Стамбульської конвенції та забезпеченню їх дієвості в Україні, що і є метою статті (5; с. 9); **Однак**, навіть вони повинні мати добре розвинулену науково-технічну базу і висококваліфіковані кадри фахівців (4; с. 33); **Зрозуміло**, що в подібних завданнях широко будуть застосовуватися міждисциплінарні зв'язки, які передбачають наявність в учнів здібності до аналітичної діяльності та відповідних узагальнень (4; с. 19); **Крім того**, В. Авраменко здійснював постановку вистав, які наближав до жанру балету-поєми, балету-симфонії, що відтворювали складну історичну долю народу (балетні постановки «Великдень на Україні», «За Україну», «Січ отамана Сірка») (4; с. 47); **До речі**, про потребу ратифікації свідчать і результати громадського моніторингу (5; с. 10); **Таким чином**, суд має дискреційні повноваження щодо відкритості судового провадження стосовно домашнього насильства (5; с. 65); **Разом із тим**, наявна інформація про злочинність не забезпечує повноти даних про потерпілих осіб, а також про відносини між правопорушником і потерпілим (5; с. 54); **Зокрема**, він видається на строк від одного до шести місяців, а також за заявою осіб, визначених у ч. 1 ст. 26 Закону України № 2229-VIII та ст. 3502 ЦПК України (5; с. 25); **Між іншим**, на нескінченості задані рівномірно розподілені механічні напруження і електричне та магнітне поля (1; с. 61); **Однак**, при всій привабливості зазначеного методу потрібно зауважити, що можливості аналізу дії медіанного одновимірнього фільтра є досить обмеженими (1; с. 118); Двовимірна обробка, **проте**, може призвести до істотнішого послаблення сигналу (1; с. 118). Згадані вставні одиниці позбуті змістової самостійності. Це зумовлено специфікою їхніх функцій — слугувати засобом зв'язку між синтаксичними конструкціями та оформлювати відношення між ними, тобто функціонально наближатися до сполучників.

За допомогою вставних слів *по-перше, по-друге, по-третє* декларують основну ознаку наукового стилю — аргументованість. Водночас вони допомагають авторам розв'язувати прагматичні завдання: логізувати текст, надавати йому стрункості, оформлювати хід міркувань, акцентувати на найважливіших моментах повідомлюваної інформації тощо, пор.: **По-перше**, у цій програмі не всім кольорам та їх відтінкам присвоєно назву, **по-друге**, декілька відтінків кольорів об'єднуються в загальний опис, хоча візуально зразки значно відрізняються (1; с. 96); **По-перше**, це пов'язано з тим, що дріжджі майже для кожного металу мали КІ між втратою пігменту та блокуванням росту. **По-друге**, дріжджі здатні реагувати втратою пігменту з менших концентрацій металів, ніж прокаріотичні клітини (2; с. 156). Вставні слова *по-перше, по-друге* в наукових текстах виражають не тільки числову послідовність думок, але й ступінь їхньої важливості, певної значущості. За словами В. Виноградова, ці компоненти «визначають не лише місце якогось пункту в низці перерахованих, але й містять його оцінку, його суб'єктивну кваліфікацію» [12, 579]. Дієслівні словосполучення на зразок *значить, виходить*, як свідчить фактичний матеріал, у науковому дискурсі не вживають.

4. Вставні компоненти, що **виражають емоційний стан мовця, його почуття** (на лихо, на горе, на жаль, на біду, на радість, як на гріх, на диво тощо), є найменш уживаними в наукових текстах, оскільки однією з ознак наукового стилю є відсутність емоційного забарвлення. Проте подеколи можна простежити поодинокі випадки вживання таких словосполучень із метою підсилення емоційного ставлення мовця до змісту висловленого, пор.: **На жаль**, накопичені знання не одержали поки що належного застосування в практичній діяльності лікаря через відсутність надійних і доступних методів діагностики (1; с. 75); **На жаль**, доводиться констатувати, що в сучасній психолого-педагогічній літературі вкрай мало публікацій, де розкрито механізми психологічного супроводу наступності в розвитку дітей у системі їхньої безперервної освіти, починаючи із першого щабля — дитячого садка (4; с. 26); **На жаль**, порівняно з іншими роками прилив іноземних інвестицій зменшується (3; с. 57). Такі оригінальні вставні конструкції виконують у сучасному українському науковому дискурсі оцінну комунікативно-прагматичну функцію.

5. Останні дві групи вставних конструкцій — на позначення **характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення** (так би мовити, іншими словами, власне кажучи, сказати по правді, правду кажучи тощо) та такі, що **передають звернення до співрозмовника й уживаються з метою привернення уваги читача**

(слухача) (даруйте, вибачте, пам'ятаєте, відчуваєте, бачиш, чуєш, зверніть увагу тощо) — у сучасному науковому дискурсі є непоширеними, адже вони не властиві науковим текстам. Проте деякі конструкції зазначених груп усе-таки поодинокі вживані, пор.: **Іншими словами**, **життєве самовизначення** — це «вибір певного стилю життя і реалізація його в багатьох соціальних ролях» (4; с. 80); З огляду на необхідність забезпечення безпеки діяльності учнів на транспорті така система, **власне кажучи**, була абсолютно виправданою (4; с. 37); **Зверніть увагу**, при розв'язанні таких задач неоднорідний матеріал представляється однорідним з трансверсально-ізотропними властивостями, що залежать від механічних властивостей матриці та волокна та об'ємної долі кожної з них у композиції (1; с. 49).

Широке використання вставних конструкцій у науковому дискурсі інколи спричиняє паралельне використання в одному реченні кількох вставних одиниць, різних за семантикою, що виразняє його модальну спрямованість, посилює стилістичну значущість, пор.: **Отже**, концепцію медіанного фільтра можливо узагальнити на два виміри, застосовуючи двовимірне вікно бажаної форми, **наприклад**, прямокутне або близьке до кругового (1; с. 118); **Зрозуміло**, що в цьому випадку залишаться справедливими граничні умови: **по-перше**, змінилася морфологія первинних кристалів фази Al₆Mn (вони мали більш грубу, неправильну форму росту); **по-друге**, пригнічувалося формування оболонкової структури у тих небагатьох кристалах, форма росту яких залишилася близькою до шестигранної (1; с. 249); **На наш погляд**, окремі танцювальні епізоди й хореографічні етюди означених балетних вистав можуть використовуватися не тільки в сучасних драматичних постановках н'єс українських драматургів, а й у навчально-виховному процесі майбутніх акторів, що, **у свою чергу**, залучатиме їх до творчої спадщини української нації та сприятиме формуванню їхньої національної свідомості (4; с. 47); **Так**, на момент

закінчення навчального закладу вони, **фактично**, мають арсенал тих якостей, котрі необхідні у професії майбутніх суднових офіцерів (4; с. 94). Такі поєднання, на нашу думку, сприяють більшій переконливості висловлення, адресно зорієнтовують його, позбавляючи читача щонайменших сумнівів стосовно інформації, яку надає науковий текст.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вставні слова, словосполучення та речення являють собою «типовий» лексичний матеріал наукового дискурсу. Їх уживання в науковому тексті є необхідним не лише для виразності повідомлення, а й для смислової цілісності, що забезпечено за рахунок об'єднання всіх частин тексту навколо однієї теми. З їхньою допомогою реалізовано такі категорії тексту, як зв'язність, модальність, послідовність, членування. Специфіка вибору вставних одиниць залежить від індивідуального стилю автора, його думки стосовно тієї чи іншої проблеми, що зумовлює вибір мовних засобів для ведення наукової дискусії або аргументації.

Аналізуючи фактичний матеріал щодо вживання вставних слів, словосполучень і речень у сучасному українському науковому дискурсі, констатуємо, що вони набувають дедалі ширшого вжитку й стилістичної ваги, слугуючи засобом реалізації кількох комунікативно-прагматичних функцій: функції текстової зв'язності, акцентно-стверджувальної, акцентно-гіпотетичної, оцінної. Помітною є нова тенденція до переважного вживання власне українських, некалькованих із російської мови вставних слів, словосполучень і речень, які дедалі впевненіше витісняють з ужитку поширені донедавна російськомовні вставні одиниці, що засвідчує українізацію наукового мовлення, прагнення до оригінальної самобутності.

Крім вставних конструкцій, у наукових текстах активно вживаними є вставлені одиниці, які мають свої особливості використання й власний комунікативний потенціал, що стане предметом подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА

1. Виноградов В. Русский язык : Грамматическое учение о слове. 2-е изд. М. : Высшая школа, 1972. 614 с.
2. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис. К. : Либідь, 1993. 368 с.
3. Загнітко А. Український синтаксис : теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
4. Козачук Г. Українська мова : Практикум : [навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов.]. К. : Вища шк., 2006. 414 с.
5. Кулик Б. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. К. : Рад. шк., 1961. 284 с.
6. Мамалига А. Рівні текстового виокремлення вставних і вставлених конструкцій (на матеріалі газет) // Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Журналістика. К., 1997. Вип. 4. С. 239–248.
7. Синтаксис сучасної української мови : [підручник] / П. Дудик, Л. Прокопчук. К. : «Академія», 2010. 384 с.

8. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Плющ, С. Бевзенко, Н. Грипас та ін.; за ред. М. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища школа, 2009. 430 с.
9. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання / І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська. К. : Вищ. шк., 1994. 670 с.
10. Сучасна українська літературна мова : [навчальний посібник] / С. Шевчук, О. Кабиш, І. Клименко. К. : Алерта, 2011. 554 с.
11. Шульжук К. Синтаксис української мови : [підручник]. К. : «Академія», 2004. 408 с.

REFERENCES

1. Vynogradov, V. (1972). Russkii yazyk: Grammaticheskoe uchenie o slove [Russian Language: The Grammatical Doctrine of the Word]. 2-ye izd-e, Moskva, Vysshaya shkola, 614 p.
2. Vykhovanets, I. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys. [Grammar of Ukrainian Language. Syntax]. K.: Lybid, 368 p.
3. Zahnitko, A. (2009). Ukrainskyi syntaksys: teoretyko-prykladnyi aspekt. [Ukrainian Syntax: Theoretical and Applied Aspect]. Donetsk, 137 p.
4. Kozachuk, H. (2006). Ukrainska mova: Praktykum [Ukrainian Literary Language]. Navch. posib., 2-he vyd., pererobl. i dopov., K.: Vyshcha shkola, 414 p.
5. Kulyk, B. (1961). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Ch. 2. Syntaksys [The Course of Modern Ukrainian Literary Language. Ch. 2. Syntax]. K.: Radianska shkola, 284 p.
6. Mamalyha, A. (1997). Rivni tekstovoho vyokremlennia vstavnykh i vstavlenykh konstrukttsii (na materialy hazet) [Levels of Text Separation of Inserts and Insert Structures (on the material of newspapers)]. Visnyk, Kyiv. un-tu im. T. Shevchenka, Seriya: Zhurnalistyka, Vyp. 4, Kyiv, pp. 239–248.
7. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: pidruchnyk [Syntax of Modern Ukrainian Language]. (2010). Ed. P. Dudyk, L. Prokopchuk. K.: «Akademiia», 384 p.
8. Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchnyk [Modern Ukrainian Literary Language: textbook]. (2009). M. Pliushch, S. Bevenko, N. Hrypas ta in.; Za red. M. Pliushch, 7-me vyd., ster., K.: Vyshcha shkola, 430 p.
9. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: problemni pytannia [Syntax of Modern Ukrainian Language: Problematic Issues]. (1994). I. Slynko, N. Huivaniuk, M. Kobylianska, Kyiv: Vyshcha shkola, 670 p.
10. Suchasna ukrainska literaturna mova: [navchalnyi posibnyk] [Modern Ukrainian Literary Language]. (2011). S. Shevchuk, O. Kabysh, I. Klymenko, K.: Alerta, 554 p.
11. Shulzhuk, K. (2004). Syntaksys ukrainskoi movy [Ukrainian Language Syntax]. K.: Vydavnychy tsentr «Akademiia» 408 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. 2016 р. № 1. URL : http://web.znu.edu.ua/cms/index.php?action=category/browse&site_id=5&lang=ukr&category_id=949
2. Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1. URL : http://web.znu.edu.ua/cms/index.php?action=category/browse&site_id=5&lang=ukr&category_id=1215
3. Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2016 р. № 1. URL : http://web.znu.edu.ua/cms/index.php?action=category/browse&site_id=5&lang=ukr&category_id=1209
4. Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1. URL : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2016/2016-ped-1.pdf>
5. Вісник Національної академії прокуратури України. 4/2(58)'2018 р. URL : http://www.visnyknaru.gov.ua/files/issues-2018/Visnyk-NAPU_4-2_2018.pdf

Дата надходження статті до редакції: 25.07.2019 р.

Прийнято до друку: 14.10.2019 р.

КОМПЛЕМЕНТАРНІ КОНСТРУКЦІЇ У СУЧАСНИХ ГРАМАТИЧНИХ СТУДІЯХ

Тугай О.М.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
ул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053
o.tuhai@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0001-9831-2288

Статтю присвячено висвітленню основних теоретичних засад дослідження дієслівних комплементарних комплексів у сучасних граматичних парадигмах. Розглянуто явище клаузальної комплементарності у синтаксичних теоріях. З'ясовано граматичне оформлення і функціонування фінітних/інфінітивних комплементарних речень в англістиці. Граматичний статус даних клауз постулюється як предикаційний об'єктний або внутрішній дієслівний комплемент у функції об'єкта. Визначено критерії виокремлення дієслівних клаузальних комплементів. Встановлено типологію дієслівної комплементарності у термінах транзитивності, частиномовної належності, функціонально-комунікативного підходу.

Ключові слова: комплементна клауза, фінітне/інфінітивне комплементарне речення, граматичний статус, внутрішній дієслівний комплемент, контентна клауза, предикація.

Тугай А.Н.

Комплементарные конструкции в современных грамматических исследованиях

В статье представлены основные теоретические положения исследования глагольных комплементарных комплексов в современных грамматических парадигмах. Рассмотрено явление клаузальной комплементарности в синтаксических теориях. Выяснено грамматическое оформление и функционирование финитных/ инфинитивных комплементарных предложений в англистике. Грамматический статус данных клауз постулируется как предикационный объектный или внутрентный глагольный комплемент в функции объекта. Определены критерии выделения глагольных клаузальных комплементов. Установлена типология глагольной комплементарности в терминах транзитивности, частеречной принадлежности, функционально-коммуникативного подхода.

Ключевые слова: комплементная клауза, финитное/инфинитивное комплементарное предложение, грамматический статус, внутрененный глагольный комплемент, контентная клауза, предикация.

O. Tuhai

Complement constructions in modern grammar studies

The article focuses on the basic theoretical approaches to the analysis of complementary complexes in modern grammar paradigms. The phenomenon of clausal complementation has been presented. Subordinate sentences are characterized as object clausal complements with the status of a core internal argument of the main predicate. Grammatical configuration and functioning of finite/infinite complementary sentences in English have been revealed. Grammatical status of clauses under the study is postulated as object predication or the internal verbal complement in the function of an object. Grammatical indicators of finite sentences are analyzed considering specific that/wh- markers of complementation, semantics of matrix verbs as well as temporal tense-form feature in a verbal phrase. Grammatical configuration of infinitive sentences is denoted by to-/wh-markers and noun phrases in a certain case. Identifying criteria of verbal clausal complements have been distinguished. Morphology of the predicate, internal/external syntax of a complementary construction are grounded as leading features of their definition. Typology of verbal complementation in terms of transitivity, complement attachment to the perculia part of speech, functional communicative approach has been reviewed. General monotransitive, complex-transitive and ditransitive complementation has been outlined. When being attached to a particular language constituent a clause is determined as nominal, adjective or verbal complement. Due to communicative peculiarity finite subordinate clauses are positioned as content declarative, interrogative and exclamative.

Key words: complement clause, finite/infinite complementary sentence, grammatical status, internal verbal complement, content clause, predication.

Вступ. На сучасному етапі розвитку лінгвістики теоретична граматики висуває нові постулати стосовно комплементарних речень в англiстиці. Особливої уваги набувають дослідження функціонування різних типів клауз у межах складного речення. У сучасному вченні про синтаксис більшої актуальності набувають теоретичні питання комлементзації, зокрема клаузальних дієслівних комплексів, в яких окремі положення мають суперечливий та спорадичний характер. Вітчизняна, зарубіжна лінгвістична традиція кінця ХХ століття досліджує комплементарні речення із вивченням факту їхньої локації та приєднання до певного конституента у структурі речення. Проте на сьогодні відсутня одна-стайна точка зору про синтаксичні, граматичні характеристики та функціонування об'єктних комплексів із фінітною та інфінитивною клаузами як предикаційних комлементів, що і становить відповідну лакуну досліджуваної проблематики.

Об'єктом дослідження є складне комплементарне речення у сучасній англiстиці. **Предмет** розвідки складають особливі характеристики об'єктних дієслівних фінітних, нефінітних клаузальних конструкцій у сучасних граматичних парадигмах. **Мета** статті полягає у встановленні загальних теоретичних підходів до вивчення дієслівної клаузальної комлементзації у сучасних синтаксичних студіях. Реалізація даної мети передбачає врахування виконання наступних **завдань**: 1) схарактеризувати *явище* клаузальної комлементзації у синтаксисі; 2) встановити *критерії виокремлення* комлементних клауз; 3) з'ясувати *граматичний статус та функціонування* фінітних, інфінитивних клауз.

Критичний огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез тощо. Складна комлементация як об'єкт лінгвістичної розвідки неодноразово привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У сучасному мовознавстві вже накопичений певний досвід дослідження речень, що утворюють складні комлементні конструкції. У лінгвістиці висвітлення проблем, що пов'язані із комлементациєю та клаузальними комплексами, представлено в працях І.Р. Буніатової, Ю.П. Бойко, Г.М. Задільської, Т.О. Клепикової, Т.В. Криворучко, О.М. Образцової, І.Є. Снісаренко, М.Г. Плоткіної, Р. Діксона, Р. Енглебретсона, Р. Хаддлстона, О. Фішера, В. Макгрегора, М. Нунана, Р. Квірка, О. Замараєвої та інших, які зробили вагомий внесок у дослідження явища комлементациї, комлементарного речення в синхронії, діахронії у багатьох мовних аспектах на різних рівнях репрезентації структури речення.

Результати дослідження та обговорення. Відмітною ознакою мовознавства другої половини ХХ — початку ХХІ століття є висвітлення мовних явищ у *функціонально-семантичній* площині. Натомість увага попереднього поко-

ління дослідників була зосереджена на інвентаризації лексичних і морфологічних фактів без пояснення або й навіть аналізу їхньої природи, взаємодії, участі у породженні одиниць вищих рівнів мовної структури, зокрема речень [19, 126]. *Семантичний синтаксис* є відносно новим напрямом досліджень у сучасному мовознавстві. У центрі його уваги є інформаційний зміст мовних одиниць, організація їхніх комплексних значень та їх співвідношення із дійсністю, яку вони відображають. Це має пряме відношення до питання про взаємодію мови та думки. Семантична структура речення — це його абстрактне мовне значення, що уособлює в собі відношення семантичних компонентів, які формуються взаємодією граматичних та лексичних значень складових частин речення [24, 94]. Аналіз речення у *функціональному* аспекті направлений на визначення функцій та структурних властивостей будь-якої мовної одиниці для забезпечення мовленнєвої діяльності, тобто виявлення її ознак у процесі функціонування. Інший можливий підхід також охоплює безпосередній аналіз функціонування мовної системи, тобто вивчення та моделювання продукування мови [14, 159]. У граматичних студіях *складне речення* інтерпретують як структурну та семантичну єдність двох або більше синтаксичних конструкцій, кожна зі своїм предикативним центром, що виникає на основі синтаксичного зв'язку і використовується у мовленнєвій комунікації як одиниця одного порядку з простим реченням [23, 6]. У фреймі генеративної лінгвістики *складне речення* позиціонується як цілісна єдність із вивченням його структури та семантики у кореляції з відповідними особоводієслівними, неособоводієслівними конструкціями [11, 191]. Виходячи з теоретичних положень конструктивного синтаксису Г.Г. Почепцова та інших мовознавців (Г.Г. Почепцов (1971), Л. Теньєр (1988)), ми поділяємо думку більшості лінгвістів про те, що дієслово-присудок є конструктивним та семантичним центром речення, семантика якого спрямовує визначення синтагматичного типу додаткового речення або клаузи [3, 6].

У контексті дослідження речення із *комлементациєю* науковий інтерес становить детермінування власне терміна «комлемент», визначення якого у лінгвістичних студіях має спорадичний характер. Так, М. Нунан відзначає, що *комлементна конструкція* — це синтаксична ситуація, коли фінітні, нефінітні клаузи або інші іменні компоненти виступають предикативним аргументом, що може виражати суб'єкт або об'єкт предиката [39, 52]. *Комлемент* — це конституент дієслівної фрази, який призначений для заповнення або завершення значення головного дієслова [20, 191]. Термін «комлемент» застосовується до частини або цілої фразової чи клаузальної одиниці (традиційно до слова, словосполучення чи

підрядного речення відповідно), які доповнюють (комплементують) значення головного слова *head* синтаксичної групи [9, 7]. За І.Є. Снісаренко, дієслівна комплементация полягає у накладанні певним дієсловом синтаксичних та семантичних обмежень на свій комплемент, що і зумовлює конкретний тип комплементации [25, 49].

У традиційній англістиці виокремлюють п'ять основних функціонально маркованих конститuentів речення, а саме: суб'єкт (S), дієслово (V), об'єкт (O), комплемент (C) та ад'юнкт (A) [40, 49], де *комплемент* виступає додатковим елементом для розширення значення предиката та смислової дії цілого речення. М. Нуан, Т. Гівон, Р. Ленекер, Р. Діксон розглядають *комплементацию* цілком як граматичний феномен, який закодований на морфолого-синтаксичному рівні. Власне *семантика* СТР предиката (Complement-taking Predicate), що приймає комплемент, мотивує та детермінує граматичну форму комплемента [31, 27].

Наступні приклади репрезентують граматичний статус комплементного елемента головного предиката як фінітного або нефінітного речення [40, 1171; 16, 79]:

(1) *I think that we have met.*

(2) *He intended to have reached the coast long before.*

(3) *She enjoys playing squash.*

У мовознавстві відповідно до потенційної здатності дієслів до комплементации виділяють провідні типи дієслівної комплементации [40, 1170–1216; 35, 225]:

1) *монотранзитивна* — комплементация одноперехідних дієслів (monotransitive verbs) — відкриває позицію для одного об'єкта у функції *прямого додатка*, що може бути виражений іменною фразою, *that/wh*-фінітною, *to/bare/wh*-інфінітивною із/без суб'єкта та *-ing* дієприкметниковою із/без суб'єкта клаузами на кшталт:

(4) *I leaned how to sail a boat.*

(5) *He tried to please her mother.*

(6) *They want us to help.*

2) *комплексно-транзитивна* — комплементация комплексно-транзитивних дієслів (complex-transitive verbs) — вимагає прямого об'єкта та *комплемента*, що може бути виражений об'єктною іменною фразою, *to/bare*-інфінітивною та *-ed/-ing* дієприкметниковою клаузами, як:

(7) *They intended Mary to sing an aria.*

3) *дитранзитивна* комплементация дитранзитивних дієслів (ditransitive verbs) — вимагає дві об'єктні фрази, а саме непрямого та прямого об'єкта, де останній може бути виражений іменником із/без прийменника, *that/*

wh-фінітною, *wh/-to*-інфінітивною клаузами, наприклад:

(8) *He promised me that the debt would be repaid.*

(9) *John asked me what time the meeting would end.*

(10) *They advised him what to wear in the tropics.*

(11) *They begged her to stay another week.*

Нагадаємо, що у сучасній англійській мові, як і в інших індоєвропейських мовах, визначення транзитивного значення дієслова започатковується за ознакою сполучуваності дієслова з певним типом додатка. Відповідно, окреслення перехідних та неперехідних дієслів базується на узгодженні дієслова з безприйменниковим додатком та тісно пов'язане із лексичним значенням останнього [8, 85–86].

У контексті окреслення *явища комплементации* необхідним є визначення категорії *об'єктного* та *дієслівного комплемента*. Принагідно нагадаємо, що значення категорії було уперше введено у філософії логіки Аристотеля на основі предикативних форм граматичного складу мови. У лінгвістиці *граматична категорія* розглядається як системне, фронтальне об'єднання деякої безлічі граматичних явищ, які містять формальні семантичні, функціональні ознаки [1, 65–66]. У вітчизняних синтаксичних студіях розділяють категорії об'єктного та дієслівного комплементів. Так, О.М. Образцова наголошує на розмежуванні підрядного типу синтаксичного зв'язку в структурах комплементации, що реалізується у вигляді управління та прилягання, зазначаючи наступну типологію: суб'єктний [Cs], об'єктний [Co], дієслівний [Cv] і адвербіальний [Cd] типи. *Об'єктний* комплемент відповідає терміну «додаток», який не виступає частиною присудка, а завжди розглядається як другорядний член речення, що називає об'єкт або суб'єкт спрямованої значеннєвим дієсловом дії. Тоді як *дієслівний* комплемент [Cv] завжди визнавався частиною складеного дієслівного — модального або фазисного — присудка. Водночас особоводієслівним конститuentом виступає допоміжне, модальне або фазисне дієслово, а неособова форма основного дієслова і є дієслівним комплементом. Таким чином, в єдиній структурі складеного присудка структура комплементации [V+C] об'єднує особоводієслівний конститuent присудка [V] і його комплемент [C] [21, 11–12].

У зарубіжному мовознавстві комплементні елементи предикатів розглядають як ядерні конституенти в оточенні головного дієслова, що залежать та підпорядковуються останньому. Граматисти розмежовують *суб'єктні* та *об'єктні* комплементи предикатів, призначаючи їм функцію зовнішнього та внутрішнього провідних комплементів. Р. Хаддлстон наголошує, що загальноприйнятим типом внутрішнього

ядерного компонента виступає *об'єкт* дієслова, який може бути актуалізований *іменним, особово-дієслівним та неособоводієслівним компонентом* залежно від семантичної природи та транзитивної функції предиката [35, 215–217]. О. Замараєва, К. Ховел, Е. Бендер відмічають, що існують стратегії дієслівної комплементзації, які загалом включають наступні граматичні показники: 1) паратакис; 2) комплементайзер із фінітним компонентом; 3) номіналізацію; 4) інфінітивну та дієприкметникову клаузу [42, 41].

Такі приклади репрезентують різновиди *об'єктної дієслівної комплементзації із номіна- тивним, фінітним, інфінітивним, герундіальним* компонентами [35, 216–226]:

(12) *Kim gave Pat the key.*

(13) *I hadn't noticed that she was looking so worried.*

(14) *They intended Kim to see it.*

(15) *I regret having lived here so long.*

За Т. Клепіковою та Р. Хаддлстоном, розмежування компонентів відбувається також за *частини- номовною приналежністю* приєднання вершини компонента до [15, 9; 34, 332–338]:

1) іменника (номінальна комплементна клауза) —

(16) *The guy who was leading them stumbled;*

2) прикметника (ад'єктивна комплементна клауза) —

(17) *I am glad that she will be present;*

3) дієслова (дієслівна комплементна клауза) —

(18) *I promise to help.*

Спорадичним у сучасній лінгвістиці є окреслення поняття *комплементна клауза або клаузальний комплемент*. У багатьох мовах світу є певні дієслова, що можуть приймати до свого оточення, окрім іменної фрази у функції додатка, реченнєвий компонент або клаузу як провідний аргумент синтаксичного зв'язку. Цими предикатами в англійській мові виступають здебільшого як дієслова розумової діяльності, зокрема *see, hear, know, believe, like*, так і предикати дезиративної, вольової, наказової семантики, а саме *beg, hope, resolve, require, intend, appoint* тощо. У функціональних граматиках такий клаузальний компонент більшості лінгвістів визначають як *комплементну клаузу* [30, 1]. Речення, в якому дієслово матричної клаузи спричиняє референцію щодо іншої пропозиції або стану справ, називається біклаузальною синтаксичною конструкцією [41, 7]. Загальне значення *клаузи* у ширшій концепції визначається як найменша граматична одиниця, що може виражати пропозицію завдяки здатності частиномовних конститuentів організуватися навколо дієслова та особливий аргументний структурі. Відповідно, кожна *комплементна клауза*, що входить до складу біклаузальної комплементарної структури, окрім здатності вста-

новлювати свою власну аргументну структуру, повинна підпорядковуватися аргументній структурі матричного предиката головного речення [37, 32; 41, 27]. *Клауза* є залежним предикативним юнітом фінітної предикації та репрезентує структурну основу речення, але отримує нижчий ієрархічний статус через відсутність комунікативної сили висловлення [20, 178].

Граматична англїстика позиціонує *комплементні клаузи* як ядерні аргументи матричних дієслів речення [30, 7]. Лінгвістичний феномен комплементзації пов'язаний із поняттям *предикації* та дорівнює функції аргументного предиката [39, 52], яку відповідний комплементний компонент отримує від головного дієслова суперординарного речення. Зауважимо, що *комплементна клауза* виявляється компонентом предиката, який потребує подальшої своєї субкатегоризації та типово функціонує як суб'єкт або об'єкт іншої клаузи, що відноситься до матричної клаузи або суперординарного речення [37, 219].

У нашому дослідженні ми послуговуємось визначенням речення із клаузальною комплементністю як складної структури, де клаузальні компоненти слугують як ядерні аргументи дієслова. Вони можуть виступати його суб'єктами або компонентами (об'єктами). Клаузальні компоненти можуть реалізовуватись власне *фінітними* клаузами або можуть бути *редукованими* на кшталт інфінітивних та дієприкметникових клауз [42, 41]. У когнітивно-функціональних дослідженнях семантичної організації *комплементності* базується на поєднанні певного комплементного типу із певним комплементно-приймаючим предикатом [29, 183].

Зауважимо, що основні облігаторні конститuentи речення, такі як суб'єкт, дієслово, об'єкт, комплемент, ад'юнкт, формують аргументне оточення дієслова, що визначається його семантикою [10, 335]. При визначенні типу комплементної клаузи вважаємо доцільним враховувати семантику дієслів. Кожен семантичний тип дієслів містить загальний елемент значення, а кожен тип комплементної клаузи у будь-якій мові, зокрема англійській, має відповідну референцію. Взаємодія цих двох *семантичних* параметрів і визначає тип клаузи комплементності, що обирає певне дієслово, яке може приймати комплемент до свого оточення [30, 27].

(19) *Can you guess what she said?* [40, 1171]

(20) *He tried to please his mother* [35, 225].

У прикладі (19) засвідчуємо, що головне дієслово *guess* обирає в якості комплементного елемента *wh*-субординативну клаузу, тоді як у реченні (20) дієслово *tried* може бути субкатегоризоване тільки *to*-інфінітивною клаузою.

Аналіз синтаксичних комплементарних конструкцій ускладнюється через відсутність

чітких критеріїв їхнього визначення і класифікації. Лінгвістична традиція досліджує комплементні комплекси з урахуванням особливих морфолого-синтаксичних ознак у реченні. У синтаксичних теоріях існують головні *критерії виокремлення* та характеристики певного типу комплемента, власне: 1) морфологія предиката; 2) комплементно-внутрішній синтаксис — характер відносин між головним предикатом та його аргументами; 3) комплементно-зовнішній синтаксис — синтаксичні відносини комплементної конструкції з суперординарним реченням [39, 54–55]. Для виділення певного аргументного конститuenta у реченні як *комплементної клаузи* слідом за Р. Діксоном, К. Шмітдке-Бодом ми послуговуємось наступними провідними *критеріями граматичних властивостей* комплементних клауз: 1) функціонування комплементної клаузи як синтаксичного ядерного аргумента вищої або головної клаузи; 2) комплементна клауза має внутрішню конститuentну структуру клаузи; 3) комплементна клауза завжди описує пропозицію факту, діяльності або потенційного стану речей; 4) функціонування комплементної клаузи як головного об'єктного аргумента після дієслів волевиявлення [30, 15; 41, 8]. При умові виконання усіх вищезазначених параметрів будь-який клаузальний дієслівний комплемент має право на існування у синтаксичних відношеннях частини-мовних одиниць у граматиках кожної мови світу.

Традиційна граMATика постулює вивчення складної реченнєвої комплементзації у межах *фінітності / нефінітності* дієслівних форм комплементів та розмежовує дослідження додаткових фінітних та нефінітних речень як реченнєвих комплементів у складних конструкціях з урахуванням їх синтаксичних функцій та граматичного вираження другорядного предиката [18, 436; 34, 338]. У граматиках індоєвропейських мов термін *складна комплементация* розуміється як обидва види залежних клауз, а саме як *фінітних*, так і *нефінітних*. Перші комплементні структури представлені в англійській мові з ознакою фінітності (*fully tensed complement*) та фігурують загалом як повнозначні підрядні клаузи із комплементайзером *that*. Тоді як в нефінітних комплементах ознака фінітності виражена частково або повністю відсутня (*untensed/partially tensed complement*). Додамо, що в англістиці відомі два типи нефінітних клауз: 1) *інфінитивні клаузи* як *V NP(to) V inf*; 2) *дієприкметникові конструкції* з предикативними центрами у вигляді дієприкметника теперішнього та минулого часу [17, 61].

Наразі зупинимось на визначенні провідних положень *фінітної / інфінитивної* об'єктної дієслівної клаузальної комплементзації у граматичній парадигмі. На сучасному етапі розвитку мовознавства більшість граMATистів та функціоналістів дотримуються точки зору, що *комплементна*

клауза є вбудованим конститuentом матричної клаузи та типово слугує аргументом дієслова або приймає тематичну роль пацієнса дії та отримує функцію суб'єкта або об'єкта головної дії. При цьому складні реченнєві конструкції із *that* субординативною та *інфінитивною* клаузою загалом розглядаються лінгвістами як *об'єктні комплементи* [38, 25–26].

У сучасній англістиці *фінітна комплементация* позиціонується як сполучення *that/wh-* клаузи із дієсловом у функції об'єкта останнього [40, 1179]. Р. Хаддлстон, Дж. Пуллум також наголошують, що *фінітні субординативні* або *контентні* клаузи функціонують у складному реченні як *комплементи*, але іноді вони можуть виступати як ад'юнкти [35, 225]. У лінгвістиці існує точка зору, де просте речення на кшталт *I hope, I want, I consider* з предикатом певної семантики не завжди виявляється повноцінним і залежить від структури продовжуючого компонента. Вживання даних типів речень без *комплемента* є дискурсивно-залежним. Відповідно, зазначені реченнєві структури отримують зміст та структурно-семантичну завершеність тільки у випадку комплементзації певними об'єктними компонентами. Тільки складнопідрядне речення в цілому, а не окрема додаткова клауза, може виражати самостійне судження та зміст висловлення [15, 15].

Г. Фреге характеризує фінітне додаткове речення як таке, що є частиною складнопідрядного та виступає з логічної точки зору окремим, а саме незалежним або головним, реченнєвим утворенням. У додатковому реченні не можна замінити будь-який вираз на інший із таким самим звичайним значенням. Але його можна замінити тільки таким виразом, що має таку ж непряму значимість, тобто звичайний смисл. Не можна задовольнятися правдивістю змісту та значенням речення, адже думка не складає пізнання без істинного значення. На процес судження можна дивитися як на перехід від думки до значення її істинності. А значенням підрядного речення дійсно є думка, де у поєднанні з головним висловлюється зміст однієї єдиної думки, що і є правдивістю всього цілого речення [27, 236–237].

На підставі структурно-змістовної незакінченості головного підрядне додаткове речення розглядається зарубіжними лінгвістами (Т. Клепікова, Ф. Ханстон) не як клаузальний компонент складнопідрядного речення, а *об'єкт*, тобто додаткова частина складного речення. А структура комплементзації фінітної клаузи визначається як модель *V that, V wh* та окреслюється у термінах «дієслово з об'єктом» або «дієслово із клаузою» [15, 14–15; 36, 155]. Вітчизняні лінгвісти (Г.Г. Почепцов, Л.І. Белехова) наголошують, що у складі складнопідрядного залежне речення співвідноситься із головним тільки з його певним елементом, який називається цен-

тром підрядності. Дієслово-присудок є конструктивним та семантичним центром речення, семантика якого спрямовує визначення синтаксичного типу додаткового речення [3, 6–12].

Новітні студії у царині синтаксису пропонують вивчати фінитні комплементарні речення, враховуючи синтаксичні та граматичні показники. У цьому контексті інтерес становить поділ фінитних субординативних речень за функціонально-комунікативною направленістю. Так, у теоретичному синтаксисі вони розмежовуються на наступні клаузи [33, 174; 34, 341]:

1. Релятивні (relative) —

(21) *They weren't among the people who had been invited.*

2. Компаративні (comparative) —

(22) *More people came than had been invited.*

3. Контентні (content) —

(23) *I don't think that these people had been invited.*

Останній підклас — контентні клаузи — розділяють на *декларативні* (declarative), *інтерогативні* (interogative) та *екскламативні* (exclamative) типи. Відмітимо, що зазначені підтипи додаткових речень виступають загалом у функції *комплементів* іменника, прикметника, прийменника та дієслова, де у приєднанні останнього вони детермінуються як *внутрішній дієслівний комплемент* [33, 175; 34, 342]. Додамо, за Н.О. Кобріною, субординативні речення у приєднанні до дієслова відносяться до *об'єктних клауз* на кшталт

(24) *We insisted that she should stay with us* [16, 307–308].

Наступні приклади репрезентують вживання додаткових фінитних речень як *внутрішніх дієслівних комплементів* у функції об'єктних клауз [33, 176–180]:

1. *Декларативні* контентні клаузи — вводяться комплементаризером *that*:

(25) *She informed me that she had been insulted.*

2. *Інтерогативні* контентні клаузи — вводяться комплементаризерами *who, what, which, how, where, whether*:

(26) *I asked them what progress they had made.*

3. *Екскламативні* контентні клаузи — вводяться комплементаризерами *who, what, how*:

(27) *I told them how very king they are.*

Слід зазначити, що комплементаризери на кшталт *that, wh*-сполучників не впливають на семантику додаткового речення та можуть трактуватися як семантично порожні елементи, що вводять пропозицію комплемента. Проте обмеження на морфологію матричних вбудованих дієслів накладаються саме комплементаризерами або клаузално-комплементними дієсловами головного

речення [42, 42–43]. Слідом за В. Макгрегером, об'єктну дієслівну клаузалну комплементаризацію також класифікуємо за наступними ознаками [38, 28]: 1) морфологічними — спосіб дії комплемента, присутність комплементаризера; 2) синтаксичними — рейзинг / вилучення предиката, природа елементів; 3) прагматичними — пропозиція комплемента; 4) семантичними — тип матричної події (реальний, ірреальний).

Додамо, в залежності від семантики керуючого дієслова у матричній клаузі *that/wh*-клаузи мають один з трьох варіативних типів дієслівних фраз з урахуванням часової приналежності [40, 1179–1180]:

1) дієслівна фраза в *індикативі* —

(28) *I suppose that he has come alone;*

2) дієслівна фраза із пугативним / аналітичним *should* —

(29) *I regret that he should be so stubborn;*

3) дієслівна фраза в *суб'юнктиві* —

(30) *I request that she go alone.*

Вживання темпоральної ознаки у субординативних реченнях сучасні дослідники фундаментальної англійської граматики (Р. Квірк, С. Грінбаум, Дж. Ліч, Я. Свартвік) пов'язують із такими групами англійських дієслів, зокрема *волевиявлення*, які вводять [40, 1180–1184]: 1) фактичні (factual) дієслова — індикатив: а) публічні (public): дієслова мовленнєвих актів, що вводять непрямі ствердження, — *promise, swear, warn*; б) приватні (private): виражають інтелектуальний стан мовця щодо віри, дійсності — *determine, hope*; 2) суазивні (suasive) дієслова — індикатив, пугативне *should*, мандативний (наказовий) суб'юнктив; описують стан волевиявлення, бажання — *allow, ask, beg, command, desire, determine, entreat, instruct, intend, order, pray, request, require, resolve*; 3) гіпотетичні (hypothesis) дієслова — гіпотетичний минулий / *were*-суб'юнктив — *wish*.

Відмітимо, що всі вищезазначені дієслова вольового значення синтаксично можуть також узгоджуватися із інфінітивною клаузою як нефінитні еквіваленти додаткових фінитних клауз.

Нефінитна клаузална комплементаризація окреслюється у синтаксичних студіях коли нефінитна клауза розташовується у постпозиції головного дієслова та функціонує як *об'єкт* останнього. При цьому між дієсловом суперординарного речення та нефінитною конструкцією може бути інтервентна іменна фраза (NP), яка не порушує цілісності комплементаризації та є її складовим елементом [40, 1185–1186]. Нефінитні клаузи суттєво відрізняються від фінитних загалом флексійною формою дієслова, де до перших відносяться герундіальні, дієприкметникові та інфінітивні клаузи [35, 1173]. Типологія нефінитної комплементаризації містить наступні групи клауз: *to-інфінітиви*, *bare* (нульові) *інфінітиви*, *дієприкметникові*

та *герундіальні* фрази. Нефінітні клаузи вживаються у реченні як комплемент, модифікатор або ад'юнкт у різноманітних варіативних конструкціях. У функції об'єкта дієслова вони позиціонуються як *внутрішній об'єктний комплемент* [33, 211–213]:

- (31) *Her parents intend to buy her a car.*
- (32) *I do not know whether to except their offer.*
- (33) *I want you to help clear up this garrage.*

У теоретичному синтаксисі інфінітив постулюється як *неособова форма* дієслова, яка надає абстрактне, загальне поняття про подію, і в цій формі зв'язок дії із діячем лише передбачається логічно, а не виражається формальними ознаками [8, 161]. Інфінітивні конструкції відносять до предикативних комплексів як: «*the objective infinitive construction*», «*the subjective infinitive construction*», «*the objective infinitive construction*», «*the subjective infinitive construction*», «*the for-to infinitive construction and the absolute nominative infinitive construction*» [16, 283–284]. В.Н. Жигадло та Л.Л. Йофик зазначають, що *інфінітив* виступає у двох різновидах предикативних зворотів, а саме предикативний зворот як «*об'єктний відмінок із інфінітивом*», який охоплює випадки узгодження інфінітива із особовими займенниками та предикативний зворот із безпосередньо «*об'єктним інфінітивом*». Дані інфінітивні звороти залежать від семантики дієслів сприйняття, почуттів, волевиявлення або розумової діяльності. За синтаксичною функцією інфінітив розглядається як лінгвальний елемент у складі складного додатка. За семантичною ознакою інфінітивний комплекс позиціонується як предикативний зворот із об'єктним інфінітивом [16, 168].

У сучасній зарубіжній англістиці *інфінітивні звороти* відомі також як конструкції акузатива з інфінітивом (*accusativus cum infinito*), де іменна частина виражена займенником в акузативному відмінку [32, 144]. За Р. Квірком, комплементация *to*-інфінітивною клаузою на кшталт конструкції «*Object Infinitive*» є *інфінітивним комплементом* у функції об'єкта. Дана конструкція також тлумачиться як конструкція рейзингового об'єкта (*raised object*) [40, 1193–1194]. Слід зазначити, що об'єктні інфінітивні конструкції функціонують як складний об'єкт (*complex object*) після таких дієслів, як *wish, want, desire, order, command, ask, allow* [16, 287–288]:

- (34) *I didn't want him to see me there.*
- (35) *He ordered him to come.*

У граматичних студіях *інфінітивні клаузи* розглядаються як *комплементи* попереднього дієслова. Інфінітиви розмежовуються на *to*-інфінітиви із субординатором *to, bare* (нульові) інфінітиви в залежності від наявності / відсутності частки *to*. У сучасній англістиці *to*-інфінітиви трапляються у більшості речен-

невих конструкцій, тоді як нульовий інфінітив є обмеженим у вживанні. На сьогодні тільки незначна кількість дієслів приєднує інфінітивний комплемент без сполучника *to*. Додамо, інтерогативні та релятивні клаузи можуть також формуватися від *to*-інфінітива, власне інтерогативні інфінітивні із сполучниками *whether, how* та релятивні інфінітивні клаузи із *wh*-сполучниками *what, why* [35, 1173–1175].

Доцільним у нашому дослідженні комплементарних конструкцій вбачаємо розгляд понять *предикативності* та *предикації*. Наукові розвідки явища комплементации ґрунтуються на розумінні речення як предикативного центра. Численні трактування поняття предикативності у мовознавстві мають спорадичний характер та відзначаються протилежністю думок. *Предикативність* вважається обов'язковою, ключовою і невід'ємною ознакою будь-якого речення-висловлення [26, 48]. *Предикативність* — це складна граматична категорія, яка відбиває функціональну специфіку речення та є його ключовою конститутивною ознакою. Вона співвідносить повідомлювану інформацію з дійсністю та формує одиницю висловлення. Засобами втілення предикативності є сукупність субкатегорій темпоральності, модальності та персональності, кожна з яких утворює своєрідну рамку відповідного висловлення, що зливається в його загальну предикативну мережу [22, 144]. *Предикативність* асоціюють виключно із *двоскладним реченням*, в якому підмет та присудок об'єднані предикативним відношенням, а саме цілеспрямованим приписуванням певної ознаки (присудок граматичний / логічний предикат) певному предмету (підмет граматичний / логічний суб'єкт). При цьому підмет виступає предметом думки, власне суб'єктом у судженні. У такий спосіб формується предикативне словосполучення або структура предикації, і, відповідно, терміни «*предикативність*», «*предикація*», по суті, ототожнюються [26, 49].

Деякі лінгвісти ототожнюють поняття *предикативності* та *предикації*. Так, на думку В.А. Звегінцева, речення виконує посередницьку роль між думкою та мовою, розкриття якої виконує поняття *предикативності* або *предикації*, де остання виконує роль універсальної відмички до всіх таємниць природи речення та має здібність із нічого створити речення [12, 158]. Е. Бенвеніст відмічає, що єдиною ознакою речення є його предикативний характер. Всі типи речень зводяться до одного речення із *предикативністю* або *предикацією*, поза якої речення просто не існує. Всі інші властивості речення є другорядними по відношенню до цієї особливості [4, 447]. *Предикативність* розглядається як встановлення відношень між об'єктом та його ознакою з одного боку та співвідношенням даних відношень із дійсністю, тобто із формою вираження

предикативності. Предикативні відношення між підметом і присудком є найбільш розповсюдженою, але не єдиною, формою предикативності [2, 9]. Поняття *предикативності* реалізується у формі дієслівності та є більш загальною категорією. Воно слугує для розкриття посередницької функції речення, відносячи його зміст до об'єктивної дійсності. *Предикацією* є віднесеність висловлення до дійсності, що є конструктивною семантичною властивістю речення. *Предикацією* є те, що робить речення реченням. Це є найсуттєвішим моментом в оформленні мовлення у вигляді речення [5, 27–28]. У лінгвістиці *предикацію* визначають як акт поєднання двох незалежних предметів думки, виражених самостійними словами, з метою відобразити «стан речей», подію або ситуацію дійсності, тобто вона є актом створення пропозиції [28, 393].

За І.Р. Бунітовою, розуміння *предикативності* знаходить повне або часткове вираження у реченні. Способи вираження предикативності пов'язані з синтаксичними категоріями особи, часу і модальності та бувають морфологічними, конструктивно- або інтонаційно-синтаксичними [6, 13]. На цьому наголошує і В.В. Виноградов, зазначаючи, що інтонація повідомлення та *предикативність*, тобто співвідношення висловлення змісту до реальної дійсності, визначають та встановлюють природу речення як основної первинної граматично організованої одиниці мовленнєвого повідомлення, яке виражає відношення мовця до дійсності та містить відносно закінчену думку [7, 400]. У концепції *предикативності* Л.Л. Йофік ретельна увага звертається на кількісний аспект у розмежуванні простого та складного речення, що зумовлює суттєві якісні аспекти поліпредикативної структури, що впливають з об'єднання в одній граматичній формі кількох предикативних ліній. Вони утворюють єдиний предикативний план речення з властивими їм модальними і видо-часовими значеннями [6, 26]. І.Д. Карамишева називає *предикативним* зв'язок

між підметом та присудком предикативної одиниці. Тоді як *предикація* розглядається як функція дієслівного комплексу. *Предикація* може виражатися не лише двочленною підмето-присудковою структурою, а й структурами вторинної предикації, у яких відсутній оформлений зв'язок між вторинним підметом та вторинним присудком (інфінітивний комплекс) [13, 16–17]. Отже, вищезазначені положення дають нам підставу розглядати складну клаузуальну комплементацию як предикаційну, уможливлують її позначення *варіативним* терміном «об'єктна предикаційна клаузуальна комплементация».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, з урахуванням здобутків сучасних підходів дослідження складного комплементарного речення постулюємо визначення фінітної та інфінітивної комплементации як об'єктного дієслівного клаузуального комплексу. У формально-граматичному аспекті граматичний статус комплементарних речень окреслюємо у функції предикаційних об'єктних та внутрішніх дієслівних комплементів зі статусом внутрішнього аргумента. Граматична природа головного предиката, аргументне аранжування та відносини із суперординарним реченням є провідними визначальними ознаками комплементної клаузи. Комплементні комплекси розділяють за транзитивними характеристиками, частиномовною приналежністю та комунікативно-функціональною направленістю. У фінітних реченнях провідними критеріями визначення виступають семантика матричного дієслова, наявність комплементайзера, темпоральний чинник дієслівної фрази. В інфінітивних клаузах критеріями виокремлення є наявність *to-/wh-*маркерів, присутність іменної фрази у відповідному відмінку. Перспективним вбачаємо вивчення комплементарних речень у діахронічному, синхронічному аспектах в історичному розвитку англійської мови.

ДЖЕРЕЛА

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Ленинград : Наука, 1988. 240 с.
2. Беклемешева Н.Н. Интерпретация вторично-предикативных структур в перспективе актуального членения : автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.19 / Наталья Николаевна Беклемешева ; [Место защиты : Моск. гор. пед. ун-т]. Москва, 2011. 26 с.
3. Белехова Л.И. Сочетаемость элементарных предложений в составе сложноподчиненных в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Лариса Ивановна Белехова. Киев, 1978. 191 с.
4. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа. *Новое в лингвистике*. Вып. IV. М. : Изд-во «Прогресс», 1965. С. 434–449.
5. Бойко Ю.П. Парадигма англійського гіпотаксису у синхронії та діахронії : монографія. Хмельницький: «Поліграфіст 2», 2012. 452 с.

6. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XII ст.) : монографія. Київ : Київ. нац. лінгв. ун-т, 2003. 328 с.
7. Виноградов В.В. Вопросы грамматического строя. М. : Изд-во АН СССР, 1955. 480 с.
8. Жигадо В.Н. Современный английский язык. Теоретический курс грамматики. М. : Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1956. 350 с.
9. Задільська Г.М. Підрядне додаткове речення в давньоанглійській мові: структурний та семантичний аспекти [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Галина Миколаївна Задільська; Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2011. 20 с.
10. Задільська Г.М. Різновиди комплементації дієслів у ранньомодерноанглійський період. *Наукові записки*. Серія «Філологічна». Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». 2012. Вип. 27. С. 334–336.
11. Задільська Г.М. Структура та функціонування давньоанглійських складнопідрядних додаткових речень з довільними суб'єктами головного та підрядного речень. *Нова філологія*. 2010. № 38. С. 190–196.
12. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1976. 307 с.
13. Карамішева І.Д. Структурні та функціональні особливості вторинної предикації в сучасній англійській мові (досвід формально-граматичного моделювання) : дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ірина Дамирівна Карамішева; Нац. ун-т «Львівська політехніка». Л., 2005. 320 с.
14. Касевич В.Б. Введение в языкознание. 2-е изд. СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : Издательский центр «Академия», 2011. 240 с.
15. Клепикова Т.А. Категория сентенциальной комплементации в современном английском языке : монография. СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2011. 186 с.
16. Кобрин Н.А. Грамматика английского языка. Морфология. Синтаксис : учеб. пособ. СПб. : Союз, 1999. 496 с.
17. Криворучко Т.В. Складна комплементація в генеративній граматиці. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Випуск 10 (2). Хмельницький : Хмельницький нац. ун-т, 2016. С. 60–64.
18. Криворучко Т.В. Складна комплементація в історії англійської мови. *Наукові записки*. Випуск 105 (1). Серія : Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. С. 436–441.
19. Мединська Н.М. Проблема категорійного статусу дієслів. *Studia Linguistica*. 2011. Вип. 5. С. 126–135.
20. Мореховская Е.Я. Основы теоретической грамматики английского языка (на английском языке). Київ : Вища школа, 1984. 286 с.
21. Образцова О.М. Обов'язковість компонентів синтаксичних структур предикації та комплементації для структури речення: семантичний та когнітивний аспекти. *Науковий вісник МГУ*. Серія : Філологія : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2010. Вип. 1. С. 10–16.
22. Олексієнко А.В. Предикативні та комунікативно-прагматичні особливості гіпотаксису в сучасному англомовному медичному дискурсі. *Науковий вісник Дрогобицького пед. ун-ту ім. І. Франка*. Серія : «Філологічні науки» (мовознавство) : зб. наук. праць. Дрогобич, 2018. № 9. С. 143–146.
23. Плоткіна М.Г. Синтаксис складного речення в романах Дж. Остін: структурний та функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Марина Геннадіївна Плоткіна ; Харківськ. нац. ун-т. Харків, 2010. 20 с.
24. Приходько А.Н. Семантико-синтаксический анализ конструкций с предикативным определением в современном немецком языке : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Анатолий Николаевич Приходько. Днепропетровск, 1982. 199 с.
25. Снісаренко І.Є. Інфінітивна конструкція з прийменником for у середньоанглійській мові: семантика та функціонування : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Ірина Євгеніївна Снісаренко. Київ, 2001. 190 с.
26. Турмис О.В. Висловлення з частковою або нульовою предикацією: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Ольга В'ячеславівна Турмис. Одеса, 2017. 232 с.
27. Фреге Г. Логика и логическая семантика : сборник трудов. М. : Аспект Пресс, 2000. 512 с.
28. Ярцева В.Н. Большой Энциклопедический Словарь. Языкознание. М. : Издательство «Советская энциклопедия», 1989. 683 с.
29. Cuyckens H. Variability in verb complementation in Late Modern English: finite vs. non-finite patterns. Marianne Hundt (ed.). *Late Modern English Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. P. 182–203.
30. Dixon R. Complementation: A Cross-Linguistic Typology. Oxford: Oxford University Press, 2006. 288 p.

31. Englebretson R. Searching for Structure: the problem of complementation in colloquial Indonesian conversation. Vol. 13. Rice University: John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia, 2003. 206 p.
32. Fischer O. The Origin and Spread of the Accusative and Infinitive Construction in English. *Folia Linguistica Historica*. 1989. Vol. VIII, № 1–2. P. 143–217.
33. Huddleston R. D., Pullum G. K. A Student's Introduction to English Grammar. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2005. 312 p.
34. Huddleston R. D. Sentence Types and Clause Subordination. K. Brown, J. Miller (ed.). *Concise encyclopedia of grammatical categories*. Amsterdam: Elsevier, 1999. P. 329–343.
35. Huddleston R. D., Pullum G. K. The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge UK: Cambridge University Press, 2012. 1842 p.
36. Hunston S., Francis G. Pattern Grammar. A Corpus-Driven Approach to the Lexical Grammar of English. Vol. 4. Amsterdam / Philadelphia: The University of Birmingham: John Benjamins Publishing Company, 2000. 289 p.
37. Kroeger Paul R. Analyzing Grammar. An Introduction. Cambridge UK: Cambridge University Press, 2005. 364 p.
38. McGregor W. Complementation as Interpersonal Grammar. *Word*, Volume 59, Issues 1–2. Routledge: Taylor and Francis Group, 2008. P. 25–53.
39. Noonan M. Complementation. T. Shopen (ed.) *Language typology and syntactic description*, Vol. 2, Complex constructions. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. p. 52–150.
40. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language. L.: Longman, 1985. 1779 p.
41. Schmidtke-Bode K. Complement Clauses and Complementation Systems: A Cross-Linguistic Study of Grammatical Organization : Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doctor philosophiae (Dr. Phil.) / Karsten Schmidtke-Bode, M.A. vorgelegt dem Rat der Philosophischen Fakultät der Friedrich-Schiller-Universität Jena, 2014. 328 p.
42. Zamaraeva O. Modeling Clausal Complementation for a Grammar Engineering Resource. *Proceedings of the Society for Computation in Linguistics (SCiL) 2019*. New York City, New York, January 3–6, 2019. P. 39–49.

REFERENCES

1. Admoni, V. G. (1988). Grammaticheskii stroi kak sistema postroeniia i obshchaia teoriia grammatiki [Grammatical Structure as a System of Construction and General Theory of Grammar]. Leningrad: Nauka, 240 p.
2. Beklemesheva, N. N. (2011). Interpretatsiia vtorichno-predikativnykh struktur v perspektive aktualnogo chleneniia [Interpretation of Secondary Predicative Structures in the Perspective of Actual Division]. Extended abstract of candidate's thesis, Moskva, 26 p.
3. Belekova, L. I. (1978). Sochetaemost elementarnykh predlozhenii v sostave slozhnopodchinennykh v sovremennom angliiskom yazyke [The Compatibility of Elementary Sentences in the Composition of Complex Subordinates in Modern English]. Candidate's thesis, Kiev, 191 p.
4. Benvenist, E. (1965). Urovni lingvisticheskogo analiza [Levels of Linguistic Analysis]. «*Novoie v lingvistike*», Vyp. IV, M.: Izd-vo «Progress», pp. 434–449.
5. Boiko, Yu. P. (2012). Paradyhma anhliiskoho hipotaksysu u synkhronii ta diakhronii: monohrafiia [Paradigm of English Hypotaxis in Synchrony and Diachrony: a monograph]. Khmelnytskyi: «Polihrafist 2», 452 p.
6. Buniatova, I. R. (2003). Evoliutsiia hipotaksysu v hermanskykh movakh (IV–XII st.): Monohrafiia [Evolution of Hypotaxis in Germanic Languages (4–12 c.)]. K., 328 p.
7. Vinogradov, V. V. (1955). Voprosy grammaticheskogo stroia [Issues of Grammatical Structure]. M.: Izd-vo AN SSSR, 480 p.
8. Zhigadlo, V.N. (1956). Sovremennyi angliiskii yazyk. Teoreticheskii kurs grammatiki [Modern English Language. Theoretical grammar course]. M.: Izd-vo lit-ry na inostrannykh yazykakh, 350 p.
9. Zadiiska, H. M. (2011). Pidriadne dodatkovye rechennia v davnioanhliiskii movi: strukturnyi ta semantichnyi aspekty [The Object-Clause in Old English: Structural and Semantic Aspects]. Extended abstract of candidate's thesis, Kherson, 20 p.
10. Zadiiska, H. M. (2012). Riznovydy komplementatsii diiesliv u rannionovoanhliiskyi period [Varieties of Verbs Complementation in Early Modern English Period]. *Naukovi zapysky, Seriiia «Filolohichna»*, Ostroh: Vyd-vo Nats-ho un-tu «Ostrozka akademiia», Vyp. 27, 334–336.
11. Zadiiska, H. M. (2010). Struktura ta funktsionuvannia davnioanhliiskykh skladnopidriadnykh dodatkovykh rechen z dovilnymy subiektamy holovnoho ta pidriadnoho rechen [Structure and Functioning of Complex Subordinate Sentences with Volitional Subjects of the Main and Subordinate Clauses].

- of Old English Composite Object Sentences with Arbitrary Subjects of the Main and Subordinate Sentences]. *Nova filolohiia*, 38, 190–196.
12. Zvegintsev, V. A. (1976). Predlozheniie i yego otnosheniie k yazyku i rechi [Sentence and Its Relationship with Language and Speech]. M.: Izd-vo Mosk. gos. un-ta, 307 p.
 13. Karamysheva, I. D. (2005). Strukturni ta funktsionalni osoblyvosti vtorynnoi predykatsii v suchasni anhliskii movi (dosvid formalno-hramatychnoho modeliuvannia) [Structural and Functional Features of Secondary Predication in Modern English Language (experience of formal grammar modeling)]. Candidate's thesis, Natsionalnyi un-t «Lvivska politekhnika», L., 320 p.
 14. Kasevich, V. B. (2011). Vvedeniie v yazykoznanii [Introduction to Linguistics]. Spb.: Filologicheskii fakultet SPbGU; M.: Izdatelskii tsentr «Akademiia», 240 p.
 15. Klepikova, T. A. (2011). Kategoriiia sententsialnoi komplementatsii v sovremennom angliiskom yazyke [The Category of Sentential Complementation in Modern English]. SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gertsena, 186 p.
 16. Kobrina, N. A. (1999). Grammatika angliiskogo yazyka. Morfologiiia. Sintaksis: ucheb. posob. [English Grammar. Morphology. Syntax]. SPb.: Soiuz, 496 p.
 17. Kryvoruchko, T. V. (2016). Skladna komplementatsiia v heneratyvni hramatytsi [Complex Complementation in Generative Grammar]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*, Vypusk 10 (2), Khmelnytszkyi: Khmelnytszkyi nats. un-t, 60–64.
 18. Kryvoruchko, T. V. (2012). Skladna komplementatsiia v istorii anhliskoi movy [Complex Complementation in the History of English]. *Naukovi zapysky*, Vypusk 105 (1), Seriia: *Filolohichni nauky (movoznavstvo)*: u 2 ch., Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 436–441.
 19. Medynska, N. M. (2011). Problema katehoriinoho statusu diiesliv [The Problem of Categorical Status of Verbs]. *Studia Linguistica*, Vyp. 5, 126–135.
 20. Morokhovskaia, Ye. Ya. (1984). Osnovy teoreticheskoi grammatiki angliiskogo yazyka (na angliiskom yazyke) [Fundamentals of Theoretical Grammar of English Language (in English)]. Kiev: Vyscha shkola, 286 p.
 21. Obraztsova, O. M. (2010). Oboviazkovist komponentiv syntaksychnykh struktur predykatsii ta komplementatsii dlia struktury rechennia: semantychnyi ta kohnityvnyi aspekty [Obligation of Predication and Complement Structure Components for Sentence Structure: semantic and cognitive aspects]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, Seriia: *Filolohiia*: zb. nauk. prats. Odesa: Feniks, Vyp. 1, 10–16.
 22. Oleksiienko, A. V. (2018). Predykativni ta komunikativno-prahmatychni osoblyvosti hipotaksysu v suchasnomu anhlomovnomu medychnomu dyskursi [Predictive and Communicative-Pragmatic Peculiarities of Hypotaxis in the Modern English Medical Discourse]. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho ped. un-tu im. I. Franka*, Seriia: «*Filolohichni nauky*» (*movoznavstvo*): Zb. nauk. prats, Drohobych, 9, 143–146.
 23. Plotkina, M. H. (2010). Syntaksys skladnoho rechennia v romanakh Dzh. Ostina: strukturnyi ta funktsionalnyi aspekty [The Syntax of Complex Sentences in Jane Austen's Novels: structural and functional aspects]. Extended abstract of candidate's thesis, Kharkivsk. nats. un-t., Kharkiv, 20 p.
 24. Prikhodko, A. N. (1982). Semantiko-sintaksicheskii analiz konstruktsii s predikativnym opredeleniim v sovremennom nemetskom yazyke [Semantico-Syntactic Analysis of Constructions with Predicative Attribute in Modern German]. Candidate's thesis, Dnepropetrovsk, 199 p.
 25. Snisarenko, I. Ye. (2001). Infinityvna konstruktsiia z pryimennykom *for* u serednioanhliskii movi: semantyka ta funktsionuvannia [Infinitive Construction with Preposition *for* in Middle English: semantics and function]. Candidate's thesis, Kyiv, 190 p.
 26. Turmys, O. V. (2017). Vyslovlennia z chastkovoioi abo nuliovoioi predykatsiieiu [Utterances with Partial or Null Predication]. Candidate's thesis, Odesa, 232 p.
 27. Frege, G. (2000). Logika i logicheskaiia semantika: Sbornik trudov [Logic and Logical Semantics: Proceedings of the articles]. M.: Aspekt Press, 512 p.
 28. Yartseva, V.N. (1989). Bolshoi Entsiklopedicheskii Slovar. Yazykoznanie [Big Encyclopedic Dictionary. Linguistics]. M.: Izdatelstvo «Sovetskaia entsiklopediia», 683 p.
 29. Cuyckens, H. (2014). Variability in Verb Complementation in Late Modern English: finite vs. non-finite patterns. In *Late Modern English Syntax*. Editor: Marianne Hundt. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 182–203.
 30. Dixon, R. (2006). Complementation: A Cross-Linguistic Typology. Oxford: Oxford University Press, 288 p.
 31. Englebreton, R. (2003). Searching for Structure: the problem of complementation in colloquial Indonesian conversation. Vol. 13, Rice University: John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia, 206 p.
 32. Fischer, O. (1989). The Origin and Spread of the Accusative and Infinitive Construction in English. *Folia Linguistica Historica*, Vol. VIII, 1–2, pp. 143–217.

33. Huddleston, R. D., Pullum, G. K. (2005). *A Student's Introduction to English Grammar*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 312 p.
34. Huddleston, R. D. (1999). Sentence Types and Clause Subordination. In *Concise encyclopedia of grammatical categories*. Editors: K. Brown, J. Miller, Amsterdam: Elsevier, pp. 329–343.
35. Huddleston, R. D., Pullum, G. K. (2012). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge UK: Cambridge University Press, 1842 p.
36. Hunston, S., Francis, G. (2000). *Pattern Grammar. A corpus-driven approach to the lexical grammar of English*. Vol. 4, Amsterdam/Philadelphia: The University of Birmingham: J. Benjamins, 289 p.
37. Kroeger, Paul R. (2005). *Analyzing Grammar. An Introduction*. Cambridge UK: Cambridge University Press, 364 p.
38. McGregor, W. (2008). Complementation as Interpersonal Grammar. *Word*, Volume 59, Issues 1–2, Routledge: Taylor and Francis Group, pp. 25–53.
39. Noonan, M. (2007). Complementation. In T. Shopen (ed.) *Language Typology and Syntactic Description*, Vol. 2, Complex Constructions. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 52–150.
40. Quirk, R. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. L.: Longman, 1779 p.
41. Schmidtke-Bode Karsten, M. A. (2014). *Complement Clauses and Complementation Systems: A Cross-Linguistic Study of Grammatical Organization: Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doctor philosophiae (Dr. Phil.) vorgelegt dem Rat der Philosophischen Fakultät der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, 328 p.
42. Zamaraeva, O. (January, 3–6, 2019). Modeling Clausal Complementation for a Grammar Engineering Resource. *Proceedings of the Society for Computation in Linguistics (SciL)*, New York City, New York, pp. 39–49.

Дата надходження статті до редакції: 25.09.2019 р.

Прийнято до друку: 15.10.2019 р.

УДК 821.161.2-31.09Самчук:[94(477+470):321.74]
DOI: 10.28925/2311-2425.2019.13.13

ФЕНОМЕН МАЛОРОСІЙСТВА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УЛАСА САМЧУКА (НА МАТЕРІАЛІ ТРИЛОГІЇ «ОСТ»)

Руснак І.Є.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053
i.rusnak@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0001-8355-7389

Статтю присвячено осмисленню поглядів Уласа Самчука на феномен малоросійства. Проаналізовано художню інтерпретацію цього деструктивного явища в трилогії «Ост» і дотичні думки письменника з публіцистики і документалістики.

У трилогії «Ост» У. Самчук розглянув малоросійство як проблему українського національного характеру, що сформувалася під згубним впливом більшовицької ідеології. На художньому рівні прозаїк дослідив духовне вихолощення української творчої інтелігенції. У. Самчук аналізував проблему неволі митця в советській імперії. Уніфікація творчого процесу, повний контроль над ним, диктат у виборі тем, сюжетів, персонажів, розстановці ідеологічних акцентів — усе це узаляжнювало творчу особистість від панівної доктрини. Поступово український інтелігент або перероджувався на представника колаборантської культури, або перетворювався на тотальну духовну і фізичну руїну.

Шлях до національного відродження автор трилогії вбачав у пробудженні психологічних і духовних сил кожного українця. Таке національне прагнення виростає з глибокого усвідомлення своєї національної інакшості та пов'язаної із цим віри у власну повноцінність. Зусилля окремих одиниць приводить цілу націю до консолідації її внутрішніх сил, пробуджує волю і скеровує дію. Проблемі переборення дезінтеграції української душі У. Самчук вирішував у художній прозі шляхом позитивного характеротворення.

Ключові слова: Улас Самчук, письменники-вісниківці, малоросійство, советська імперія, національна мімікрія, українська мова.

Руснак И.Е.

Феномен малороссийства в интерпретации Уласа Самчука (на материале трилогии «Ост»)

Статья посвящена осмыслению взглядов Уласа Самчука на феномен малороссийства. Проанализирована художественная интерпретация этого деструктивного явления в трилогии «Ост» и сопутствующие мысли писателя из публицистики и документалистики.

В трилогии «Ост» У. Самчук рассмотрел малороссийство как проблему украинского национального характера, сформировавшуюся под губительным влиянием большевистской идеологии. На художественном уровне прозаик исследовал духовное выхолащивание украинской творческой интеллигенции. У. Самчук анатомизировал проблему несвободы художника в советской империи. Унификация творческого процесса, полный контроль над ним, диктат в выборе тем, сюжетов, персонажей, расстановке идеологических акцентов — все это ставило творческую личность в зависимость от господствующей доктрины. Постепенно украинский интеллигент или пере-

рождався в представителя коллаборантської культури, или превращался в тотальную духовную и физическую руину.

Путь к национальному возрождению автор трилогии видел в пробуждении психологических и духовных сил каждого украинца. Такое национальное стремление вырастает из глубокого осознания своей национальной инаковости и связанной с этим веры в собственную полноценность. Усилия отдельных единиц приводят нацию в целом к консолидации ее внутренних сил, пробуждают волю и направляют действие. Проблему преодоления дезинтеграции украинской души У. Самчук решал в художественной прозе путем положительного характеротворения.

Ключевые слова: Улас Самчук, писатели-вестниковцы, малоросийство, советская империя, национальная мимикрия, украинский язык.

I. Rusnak

The phenomenon of 'Malorosiistvo' in Ulas Samchuk's interpretation (based on the material of the trilogy "Ost")

Malorosiistvo is a social and political, spiritual, ethnic and psychological phenomenon. The long colonial status of the Ukrainian nation, the humiliation of culture and language, the avoiding from anything national, and kowtowing to the imperial are its main features. "Maloros" feels its inferiority, avoids communication in the native language, shows the identity by wearing national clothes on holidays. Especially detrimental effect of Malorosiistvo is on the creativity of a person.

In the article, the author analyses the views of Ulas Samchuk on the phenomenon of Malorosiistvo. The author examines the artistic interpretation of this destructive phenomenon in the trilogy "Ost", individual thoughts of the writer in the publicistics and documentary.

In the trilogy "Ost", Ulas Samchuk considers Malorosiistvo as a problem of Ukrainian national character, which was formed under the destructive influence of Bolsheviks ideology. At an artistic level, a prose writer explored the spiritual emasculation of Ukrainian creative intellectuals. Ulas Samchuk analysed the problem of the artist captivity in the Soviet empire. Unification of the creative process, complete control over it, dictates in the choice of themes, plots, characters, arrangement of "correct" ideological accents — all these elements made the creative person completely dependent of the prevailing doctrine. Gradually, the Ukrainian intellectual was either reborn as a representative of collaborative culture, or turned into a spiritual and physical ruin.

The author of the trilogy saw the path to national revival in the awakening of the psychological and spiritual forces of every Ukrainian. Such a national aspiration grows out of a deep awareness of their national otherness and belief in their own fullness. The efforts of some individuals lead the nation to consolidation of internal forces, awaken the will and direct actions. Ulas Samchuk solved the problem of overcoming the disintegration of the Ukrainian soul in fiction by creating of positive characters.

Key words: Ulas Samchuk, writers-visnykivtsi, malorosiistvo, Soviet Empire, national mimicry, Ukrainian language.

Вступ. Осмислення малоросійства як суспільно-політичного, соціального, духовного й етнопсихологічного феномену, витoki якого науковці віднаходять у тривалому колоніальному статусі української нації, системно розпочалося на початку ХХ століття. Першими систематизувати це явище спробували мислители-вісниківці. Передовсім варто нагадати праці «Національні гермафродити» (1911), «Модерне москвофільство» (1913), «Нарід-бастард» (1917), «Культура примітивізму: Головні підстави російської культури» (1919) та інші Дмитра Донцова [1; 2; 3; 4; 5]; «Гоголь-Гоголь» (1935), «Творчість і національність: До проблеми малоросизму в мистецтві» (1935), «Три літа» (1935), «До проблеми культурного процесу» (1943), «Малоросійство» (1959), «Єдиноеділство» (1964) й інші Євгена Маланюка [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Для обох мислителів названий психологічний комплекс був

деструктивним явищем, що призводив до фатальних наслідків — пристосовництва, а згодом і повної асиміляції українця. З'являвся «пересічний тип імперської людини» [11, с. 229]. На думку Є. Маланюка, малоросійство завжди було хворобою інтелігентською, «отже, поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації» [11, с. 232]. У низці есеїв мислитель послідовно довів, що творча особистість неминуче зазнає ментальної травми, яка оприявнюється у хворобливій і потворній творчості.

Подібні міркування знаходимо і в творчій спадщині Уласа Самчука, котрий у художніх, документальних і публіцистичних творах аналізує культурні та мистецькі прояви малоросійського комплексу. Предметом осмислення у цій статті є Самчукова оцінка феномену малоросійства й антималоросійська парадигма його прози. Тут буде з'ясовано погляди митця на причини появи

і природу малоросійства, частково буде окреслено запропоновані письменником можливості подолання комплексу меншовартості й породженого ним культурного колаборантства.

Результати дослідження та обговорення. Характерні риси українського малоросійства У. Самчук пов'язував з пропагандою більшовицькими постулатами і практиками диктатури суспільної сірості, усередненості, безформності. У процесі побудови земного Раю головним став курс на нівелювання особистості, підпорядкування приватного життя колективному. Тотальний наступ на людину охопив найрізноманітніші сфери буття всієї спільноти, ставлячи життя суспільства і кожного індивіда у залежність від єдиної партійної ідеології, прирікаючи тим самим людину на незахищеність перед проблемами сучасного світу. «Втеча від свободи» (за Х. Ортегою-і-Гасетом, це втеча від відповідальності) призвичаює пересічну людину до безініціативності і беззастережного виконання чужих наказів. Як наслідок — формування безликої, сірої «маси» і поява «міфічного героя», котрий бере на себе обов'язок відповідати за долю цілого народу. Головна героїня роману «Темнота» жахається своєму прозрінню, бо в цьому світі, виявляється, для неї місця немає: «Мільйони людей, а ні одної Людини. Маса. Мільйони істот зцементовані несвідомістю. З вождем на чолі, якого вони потребують, але якого ненавидять... І за яким вони підуть... Але також не зможуть від нього відірватися. Маси!» [26, с. 445]. «Духове пролетарство», «скалічений менталітет», за автором, виявляв себе в національній мімікрії й пристосуванстві, покорі й угодовстві, відсутності громадянської відповідальності. Все це нівелювало будь-які творчі зусилля народу. У. Самчук, як і інші вісниківці, показав згубний вплив ідей космополітизму на національний організм і страшні наслідки русифікації.

Серед об'єктивних фактів советської дійсності прозаїк виділяв людину-«гвинтика». Це була та сила, котра не планувала і не вирішувала сама, а бездумно, автоматично, безглуздо виконувала чужі накази. Більшовики задумали «переродити», «перелицювати» людину по-новому, але коли ідеалом стають «тверді руки» (назва роману письменника Андрія Мороза з «Темноти»), твердими виходять не тільки руки, а й лоби. Уся хіба задуманих експериментів полягала в нерозумінні простої істини, що «ідеями революції можна робити лише революції, але ними не можна жити. Те саме і з людьми. Люди, що роблять революції, не можуть робити життя. Їх світ — світ марення. Химери. Примари. Обурення. Злості... І помсти!» [26, с. 383–384]. Особливим предметом скрупульозного дослідження У. Самчука стає невидима «зона винищення» (А. Безансон), інакше кажучи, духовне

зубожіння людини, процес формування комплексу меншовартості.

Під час Другої світової війни У. Самчук пише статтю «Нарід чи чернь?» (1941), де чітко формулює перед сучасниками питання щодо їхньої тожсамості. Публіцист намагався пояснити пересічному українцеві, яку загрозу несе недбале ставлення до національної свідомості і невміння відшліфовувати себе, чим загрожують імперські втручання в українську мову, побут, господарство. Тож пристрасно наполягав: «... не все одно, хто як говорить, яким богам молиться, які книжки читає. Не все одно, якими іменами названі вулиці наших міст, не все одно, чи домінуючим є для нас Шевченко, чи Пушкін. Не все одно, як це часто доводиться чути, кого ми вчимо у школі, не все одно, яке наше відношення до російської літератури. Ні! Це не все одно...» [24, с. 1]. Застереження, яке не втратило своєї актуальності і на початку XXI століття.

Одним з незаперечних доказів спотвореного духовного ества советської людини письменник вважав калічення рідної мови. Подорожуючи східними регіонами України, письменник був неприємно вражений мовою, яку чув від полтавців і харків'ян. Ця «далеко не котляревська» [23, с. 197] мова, що так нагадувала тамбовську, сприймалася ним як щось неприродне і штучне. Будучи європейцем, котрий з повагою ставився до іноземних мов і котрий сам володів кількома, митець не кидав звинувачень молоді, яку цікавив тільки зовнішній вигляд дивакуватого, на її думку, «німця». Вдумливе осмислення цього феномена, породженого тоталітарною свідомістю, дало можливість дійти висновку, що все це було наслідком «глузування над живим народом засобами насильної денационалізації під рецепту «всьо равно», яка забрала не лишень рідну мову, але також живу душу, зруйнувавши характер, викрививши почуття і затьмаривши свідомість» [23, с. 198]. Тим більше, що люди хотіли жити, але з вимученими і покрученими душами.

У тоталітарному знеособленні людської особистості У. Самчук не всю відповідальність покладав на руйнівника і загарбника. На його думку, варто враховувати власне наставлення індивідуума до світу, адже відмова від рідної мови, середовища, у якому зріс, могла бути й формою самокалічення. Потрапляючи до міста, український селянин почував власну неповноцінність і меншовартість, тому й намагався якомога швидше розчинитися в новому оточенні, позбутися своєї маргінальності, головною ознакою якої вважав саме мову. Рідна мова ставала фактором духовного відчуження. Це породжувало мімікрію душі, бо, як спостеріг прозаїк, українські дівчата і хлопці не відмовлялися від російської мови навіть у часи німецької окупації. Це явище не було суто регіональним, а всеукраїнським,

бо на «общепонятном» говорили і в Житомирі, і в Києві, і скрізь, де тільки довелося бути У. Самчук. Молодь виросла в умовах тоталітарної дійсності, коли за неї думали, за неї вирішували, за неї дбали. Неповторне *Я* особистості втрачало здатність функціонувати у природних умовах, задля примарного комуністичного майбутнього воно розмивалося аж до повного розчинення в *Ми*. І той «московський волап'юк», як називав «новомову» советської доби письменник, сприяв цьому процесу якнайкраще.

Ще Є. Маланюк наголосив на мінливості і заплутаності комплексу малоросійства, його здатності маскуватися «гопако-шароварництвом», «спростаченою мовою», «етнографічною патріотикою» [11, с. 244]. Подібне пристосування У. Самчук зустрічав в окупованих українських містах, де працівники-українці були вбрані у вишивані сорочки як форму, спецівку, яку успішно носили і відомі достойники советського режиму: «Мені ця вишивана демонстрація патріотизму виглядала непереконаливо, я волів би, щоб ті люди замість вишиваних комірців та говорили краще своєю гарною полтавською мовою» [23, с. 194].

Зі сторінок мемуарів, публіцистичних і художніх творів У. Самчук постає як глибокий мисленик, котрий проявляв інтерес до найбільш актуальних проблем доби, зокрема, і до тих, які залишаються актуальними в наш час. Як засвідчує сучасний мовознавець, вживання української мови на Полтавщині залишається сьогодні екзотикою [27, с. 13]. Однак асиміляція в чужомовному середовищі, на яку розраховував імперський центр, ніколи не буває остаточною, вона завжди буде поверховою. Жоден народ не міг би оживити й запліднити чужої мови своїм духом (В. Гумбольдт), відтак нерідне, чуже слово починає спотворюватися, ламатися. Подібні думки висловлював свого часу О. Потебня, стверджуючи, що народність, проковтувана другою, після безмірної затрати своїх сил, все ж зрештою призводить цю другу до розпаду [17, с. 229]. У ХХ столітті ці міркування дістали практичне підтвердження, про що говорить наш сучасник А. Окара [14, с. 3–10]. У. Самчук задовго до цього попереджав, що денаціоналізація — це образа гідності народу, чого той ніколи не подарує, як не вибачить і глумливих «мовознавчих студій» більшовицьких дилетантів на кшталт «залізяку на пузяку» чи «самопер попер до мордописні» [338, I, с. 455]. Тож деформація російської мови на українських теренах — очевидна плата за довготривалу експансію.

Звуження сфери вжитку рідної мови неминуче породжувало звуження зони духовності, моральну деградацію людини. Трансформація душі створювала умови для конструювання «окремої породи людей» [23, с. 197]. Люди нового типу, «перероджені» і «сірі», відзначалися осо-

бливим психічним складом, іншою ментальністю, викривленими мислительними і поведінковими характеристиками. У. Самчук був приголомшений масштабами цього явища. Усі міркування про найсуттєвіше в поведінці советської людини письменник ілюстрував лаконічними, проте досить влучними етюдами з повсякдення, на яке дивився очима європейця. «...здеформований Західом, — зізнавався він, — я чіпляюся до кожної подробиці» [22, с. 224]. «Світ приблизних вартостей» увиразнював сірість існування і думання «окрадених» людей. Українські регіони, які митець вперше відкривав для себе, були понівечені і поруйновані не стільки війною, скільки советським способом життя. Зачовгані вулиці, заляжені тротуари, затоптані клумби, спорохнявілі будови минулих епох, спустошені собори і церкви. І над усім цим — макабрична скульптура гіпсового фізкультурника. Складалося враження, як іронічно зауважив один з героїв роману «Втеча від себе», що все суспільство обернулося «у стрибунів і боксерів» [20, с. 247]. У зв'язку з усеосяжною духовною і фізичною руїною свого народу У. Самчук висловив думку про загибель Європи, прогнозовану О. Шпенглером, не на Заході, а в Житомирі, тобто на теренах СРСР [22, с. 225]. Історичний позов більшовикам, що його вчиняв письменник, був спровокований підневільним становищем України, трагічними сторінками її історії, згубним впливом імперської влади на духовне і матеріальне життя українців.

Знайомлячись із Полтавою, письменник болісно констатував, що колишня Дворянська вулиця, забудована ще в часи Російської імперії вишуканими особняками, тепер нагадувала покинуте місце привидів, як це можна побачити в сучасних американських фільмах. Свято-Троїцький монастир набрав вигляду вкрай обдертої споруди. У всьому відчувалися «голотсько-пролетарський дух, стиль, колір і навіть запах» [23, с. 172]. У. Самчук постійно іронізує з приводу принципів і стереотипних моделей облаштування побуту советської людини. Непридатний для цивілізованого відпочинку «дикий» берег Дніпра, відсутність централізованої каналізації, кімнати готелю з вікнами на задній двір, «заставлений парадною убиралень» [23, с. 176]. Батальна сцена, в якій описано двобій між самим автором і харківськими блощицями, вражає тонким гумором, легким глузуванням над безвихідним становищем, невідомою правдою про реальність советських порядків: «Коли їм заступили дорогу наземних рейдів непрохідним валом лінії Мажіно (отрутою у вигляді порошку. — *Авторка*), вони негайно з піхоти переключились на летунство і почали бомбардувати мене від стелі, з повітря, на подоби японського камікадзе. Що примушувало мене постійно зводити тривогу, світити світло й починати розшуки за тими вредними диверсантами.

І бути весь час у стані воєнного поготівля» [23, с. 186–187]. Прискіпливість до антисанітарних умов не можна розцінювати як забаганки розніженого по європейських салонах обивателя. Влучні розповіді про подібні незручності викликають гірку посмішку нашого сучасника, адже міський побут українців до недавнього часу не виходив за рамки, точніше, за стіни т. зв. «хрущовок» і «комуналок». А життя в квартирах з відключеними світлом, газом, водою, опаленням стало доконаним фактом у багатьох регіонах незалежної України.

Сумний стан побуту співвітчизників констатували й інші українські митці, котрі ще до війни були гістьми Полтавської землі. Так, У. Самчук згадує вірш М. Рильського, що його марно шукати у двадцятитомному виданні творів поета, але який зафіксовано у щоденнику А. Любченка. Вірш являв собою колоритну замальовку із життя української провінції. З усього побаченого, почутого і прочитаного У. Самчук зробив висновок: «Щоб Конотоп так виглядав, як його побачив Рильський, треба було зробити революцію, вимордувати мільйони людей і обернути цілу країну у велетенську масу жеброти» [23, с. 172].

Советську людину письменник побачив втомленою довготривалою муштрою, духовно пригнобленою через матеріальну нужду, внутрішньо озлобленою на всіх, хто мав більше від неї. Усе це плекало в ній глибинне почуття меншовартості, основу якого становила внутрішня ціннісно-нормативна налаштованість на «втечу від себе». В однойменному романі У. Самчук художньо дослідив його в образі Ольги Лоханської. Героїня, перебуваючи у парадигмі страху, постійно була налаштована на «втечу від біди», на забезпечення аркадичного життя своєї родини, адже її чоловік Андрій Мороз — відомий советський письменник. Вона домоглася окремого мешкання, талонів на вишукані меблі, заради видимого спокою погодилася стежити за коханою людиною. У світі, де головним дійством був маскарад, Ольга Лоханська змогла виробити собі міцну, непроникну маску, за якою зникли колишні безпосередність, радість, оптимізм, непідробне зацікавлення активним життям, спрага пізнавати незвідане. Однак У. Самчук значно більше уваги приділив руйнації інтелектів і душ людей, причетних до науки і мистецтва, економіки і політики, філософії і промисловості. Малоросійство вражало передовсім інтелігентів і мало найбільш руйнівний вплив на тих, хто покликаний був виконувати роль розумового центру нації.

Всеосяжне панування більшовицької ідеології (роман «Втеча від себе») призвело до політичного месіанства, засилля марксистсько-ленінських постулатів у всіх сферах мислительного світу інтелектуала, піднесло проголошуване до рангу незаперечної істини. Наука, політика, еко-

номіка, мистецтво набули виразно ідеологічного забарвлення. «Режим універсальної осялчості» [20, с. 415], на думку У. Самчука, перевернув усе з ніг на голову. У романі «Темнота» автор показав, як політично сліпі люди навчали політиці [26, с. 313–314]; економіка трималася на чотирьох хистких «п»: «з пальця, потолка, пера, пола» [26, с. 289]; п'ятирічні плани складалися за зразком біблійного «і сказав Бог», хоча ні матеріальних, ні інтелектуальних ресурсів для подібних чудес не було [21, с. 241]; усе советське господарство скидалося на «складний, тяжкий, виповнений забобонами ритуал, видуманий кабалістично сформованими індивідуумами. Це культ, і як кожний культ, він засадничо вимагав ентузіазму, фанатизму, жертви, ... а тим самим треба чекати від нього не «земних благ, а ... благ небесних» [22, с. 140]. Неспроможність колгоспного села нагодувати країну мали компенсувати наукові відкриття советських учених. Біологи обґрунтовували гіпотезу збільшення калорійності харчування за рахунок додавання у хліб грубого помолу березової кори [26, с. 304]. Практики комуністичного будівництва не задовольнилися самою теорією і перевірили істинність наукових домислів в українському селі 1932–1933 року. Гуманітарії змушені були дбати не про хліб насущний, а вирішували онтологічні проблеми сучасності. У часи Сократа все життя філософа було довгою і меланхолійною підготовкою до смерті, у часи Сталіна воно стало боротьбою зі смертю [26, с. 471]. Герої трилогії «Ост» — советські письменники — переймалися «новим стилем», «новим напрямком» літератури, її «буйним розвитком», за що не забували дякувати «великій партії і її мудрому вождеві» [26, с. 347]. У такій атмосфері головним став закон: чим здібнішим будеш, тим швидше тебе знищать. Поступово формувалися сприятливі умови для сходження сірої людини, посередності до суспільних вершин.

У центрі художніх студій У. Самчука перебуває творча особистість, котрій доводиться маневрувати між Добром і Злом, виживати у тоталітарному світі, повсякчас поступаючись власними життєвими принципами. Через долю Андрія Мороза — центральної постаті першого і другого томів трилогії «Ост» — письменник дослідив зовнішній і внутрішній драматизм вибору талановитого митця. Поступово розкриваючи внутрішній світ героя, У. Самчук простежив основні етапи його духовної еволюції у часи національного відродження, бурхливих суперечок про шляхи становлення і розвитку Української держави, а потім і внутрішньої деградації в задушливих умовах тоталітаризму. Генеза поглядів персонажа важлива для розуміння всієї моторошності його поступового переродження.

Андрій Мороз жив і виховувався в унікальному середовищі. Його батько і старший

брат Іван належали до того типу людей, котрі твердо стоять на своїй землі. Вони змальовані як позитивні персонажі, в яких частково втілюється авторський ідеал селянина-господаря, селянина-власника. Змалку Андрій був свідком буденних клопотів батька-хуторянина, виховувався в атмосфері високої народної моралі, глибокої і щирої набожності, вишуканої краси. Він з гордістю наголошував на моральних чеснотах своєї сім'ї, її особливій здатності робити все за найвищими законами краси. Багатогранністю і глибиною внутрішнього світу найменший серед Морозів суттєво відрізнявся від старших братів. Він репрезентував те молоде покоління українців, яке виховувалося на античній і середньовічній історії Греції і Риму, класичній європейській літературі, публікаціях у ЛНВ, «Новій хаті», «Дзвоні». Воно, відмовившись від імперських стереотипів, щиро вірило у відродження незалежної Української держави.

Осмилення Андрієм України-Вітчизни відбулося швидко і безболісно. Читач позбавлений можливості простежити еволюцію патріотичних переконань героя, однак має нагоду простежити за його міркуваннями «вголос», висловленими у розмовах з братами, родиною Лоханських. Автор свідомо створює низку ситуацій, які спонукають героя до глибоких роздумів, провокують активний захист власної позиції. Особливо це виявляється у дискусії братів Морозів про сутність Російської імперії і роль України на сучасному етапі. Андрій уперто й аргументовано намагається протистояти твердженню брата Сопрона про велич Росії і Сибір як «нашу землю», Івановим поглядам на імперію як на чинну охоронну силу їхнього патріархального світу. Спокійний, стриманий, незворушний, він виголошує монолог, у якому виразно зафіксовано світогляд українського патріота. Україна у свідомості героя постійно асоціюється з далекою епохою мамонтів, сивим Дніпром, прадідівськими звичаями й обрядами, постатями Хмельницького, Тараса Бульби, козаків-запорожців, серед яких він віднаходив коріння свого роду. Росія в уяві запального юнака породжувала тільки похмурі асоціації: Іван Калита, Іван Грозний, Петро I, Катерина II і т. д. За природою своїх міркувань він визнавав майбутність.

Роздуми про потребу творити національну літературу, мистецтво загалом, українську мову, про політичні реалії доби доводять сформованість світогляду двадцятирічного юнака. Розуміючи, які складні історичні завдання стоять перед Україною, він не міг змиритися з тенденцією «деградації в бік пролетарства» [25, с. 243], вчення Маркса-Леніна вважав «трагічним в світовому масштабі непорозумінням» [25, с. 245]. Проникливість, здатність мислити аналітично дали Андрію Морозу можливість спрогнозувати

недалеке майбутнє, коли на теренах Російської постане імперія нового гатунку. То буде епоха панування комуністичного молоху, епоха тотальної «темноти», яка згодом породить мімікрію душі персонажа, дозволить йому фігурувати як представникові «совєтської багатонаціональної літератури». Сам того не бажаючи, провінційний (бо український!) письменник запопадливо прислужуватиме імперському центру.

У першому томі трилогії «Морозів хутір» найменший Мороз пристрасно захищає свої політичні дефініції, однак прикрий випадок з арештом і перебуванням у льоху ЧК притлумив у ньому юначий запал, і він ясно збагнув, що то є «темнота». Відбулася перша ява майбутньої драми персонажа. У другому томі переконання молодого українського інтелігента з площини теоретичної потрапляють в іншу систему виміру, що її створила деструктивна доба. Безтурботні хутірські ідилії з Різдяними і Великодніми розвагами відійшли у минуле, настала жаска проза життєвих реалій. Соціалістична дійсність виробила дійовий інструментарій для закабалення людських душ. Моральне ренегатство Андрія Мороза програмується в першому томі трилогії, в епізоді його зради (юнак проводить ніч з Мар'яною — дружиною старшого брата). Цей вчинок потвердив тезу самого героя про те, що покоління їхньої доби «ліплено з не зовсім доброї глини» [25, с. 336]. Перелюб — психологічний поріг на шляху до братовідступництва, двоєдушності, брехолубія, до зради ідеалів молодості.

Герой У. Самчука опинився перед проблемою вибору між обов'язком перед народом і обов'язком перед партією, сумлінням і кар'єрою, «чесністю із собою» і прислужництвом, совістю і честолубством, соромом і безсоромністю, витримкою і легкодухістю, милосердям і байдужістю, любов'ю і ненавистю, фізичною смертю і загибеллю творчою. Перед Андрієм Морозом постає складна, з одного боку, ідеологічна, а з іншого, моральна дилема, яку намагалися вирішити талановиті митці в лещатах комуністичних догм. Він змушений був замаскувати справжні переживання і почуття, змиритися з керівною роллю центру і партії, долучитися до сірої мистецької братії, котра оспівувала нове життя. М. Жулинський назвав цю проблему «феноменом закритого обличчя» [6, с. 3], коли за маскою офіційного ідеологічного іміджу митець приховував своє справжнє ідейно-творче обличчя. Успішним компромісом Андрія Мороза з владою став роман «Лють стали», високо оцінений Сталіним. Так талановитий письменник зумів знайти, за висловлюванням працівника ГПУ, «точку опертя» [26, с. 93] на ґрунті метрополії. Шлях до тієї точки пролягав через агітпоїзд Культпропу Першої кінної армії, через облудні промови і фальшиві пісеньки про переваги нового

життя, що їх бездумно, бо за наказом, писав і розповсюджував Андрій Мороз у «летючому отряді», через сито пролетарської критики, яка виготовила йому принизливі ярлики: «гречкосій», «хуторянин», «кулацький відголосок».

Незважаючи на те, що Андрій Мороз довго лишався «несоветським» з нутра, він широко послуговувався привілеями, наданими центром: визнанням, тріумфом, нагородами, безбідним життям. Усе це належало до старанно продуманої стратегії поневолення, підкорення талановитих митців з периферії, котрі співали б осанну соціалістичній дійсності. «Я механізм, закрутили і крячемо», — у щирому пориві визнавав персонаж [20, с. 339]. Із часом він примирився з накинutoю роллю, ховаючи справжнє єство за прийнятною у суспільстві маскою, яку доводилося носити навіть у присутності найближчих і найрідніших людей. Герой трилогії глибоко відчував свою відрубність, вищість у чужому середовищі, болісно переживав власне відступництво, ренегатство, тяжко карався тим, що сприяв поневоленню рідного народу, діткливо відчував «ревматизм волі». Відчайдушні спроби зберегти свою індивідуальну непідлеглість виявилися у послідовному використанні української мови, за що він отримав чимало закидів, серед них і пораду колишнього політрука писати по-російськи. Він єдиний з братів Морозів «упреподобився», «заховався у тінь страху або флегми цинізму, щоб внутрішньо стати нічим, а зовнішньо манекеном, обчіпленням бляшками» [20, с. 132]. Талановитий митець віддавався примарним ілюзіям і зовнішній мішурі благополуччя, виправдовуючи свій вибір неіснуючими моральними цінностями. Переживши «перелом», Андрій Мороз успішно функціонував як передовий советський письменник, писав і видавав романи, драми, кіносценарії, але в глибині його душі продовжувала існувати давня мораль, що й породжувало роздвоєння. Таке роздвоєння провокувало численні труднощі у повсякденному житті, але завдяки цьому персонаж «Осту» легко відстежував свої крамольні думки і ховав їх за маскою благонадійності.

Проблема роздвоєння душі творчої особистості у СРСР була актуальною для дослідників уже наприкінці 1920-х, коли український ренесанс добігав свого логічного кінця. 1928 року Д. Донцов писав: «Ту ідеологію, ту чужу віру не може засвоїти цілковито письменницька «еліта» на Великій Україні. Зі зраненою душею виходять ті автори з боротьби «двох натур» у собі із зниченим талантом» [1, с. 87]. У. Самчук показав, як єство талановитої людини під тиском зовнішніх обставин розколюється, роздвоюється і як кожна половинка іде своїм шляхом. Ця проблема є складовою іншої, значно ширшої, яку письменник означив як «втечу від себе» і яка виступає однією із цен-

тральних у його доробку. Втеча советських митців «від себе», своєї природи і натури трактувалася автором трилогії «Ост» як насильницька вирваність з рідного ґрунту, примусова допасованість до абсурдних вимог советської держави. За таких обставин філософія національної ідеї, носієм якої був Андрій Мороз у молодості, непомітно обертається, як слушно зауважила О. Забужко, на «філософію національної поразки» [7, с. 10].

Отже, увагу У. Самчука привертати не тільки морально-етичні, а й соціально-політичні рушії вибору, що його повинна була зробити людина в умовах тотального диктату. Держава сконцентрувала у своїх руках потужні важелі тиску на творчу інтелігенцію. Письменників грубо штовхали на шлях функціонального розуміння літератури, узвичаювалася практика «промивання мізків» з метою не допустити крамолі. Атрибутами повсякденного письменницького життя стали прослуховування наукових доповідей на зразок «Пушкін і революція», «Ленін і Толстой», «Горький і Коцюбинський», участь у соцзмаганнях за створення найкращого твору про щасливе життя, творчі звіти перед колегами і трудящими. «... ходили гуртом до радгоспу, наговорилися по черзі промов, наплескалися, накричалися і поїхали», — іронізує У. Самчук [26, с. 347]. Задушливість мистецької атмосфери, що була переповнена переслідуваннями інакомислячих, терором, остракізмом, письменник зобразив у сценах перебування українських митців у будинку відпочинку. Символічність санаторійної зони, в яку потрапив Андрій Мороз мало не примусово, очевидна. Штучний Рай створено для вибраних, тому так ретельно охороняються його кордони сторожовими псами. У тиші санаторійних палат під недремним оком ГПУ письменники складали плани соцреалістичних творів. Жили в оманливому благоденстві, «мов білі мишки, що їм уприскують токсини» [26, с. 347].

Моральні терзання Андрія Мороза поглиблюються особистою трагедією, приреченістю закоханого чоловіка, котрий не має сили волі залишити дружину і сина заради великого кохання. Так лінія зради української справи знаходить продовження у віроломстві. Роздвоєння душі поглиблювалося, і герой, хоч і усвідомлював, звідки прийшла та сила, що занапастила його, поступово перетворювався на літературного раба. Як той акробат, котрий іде по ливні через Ніагарський водоспад, він постійно робив вольові напруження, щоб зосередитися на «правильному» шляху. Будь-який необачний рух спровокував би падіння у безодню і темряву, загрожував миттєвою загибеллю. І чим далі Андрій Мороз ішов у цьому напрямку, тим нищівнішими ставали його вчинки: лжепрмови про буйний розквіт української літератури в советській державі, керівну роль партії і мудрого

вождя; донос на Людмилу Ворман, котра сприймала його як давнього друга; свідоме, заради власної безпеки і вигоди, зречення брата-куркуля, коханої жінки тощо.

Слушною видається думка С. Пінчука про те, що соціальне пристосовництво йде в парі з національною мімікрією, повальною денационалізацією, цілковитим розривом життєздатної субстанції з матірним коренем, з перекачуванням її міцної біомаси в іншу національну структуру [16, с. 181]. Однак літературознавець відмовляє У. Самчукові в розумінні загрозливості й потворності цього явища, із чим погодитися ніяк не можна. Письменник ретельно вивчив один з найважливіших «здобутків» советської імперії — появу нової людини без національних коренів, історичної пам'яті, знання рідної мови, звичаїв, обрядів. Витворився такий собі пересічний тип імперської людини, який митець, лаконічно охарактеризував у формулі «раз монголи, раз хахли, раз малороси, а тепер ось... — товариші» [19, с. 236]. Це той же «малороса, малогрузина і навіть малосибіряка», охарактеризований Є. Маланюком. У статті «Малоросійство» мислитель наголосив, що формування типу імперської людини в Росії не було ні процесом історичним, ні процесом взагалі. Це був брутальний масово-механічний *виріб*, винайдений терористично-поліційною машиною тотально-зцентралізованої держави [11, с. 230]. Герой У. Самчука, сам того не відаючи, теж *робиться* малоросом. В умовах вільної Української держави талановитий письменник виріс би на генія світового масштабу, тоді як в умовах колоніальної залежності його краю змушений по-рабськи прислужувати Москві, боятися наклепів і доносів з боку знайомих, читати у пресі «свої» інтерв'ю, яких ніколи не давав, розглядати «свої» фотографії з нагородами, яких не пам'ятав.

На думку окремих дослідників, образ Андрія Мороза створено з деякими натяками на П. Тичину [15, с. 16; 28, с. 46]. Однак у романі «Темнота» є кілька важливих деталей, які виразно дають зрозуміти, що доля персонажа нагадує трагедію О. Довженка. Так, Мороз був неабияким оратором, писав кіносценарії, за якими створювалися фільми. Його твори здобули високу оцінку Сталіна, який замовив письменнику кіносценарій про Щорса. Щоправда, важливим видається не стільки те, хто був прототипом героя, скільки правдивість відтворених характеру і вчинків героя. Талановитий митець повністю потрапив під тотальний контроль, змушений був дотримуватися догм і канонів, диктованих з Кремля. Будь-яке пристосування до диктаторського режиму вело до необхідності обожнювати його, виправдовувати всілякими засобами, видаючи брехню за правду, зло — за добро. І рано чи пізно тоталітарний монстр поглинав не тільки ідейних про-

тивників, а й учорашніх захисників, як це сталося з Миколою Бичем («Темнота»).

Прототипом цього персонажа був М. Хвильовий. «Репрезентант великого жовтня», «вічний революціонер», котрий громив міщанство, хуторянство, куркульство і завзято будував щасливе, радісне, юне, духмяне життя. Узавши активну участь у революції, яка мала безпосередньо ошчасливити людство, Бич дістав згодом небувалу нагоду перевірити правильність відомого висловлювання, що кожна теза породжує антитезу. Арешти української інтелігенції, всеохопний наступ на свободу творчого самовираження, розправа з українським селом, жакний голодомор — ці вражаючі факти були добре відомі йому. Бич намагався знайти логічне пояснення тому, що діється, але невблаганна дійсність заганяє мрійника в глухий кут, з якого один вихід — каяття. Советська держава до дрібниць спланувала ідеологічну корекцію талановитої особистості, але всупереч усякій уніфікації українська культура дала особливий тип митця. Його характерними ознаками, як це показав автор трилогії «Ост» на прикладі Миколи Бича, стали індивідуалізм, незалежність мислення, неприйняття покори і послуху. У. Самчук скопіював долю персонажа трагедію М. Хвильового, однак змінив мотивацію його самогубства. Микола Бич визнав, що причиною апокаліптичних потрясінь були передовсім ідеали «великого вчителя», що злочини, вчинені більшовиками, перевищують усі можливі уявлення про подібні речі. Герой «Темноти» відмовився від романтичного замишування «загірною комуною», оскільки не міг більше вірити в якийсь чудесний еліксир, що враз протягом кількох років з «людей-людей» може зробити «людей-янголів» [26, с. 344]. Батюжений своїм темпераментом і шматований навалюю сумління, Бич відчував, що голод грандіозних розмірів — то свідоме, розраховане народовбивство, якого не знала світова історія. У. Самчук викрив політичну неспроможність українських націонал-комуністів протистояти політичному ошуканству, соціальній мімікрії, а загалом великій авантурі російських більшовиків, чим потвердив тезу Д. Донцова про психологічну несумісність більшовизму і національної сутності українських письменників. Прізвищем персонажа (бич — те, що завдає великих втрат, біди, несе зло) письменник підкреслив ту непоправну шкоду, якої завдала спілка національно свідомих митців з комуністами, адже у їхніх творах оспівано революційну героїку, створено романтичний тип героя, котрий будував своє життя за відомим сюжетом, де завжди «є місце подвигу». Поставлений життям перед проблемами несумісності советської політики і моралі як такої, невідповідності засобів партійних лідерів романтичним революційним ідеям, перед почуттям власної відповідальності

за голод, репресії і дикість життя, Бич покінчив життя самогубством. Його постріл — це не втеча від нестерпної реальності, радше подолання духовної смерті через смерть фізичну.

У. Самчук глибоко осмислив проблему тотального наступу більшовизму на українську людину, наслідком чого стало формування безликої, «сірої» особистості зі скаліченою ментальністю. Серед причин, які сприяли появі малороса, письменник виділив урбанізаційні процеси, коли маргіналізація української людини зумовлювалася потребою залишити свій простір села й увійти у чужий простір міста. Розірваність людської психіки між містом і селом породжувала страх говорити рідною мовою чи будь-як виявляти свою приналежність до іншого типу культури. Постійна внутрішня ціннісно-нормативна налаштованість на «втечу від себе» сприяла формуванню етнічної меншовартості.

Особливу увагу У. Самчук приділяв духовному вихолощенню українських інтелектуалів і митців. У своїй творчості письменник утверджував думку, що шлях до національного відродження лежить через пробудження в кожного українця психологічних і духовних сил, які можна назвати національним прагненням. Воно виростає з глибокого усвідомлення своєї національної відмінності й пов'язаної із цим віри у власну повноцінність. Зусилля окремих одиниць приводить цілу націю до консолідації її внутрішніх сил, пробуджує волю і скеровує дію. Звідси — образ нового героя, превалювання у прозі митця концепції активного життєбуття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У. Самчук скрупульозно аналізував проблему неволі митця в советській імперії, що прагнула цілковитого контролю над літературою, в якій вбачала могутню ідеологічну зброю. Уніфікація творчого процесу, повний контроль

над ним, диктат у виборі тем, сюжетів, персонажів, розстановці ідеологічних акцентів, вироблення соцреалістичних шаблонів — усе це тотально улажнювало митця від панівної доктрини. Він втрачав можливість працювати творчо, вільно, з ним відбувалися неймовірні психологічні і творчі метаморфози. Поступово український інтелігент або перероджувався на запопадливого прислужника режиму, звичайнісінького пристосування, представника колаборантської культури, або перетворювався на тотальну духовну і фізичну руїну. Проблема переборення дезінтеграції української душі У. Самчук вирішував шляхом позитивного характеротворення.

Жорстокій системі письменник протиставив українську Людину, яка, хоч і несе на собі всю вагу гігантської конструкції, виступає осердям національної ідеї, що є головною у творчості митця. Українці в усі часи були закорінені в рідний терен, мали власну долю, а советські експерименти гвалтовно позбавили їх цього. Вони мали чимало буттєвих, найбільш творчих, продуктивних сил, які не підходили для потреб «будівництва нового суспільства». Відтак українцями гноїли дороги від Канева до Воркути, їхніми руками торували сибірські магістралі, вивозили в інші світи, аби тільки оживити ослаблу або й зовсім замерлу енергію ворожих етносів. Та наперекір усьому Злу вони змогли вистояти, і У. Самчук висловив глибоку впевненість, що українці відродять свою Державу і в політичному, і в духовному плані. Оптимізм письменника звучить уже в епіграфі до трилогії «Ост», який узятو з восьмого розділу Євангелія від Луки. У 30-33 віршах ідеться про чоловіка, якого здолали демони, і про те, як Ісус Христос допоміг йому позбутися злих духів. Демони зникнуть, кануть безслідно в озеро, а українська людина стане нарешті вільною і знайде свою «тверду землю».

ДЖЕРЕЛА

1. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. Торонто, Онт. : Гомін України, 1958. 296 с.
2. Донцов Д. Культура примітивізму: Головні підстави російської культури. Вибрані твори у 10 томах. Т. 2: Культурологічна та історіософська есеїстика / Ред. і упоряд. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2012. С. 120–126.
3. Донцов Д. Модерне москвофільство. Вибрані твори у 10 томах. Т. 2: Культурологічна та історіософська есеїстика / Ред. і упоряд. О. Баган. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2012. С. 17–30.
4. Донцов Д. Нарід-бастард. Вибрані твори у 10 томах. Т. 2: Культурологічна та історіософська есеїстика / Ред. і упоряд. О. Баган. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2012. С. 139–146.
5. Донцов Д. Національні гермафродити. Вибрані твори у 10 томах. Т. 2: Культурологічна та історіософська есеїстика / Ред. і упоряд. О. Баган. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2012. С. 120–26.
6. Жулинський М. «Я був повний Україною...». *Літературна Україна*, 1995. 30 березня, С. 3.
7. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. Київ : Наукова думка, 1992. 118 с.
8. Маланюк Є. Гоголь — Гоголь. Книга спостережень. Т. I. Торонто : Гомін України, 1966. С. 191–211.
9. Маланюк Є. До проблеми культурного процесу. Книга спостережень. Т. II. Торонто : Гомін України, 1966. С. 255–260.

10. Маланюк Є. Єдиноне́дїлимство. Книга спостережень. Т. II. Торонто : Гомін України, 1966. С. 247–254.
11. Маланюк Є. Малоросійство. Книга спостережень. Т. II. Торонто : Гомін України, 1966. С. 229–246.
12. Маланюк Є. Три літа. Книга спостережень. Т. I. Торонто : Гомін України, 1966. С. 43–54.
13. Маланюк Є. Творчість і національність: До проблеми малоросизму в мистецтві. Книга спостережень. Т. I. Торонто : Гомін України, 1966. С. 21–38.
14. Окара А. На захист російської мови. *Кур'єр Кривбасу*. 2001. № 134. С. 3–10.
15. Пінчук С. Улас Самчук. *Слово і Час*. 1995. № 5. С. 11–17.
16. Пінчук С. Улас Самчук та його роман про голодомор 33-го [Післямова] / Самчук У. Марія. Хроніка одного життя: роман. Київ : Рад. письменник, 1991. С. 171–188.
17. Потебня О. Естетика і поетика слова. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
18. Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. Т. I. Київ : Дніпро, 1993. 574 с.
19. Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. Т. II / Післямова С. Пінчука. Київ : Дніпро, 1993. 334 с.
20. Самчук У. Втеча від себе: роман. Вінніпег : Інститут дослідів Волині, 1982. 428 с.
21. Самчук У. Кулак: роман у 2-х ч. Чернівці: Бібліотека «Самостійної думки», 1937. 279 с.
22. Самчук У. На білому коні: Спогади. Львів : Літопис Червоної Калини, 1999. 229 с.
23. Самчук У. На коні вороному: Спогади. Львів : Літопис Червоної Калини, 2000. 279 с.
24. Самчук У. Нарід чи чернь. *Українське слово*, 1941. Ч. 53. 09 листопада. С. 1.
25. Самчук У. Ost: роман у 3-х т. Т. 1. Морозів хутір: у 3-х ч. Регенсбург : Видання Михайла Борецького, 1948. 584 с.
26. Самчук У. Темнота: роман у 2-х ч. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1957. 404 с.
27. Степаненко М. Щоб залишитись українцями в серці України: До аналізу мовної ситуації на Полтавщині. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 1999. № 3. С. 12–17.
28. Ткачук М. Художні виміри творчості Уласа Самчука. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 6. С. 43–47.

REFERENCES

1. Dontsov, D. (1958). *Dvi literatury nashoi doby*. Toronto, Ont.: Homin Ukrainy, 296 p.
2. Dontsov, D. (2012). *Kultura prymyivizmu: Holovni pidstavy rosiiskoi kultury. Vybrani tvory u 10 tomakh, Vol. 2: Kulturolohichna ta istoriosofska eseistka*, red. i uporiad. O. Bahan, Drohobych: VF «Vidrodzhennia», pp. 120–126.
3. Dontsov, D. (2012). *Moderne moskvofilstvo. Vybrani tvory u 10 tomakh, Vol. 2: Kulturolohichna ta istoriosofska eseistka*, red. i uporiad. O. Bahan, Drohobych: VF «Vidrodzhennia», pp. 17–30.
4. Dontsov, D. (2012). *Narid-bastard. Vybrani tvory u 10 tomakh, Vol. 2: Kulturolohichna ta istoriosofska eseistka*, red. i uporiad. O. Bahan, Drohobych: VF «Vidrodzhennia», pp. 139–146.
5. Dontsov, D. (2012). *Natsionalni hermafrodyty. Vybrani tvory u 10 tomakh, Vol. 2: Kulturolohichna ta istoriosofska eseistka*, red. i uporiad. O. Bahan, Drohobych: VF «Vidrodzhennia», pp. 120–26.
6. Zhulynskyi, M. (30 bereznia, 1995). «Ya buv povnyi Ukrainoiu...». *Literaturna Ukraina*, p. 3.
7. Zabuzhko, O. (1992). *Filosofiiia ukrainskoi idei ta yevropeiskiy kontekst: Frankivskiy period*. K.: Naukova dumka, 118 p.
8. Malaniuk, Ye. (1966). *Hohol. Knyha sposterezhen*, Vol. I, Toronto: Homin Ukrainy, pp. 191–211.
9. Malaniuk, Ye. (1966). *Do problemy kulturnoho protsesu. Knyha sposterezhen*, Vol. II, Toronto: Homin Ukrainy, pp. 255–260.
10. Malaniuk, Ye. (1966). *Yedynonedilymstvo. Knyha sposterezhen*, Vol. II, Toronto: Homin Ukrainy, pp. 247–254.
11. Malaniuk, Ye. (1966). *Malorosiistvo. Knyha sposterezhen*, Vol. II, Toronto: Homin Ukrainy, pp. 229–246.
12. Malaniuk, Ye. (1966). *Try lita. Knyha sposterezhen*, Vol. I, Toronto: Homin Ukrainy, pp. 43–54.
13. Malaniuk, Ye. (1966). *Tvorchist i natsionalnist: Do problemy malorossyzmu v mystetstvi. Knyha sposterezhen*, Vol. I, Toronto: Homin Ukrainy, pp. 21–38.
14. Okara, A. (2001). *Na zakhyst rosiiskoi movy. Kurier Kryvbasu*, № 134, pp. 3–10.
15. Pinchuk, S. (1995). *Ulas Samchuk. Slovo i Chas*, № 5, pp. 11–17.
16. Pinchuk, S. (1991). *Ulas Samchuk ta yoho roman pro holodomor 33-ho [Pisliamova]*. Samchuk, U. Mariia, *Khronika odnogo zhyttia: roman*, K.: Rad. pysmennyk, pp. 171–188.
17. Potebnia, O. (1985). *Estetyka i poetyka slova*, K.: Mystetstvo, 302 p.
18. Samchuk, U. (1993). *Volyn: Roman u triokh chastynakh*, Vol. I, K.: Dnipro, 574 p.

19. Samchuk, U. (1993). Volyn: Roman u triokh chastynakh. Vol. II, Pisliamova S. Pinchuka, K.: Dnipro, 334 p.
20. Samchuk, U. (1982). Vtecha vid sebe: roman. Vinnipeg: Instytut doslidiv Volyni, 428 p.
21. Samchuk, U. (1937). Kulak: roman u 2-kh ch. Chernivtsi: Biblioteka «Samostiinoi dumky», 279 p.
22. Samchuk, U. (1999). Na bilomu koni: Spohady. Lviv: Litopys Chervonoi Kalyny, 229 p.
23. Samchuk, U. (2000). Na koni voronomu: Spohady. Lviv: Litopys Chervonoi Kalyny, 279 p.
24. Samchuk, U. (9 lystopada, 1941). Narid chy chern. *Ukrainske slovo*, № 53, p. 1.
25. Samchuk, U. (1948). Ost: Roman u 3-kh t., Vol. 1, *Moroziv khutir*: U 3-kh ch., Rehensburh: Vydannia Mykhala Boretskoho, 584 p.
26. Samchuk, U. (1957). Temnota: Roman u 2-kh ch., Niu-York: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk u SShA, 404 p.
27. Stepanenko, M. (1999). Shchob zalyshytys ukraintsiamy v sertsii Ukrainy: Do analizu movnoi sytuatsii na Poltavshchyni. *Ukrainska mova i literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh*, № 3, pp. 12–17.
28. Tkachuk, M. (2005). Khudozhni vymiry tvorchosti Ulasa Samchuka. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, № 6, pp. 43–47.

Дата надходження статті до редакції: 02.12.2019 р.

Прийнято до друку: 12.12.2019 р.

ОСОБЛИВОСТІ МІЖПОКОЛІННЕВОГО КОНФЛІКТУ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄС Х. ФУТА, П. ДЖОУНСА ТА С.Е. ГУРДЖИСА)

Гайдаш А.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенка, 13-Б, м. Київ, Україна, 04212
a.haidash@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0001-8200-2875

Актуальність вивчення проблеми взаємодії літніх батьків та дорослих дітей середнього віку зумовлена інтересом до питань старіння в контексті літературознавчої геронтології. З'ясування особливостей розриву між поколіннями дозволяє краще зрозуміти складнощі пізнього геронтогенезу та повніше визначити геронтопортрети дійових осіб у творах для сцени. Метою статті є дослідження у діахронічній перспективі особливостей міжпоколіннєвого конфлікту в п'єсах «Подорож до Баунтіфула», «Найстаріший випускник» та «Між берегом і божевільям». Ці тексти демонструють дієвість амбівалентної моделі «солідарність-конфлікт» у родинних стосунках між літнім батьком/матір'ю та молодшим поколінням. Подорож, в прямому і переносному сенсі, сприяє самоствердженню протагоністів проаналізованих п'єс.

Ключові слова: міжпоколіннєвий конфлікт, солідарність-конфлікт, подорож, літній персонаж, самоствердження, пізня зрілість.

Гайдаш А.В.

Особенности межпоколенческого конфликта в американской драматургии второй половины ХХ — начала ХХІ столетия (на материале пьес Х. Фута, П. Джоунса и С.Е. Гурджиса)

Актуальность изучения проблемы взаимодействия пожилых родителей и взрослых детей среднего возраста обусловлена интересом к вопросам старения в контексте литературоведческой геронтологии. Выяснение особенностей разрыва поколений позволяет лучше понять сложности позднего геронтогенеза и полнее определить геронтопортреты действующих лиц в произведениях для сцены. Целью статьи является исследование в диахронической перспективе особенностей межпоколенческого конфликта в пьесах «Путешествие в Баунтифул», «Самый старый выпускник» и «Между берегом и безумием». Эти тексты демонстрируют действенность амбивалентной модели «солидарность-конфликт» в семьях между пожилым отцом/матерью и младшим поколением. Путешествие, в прямом и переносном смысле, способствует самоутверждению протагонистов проанализированных пьес.

Ключевые слова: межпоколенческий конфликт, солидарность-конфликт, путешествие, пожилой персонаж, самоутверждение, поздняя зрелость.

A. Gaidash

Specifics of intergenerational conflict in modern American drama (a case study of *The Trip to Bountiful* by Horton Foote, *The Oldest Living Graduate* by Preston Jones, *Between Riverside and Crazy* by Stephen Guirgis)

The subject of the paper is the way of tackling late adulthood in terms of intergenerational conflicts in three plays of modern US drama. In the framework of literary gerontology, the author of the article studies current views on the subject provided by British scholars (M. Hepworth, M. Mangan, J. King). A sociological perspective suggests a methodological instrument of the solidarity-conflict model as an emergent construct of intergenerational ambivalence (Giarrusso, Bengtson, Lowenstein). The topic of the research is the study of specifics of intergenerational relationships between aging parents and their adult children in plays by Horton Foote, Preston Jones and Stephen Guirgis. The topic is relevant to the increasing interest to the aging studies. The goal is to understand better the difficulties of late adulthood in intergenerational conflicts and the ways of their solution. The thorough analysis of the texts in question demonstrates the efficiency of the solidarity-conflict model in the system of characters. Some elderly protagonists (Carrie Watts and Walter "Pops") take journeys literally and psychologically. On the basis of Waxman's concept of Reifungsroman

the author of the article claims that metaphorical journeys lead the main characters to self-development and self-knowledge in their old age. The methods used in the paper are mixed: historical data processing, analyses of interdisciplinary resources (literary gerontology, social gerontology, age studies, age psychology, etc). The innovative solution is to apply an interdisciplinary approach to close reading of drama texts. The results can be practical for classes of US literature and social gerontology. The findings of the paper inform of the intergenerational interaction on behalf of older parents in their widowhood. A promising application will be to study the specifics of intergenerational conflicts beyond the context of the family: e.g., in the professional ambience provided by the play "First Monday in October" by Lawrence and Lee.

Key words: *intergenerational conflict, solidarity-conflict, journey, elderly character, self-affirmation, late adulthood.*

Вступ. У рамках філософії похилого віку «проблема негативного сприйняття старості іншими поколіннями полягає не стільки в негативних проявах фізичної старості, скільки у протиставленні "ми — вони" за ознаками відмінності в образі думок, цінностях, ідеалах. Бурхливий розвиток цивілізації збільшив між поколіннями розриви такого роду, роблячи їх усе менш переборними. У минулі епохи наступність поколінь забезпечувало сприйняття й ставлення молоді до старості як до майбутньої моделі власного літнього віку. Сьогодні типи взаємодії між поколіннями носять інший, набагато більш конфліктний характер» [4, 207]. Про це також свідчить О. Смолькін, визначаючи повсякденні міжпоколінні конфлікти як поширене явище. Стереотипне сприйняття старих людей, «які страждають», соціолог пояснює ейджизмом або системою дискримінації, узаконеної в суспільній свідомості [3, 110].

Актуальним є вивчення порушення зв'язків між поколіннями на матеріалі художньої літератури, в тому числі і драми, оскільки цей рід літератури часто є своєчасним індикатором соціальних, економічних та мистецьких потреб суспільства. В американській драматургії спільним знаменником п'єс із міжпоколінним конфліктом (далі — МК) є гетеротопія американської родини. Цей тип конфлікту репрезентований на прикладі як подружніх пар, так і самотніх літніх персонажів. Соціологи-геронтологи (В.Л. Бенгтсон, Р. Г'ярруссо, А. Ловенстайн) підкреслюють продуктивність амбівалентної моделі «солідарність-конфлікт» у родинних стосунках між літніми батьками та молодшими поколіннями. Ця модель дозволяє краще зрозуміти складнощі старших людей та їхніх дорослих нащадків, зокрема «змішані і суперечливі почуття» обох генерацій [7, 419]. На основі теоретичної концепції амбівалентності (яка передбачає співіснування позитивних і негативних елементів в міжпоколінній взаємодії) дослідники стверджують, що у період пізньої зрілості батьки більш сприятливо відносяться до своїх дорослих дітей, тоді як у відношенні дорослих дітей до своїх літніх батьків переважають амбівалентність і дисгармонія [7]. Оскільки публікації з вивчення міжпоколінних конфліктів у драматургії США відсутні, **метою**

статті є простежити особливості репрезентацій МК у знакових американських п'єсах другої половини ХХ та початку ХХІ ст. Досягнення мети передбачає розв'язання низки **завдань**: впровадити в український літературознавчий обіг поняття міжпоколінного конфлікту; ознайомити українське академічне середовище з текстами та персоналіями Х. Фута, П. Джоунса, С.Е. Гурджиса з позицій літературознавчої геронтології; з'ясувати основні геронтологічні маркери літніх персонажів та їх семантичну наповненість у контексті МК та його вирішення у творах «Подорож до Баунтіфула», «Найстаріший випускник» і «Між берегом та божевіллям».

Критичний огляд літератури. Розрив між цінностями поколінь або проблема літніх батьків і їх дорослих дітей є рушієм драматичної дії значної кількості п'єс з віковими аспектами старіння в драматургії США ХХ–ХХІ ст. Проте досліджень, присвячених проблемі батьків та дітей, в американських творах для сцени з віковими аспектами старіння бракує. Існують розвідки британської літературознавчої геронтології, представники якої [10; 12; 15] звертаються до англійського красного письменства, вивчаючи моделі розриву між поколіннями переважно в соціокультурному контексті. Зокрема, на матеріалі комедійного серіалу «Степто і син» (1962) М. Менген висновок про політичне підґрунтя МК в родині літнього батька та сина середнього віку: з одного боку, конфлікт виникає у старшої людини довоєнної генерації із представником післявоєнного покоління, який ідентифікує себе із новим соціальним порядком. З іншого боку, розкол, спричинений протистоянням між «підвищенням соціальної мобільності та вимогами соціальної відповідальності за літніх людей» [15, 111]. Міжгенераційне загострення у 1960-х вбачає також Дж. Кінг, зосередивши увагу на соціальних рухах у Британії та США. На відміну від етнічних і статевих відмінностей, у західному суспільстві проблеми віку ігнорували: тоді як розмежування поколінь стало об'єднуючим чинником для багатьох (жінок), для інших (жінок старшого віку) — це спричинило відчуття виключення [12, 64]. На прикладі романів Доріс Лессінг та Тоні Моррісон Дж. Кінг аналізує розрив поколінь між різними генераціями жіночих персона-

жив. Слід згадати розвідку Р. Маерхофер, в якій авторка на матеріалі американської жіночої прози висновує про вирішення МК та становлення літньої ідентичності через розрив сімейних зв'язків [14, 131].

Методологія дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використані наступні *методи* літературознавчого дослідження: *культурно-історичний метод*, за допомогою якого вибудовується траєкторія розвитку дискурсу старіння в текстах для сцени американських авторів; *типологічний метод* для вивчення діяхронних аспектів літературних взаємин, а також співвіднесення літературних явищ драматургії у синхронії для встановлення тематичних, образних, жанрових, стильових подібностей або відмінностей, що дозволяє об'єднати корпус текстів п'єс, що належать до різних культурно-історичних періодів літератури США; окремі положення *теорії драми* застосовано для інтерпретацій драматичного конфлікту, композиційної побудови, персонажної сфери та інших аспектів драми, необхідні для розгляду п'єс із віковими аспектами старіння; метод *«ретельного прочитання»* використаний для аналізу семантико-поетикальних особливостей обраних творів для сцени.

Результати дослідження та обговорення. Повсякденні міжпоколінні конфлікти є сюжетотворчим чинником у драмі «Подорож до Баунтіфула» («The Trip to Bountiful»). У 1953 році відбулася прем'єра телеспектаклю за п'єсою Хортон Фута «Подорож до Баунтіфула», після успіху якого через 8 місяців твір було поставлено на Бродвеї, а у 1985 р. був знятий художній фільм. На початку XXI ст. за п'єсою продовжують успішно ставити театральні вистави колективи «Peter Norton Space» (2005) та «Stephen Sondheim Theatre» (2013); крім того, в 2014 р. телеканал «Lifetime» випустив римейк фільму. Актуальність твору в тому, що він присвячений темі «батьків і дітей» та проблемі самоідентифікації, яку вирішує літній персонаж. Після того, як минає молодість із її вірою в необмежені можливості та світле майбутнє, дорослість із її наполегливою працею та намаганням зреалізувати свої амбіції, настає період, коли, не досягши бажаного, людина ностальгічно звертається до минулого й знаходить у ньому притулок і сховок. Власне п'єса Фута й присвячена такій втечі у минуле.

Його героїня, літня мешканка Х'юстона Керрі Воттс, мріє повернутися назавжди у Баунтіфул — місто своєї молодості. Цій жінці доводиться зустрічатися старість зовсім у кепських умовах — у непорозумінні із молодшим поколінням, а її історія, яка рухає сюжетом п'єси, переважно є історією жалю за своїм минулим. Однак пасивна модель поведінки Керрі, яка безрезультатно просить сина відвезти її в рідне місто й покійно зно-

сить ейджистські висловлювання своєї невістки, у кульмінаційний момент змінюється переходом до рішучих активних дій.

Старість Керрі Воттс безрадісна. Вона мешкає разом зі своїм сином і його дружиною у двокімнатній квартирі. Син Керрі, Луді Воттс, важко працює, але йому все одно не вдається забезпечити родину, він боїться просити підвищення зарплати, а тому пенсія матері йде на покриття витрат. Луді не хоче згадувати про своє дитинство, проведене в Баунтіфулі, бо для нього це б означало згадати про пору амбіцій і мрій, яким так і не судилося справдитися. Його дружина, Джессі Мей, також категорично не хоче згадувати про минуле, бо це б означало згадати, що вона бездітна. Її цікавлять лише приземлені речі — журнали мод, Кока-Кола і можливості періодично відвідувати салон краси. Вона не поважає свекруху й вважає її тягарем, хоча пенсія старої дає їм змогу зводити кінці з кінцями. У такій атмосфері Керрі Воттс живе ось уже 15 років, страждаючи від диктату Джессі Мей. Головна героїня не має власної кімнати, не може співати релігійні пісні, бо вони дратують її невістку, не має ні онуків, ні власних грошей. Тож не дивно, що літня жінка ідеалізує своє минуле. Баунтіфул, колись процвітаюче місто, де вона виросла, стає для неї символом мирної молодості, коли всі ставилися одне до одного з турботою і любов'ю, а майбутнє було сповнене яскравих надій і можливостей.

Втеча в минуле, за М. Єрмолаєвою, є типовою для багатьох літніх людей, які не можуть змиритися із змінами, які відбуваються з віком в їхньому тілі, соціальному статусі, в родині тощо [1, 266]. Тому у старості люди з такою теплотою розповідають історії з минулого, із жалем наголошуючи, що «тепер все вже не так». Це свідчить про втечу психологічну. Однак Керрі Воттс, для якої все минуле зосередилося в одній географічній точці, наважується на реальну втечу: вона подорожує автобусом до місця, де вона зростала. Важливим є навіть не сам факт її приїзду в Баунтіфул (міста вже і немає в автобусних маршрутах), а її подорожування в минуле, яке відбувається як у подієвому сюжеті п'єси, так і у внутрішньому світі протагоніста. Важливими віхами її подорожі стає ведення перемовин щодо поїздки, які змушують її згадати свої колишні навички; ситуації, в яких вона змушена перебороти недовірливість, властиву її віку, і покласти на незнайомців, аби дістатися своєї мети (продавця квитків, станційного службовця, шерифа та ін.). Коли врешті вона зустрічає Тельму, молоду солдатську вдову, й згадує свою померлу доньку, вона також віднаходить частину себе, яку втратила за 15 років у задушливій атмосфері маленької квартири, і нарешті переконається, що вона не стала тією «старою сварливою жінкою», якою себе хоч і називала, але так

боялася стати. У кожній із цих ситуацій Хортон Фут змушує свою героїню переборювати певний страх, властивий її віковій, або ілюзії.

Найбільшою ж ілюзією старої жінки виявляється сам Баунтіфул. Назва міста дуже символічна. У перекладі з англійської Bountiful означає «щедрий, рясний». Саме такими пам'ятала Керрі Воттс своє минуле й це місто. Але виявляється, що це всього лише примара: коли вона приїжджає, то дізнається, що в Баунтіфулі помер останній мешканець, а її колишня оселя перетворилася на напівзруйновану пустку. Показово, що Керрі все ж вдається знайти для себе вихід із цієї кризи, який дає їй змогу повернутися до родини і зберегти власну гідність: вона врешті приймає те, що все людське плинне, вічними ж є «земля, птахи, сонячне світло й запах морського бризу» [16].

Втеча Керрі викриває ейджистські стереотипи США середини ХХ ст. У пошуках свекрухи на автостанції Джессі Мей звертається до поліції:

ЛУДІ (*нападає на Джессі Мей*): Як ти могла до них звернутися!

ДЖЕССИ МЕЙ: Змогла, і вони сказали, що швидше за все вона намагалася таким чином привернути нашу увагу, і що ми повинні повернутися додому і не звертати взагалі на неї увагу.

ЛУДІ: Як же я піду додому без мами...

ДЖЕССИ МЕЙ: У поліції сказали, що у них сотні таких справ щодня. Сказали, що таке часто відбувається між молодими і старими [6, 33–34].

Наведемо пояснення О. Смолькіна в контексті реакції державної служби в п'єсі Фута: «літні люди розглядаються як заручники існуючої соціальної системи... Деякі із засобів, за допомогою яких вони намагаються вирішити свої проблеми, викликають у оточуючих неприйняття і негативно позначаються на їхньому соціальному статусі» [3, 110].

П'єса завершується тим, що стару жінку забирають з Баунтіфула син і невістка. Керрі Воттс здійснила паломництво до місць своєї молодості й виявила, що все вже давно в минулому — від них майже нічого не залишилося. Але героїня реалізувала свою багаторічну мрію. У драматичного твору оптимістичний фінал: Луді визнає, що був неправий, коли ігнорував прохання матері відвезти її на батьківщину. З подорожжю матері змінюється і син - зважившись попросити підвищення зарплати, він досягає успіху. Більше толерантності демонструє і невістка. Луді примиряє маму і дружину. Керрі повертається до свого повсякденного життя, щоб по-іншому будувати сімейні стосунки, тому що їй вдалося змиритися із плинністю життя і з самою собою. Подорож до Баунтіфула підживлює самопізнання головної героїні і формує її майбутнє.

У контексті МК соціальний простір драми демонструє активну динаміку старіння Керрі Воттс: з одного боку, вона економічно залежна від своєї невістки та сина (хоча насправді вони проживають на її пенсію) і повинна залишатися з ними, адже їй більше нікуди піти. З іншого боку, конфлікти з Джессі Мей, спровокувавши внутрішню кризу головної героїні, підштовхнули її до рішучих дій, які повернули персонажу почуття власної гідності і задоволення. Можна стверджувати, що подібні стосунки відповідають концепції амбівалентності моделі «солідарність-конфлікт» в сім'ях з літніми батьками і дітьми середнього віку. Додамо, що хоча конфлікт сам по собі є природною і неминучою формою людських взаємин [13, 407], психогеронтологія вважає безконфліктність однією із заповрок довголіття [2, 50, 74, 102] (в одній з реплік Керрі Воттс оптимістично заявляє, що збирається дожити до свого 100-річчя).

Драматург конструює модель МК в тісній взаємодії з метафорою подорожі, наділеною, як нам бачиться, деякими рисами паломництва. У контексті літературознавчої геронтології доречно згадати метафору подорожі, що лежить в основі жанрового різновиду *Reifungsroman* або роману зрілості, розробленого американською дослідницею Барбарою Фрей Ваксман у монографії «Від домашнього вогнища на відкриту дорогу» (на матеріалі прози англомовних письменниць). Подорож виконує роль своєрідного квесту, що підштовхує літнього персонажа до самопізнання, активного майбутнього, відкриття власного Я. У таких творах літні персонажі подорожують в прямому і переносному сенсі. Їх подорожі наповнені пригодами і поступовим розумінням самого себе [17, 75].

У подорожі, яка стає найбільшою пригодою за багато років немолодого жінки, Керрі частково знаходить почуття самостійності. Спогади, що формують її монологи, кажуть про внутрішню потребу переосмислення життя. Подорож Керрі на батьківщину в метафоричному сенсі стає формою звільнення героїні від нерозв'язних старих конфліктів (зокрема, від гіркоти по відношенню до батька за те, що їй довелося вийти заміж за нелюба). За допомогою численних ремінісценцій Керрі розкриває і аналізує своє минуле. У результаті своєї «втечі» героїня набуває більше життєвої мудрості. У певному сенсі «подорож до Баунтіфула» набуває рис мирського паломництва, що несе терапевтичний ефект для протагоністки. Зауважимо, що ще жителі американських колоній широко використовували метафору духовної подорожі: «мотив паломництва у ворожому оточенні нагадував пуританам, що подорож можлива за умови самовдосконалення на шляху до святого призначення» [5, 35]. Керрі «очищається» від ілюзорної віри у благополуччя життя в Баунтіфулі й готова по-новому будувати відносини з чле-

нами своєї сім'ї. Не лише подорож, яка сприяє самостійності в прийнятті рішень, а й відсутність партнера у головної героїні звільняє її від очікування будь-якого схвалення у різних питаннях. Більш того, кінець шлюбу з нелюбим полегшує відвідування літньої жінки (Керрі не ділиться спогадами про чоловіка, хоча ремінісценції про подружнє життя є однією з характерних особливостей *Reifungsromane*, за Б. Ваксман [17, 100]).

Подібно до Керрі Вотс з драми «Подорож до Баунтіфула», протагоніст п'єси Престона Джоунса «Найстаріший випускник» («*The Oldest Living Graduate*», 1976) мешкає разом зі своїм дорослим сином та невісткою, у яких немає дітей. Найстаріший випускник першого випуску Військової академії ім. Мірабо Ламара (вигаданий учбовий заклад) у тейхаському місті Гальвестон — 75-річний полковник Дж.С. Кінкейд. І подібно до героїні Хортон Фута, полковник перебуває у стані міжпоколінневого конфлікту із молодшим поколінням Кінкейдів.

Дія драми П. Джоунса відбувається у 1962 р. у неіснуючому Бредлівіллі, «мертвому містечку західного Техасу на великій, мертвій західно-тейхаській прерії» [11, 9]. Оскільки ідентичність літніх людей «формується відповідно до місця їхнього проживання» [10, 77], вбачаємо у заданому хронотопі конструювання відчуження та порожнечі, які стереотипно асоціюються зі старістю.

Передісторія персонажа зображена у розлоному описі дійових осіб перед експозицією: «Старий полковник Дж.С. Кінкейд прикутий до інвалідного візка. Він народився в 1887 році на ранчо і з дитинства насолоджувався комфортним життям, які забезпечували худоба та бавовняна імперія батька. Він закінчив Військову академію ім. Мірабо Б. Ламара та Тейхаський університет, обравши військову кар'єру. Полковник служив на Філіппінах, в Мексиці, і, нарешті, у Франції під час Першої світової війни. Його блискуча військова кар'єра на Філіппінах обірвалася у французьких окопах. Тейхаський довідник пише: «Полковник повернувся з великої війни, щоб продовжити діло своєї родини у Бредлівіллі; полковник захищавлений у багатьох громадських організаціях». Утім, полковник повернувся з Франції з розбитими тілом і душею. На щастя для сім'ї, старший брат займався бізнесом допоки син полковника не підхопив справи, тоді як сам полковник поринув у втрачений світ спогадів. Владі старого полковника прийшов кінець» [11, 14]. Окрім важкого психосоматичного стану протагоніста (воєнних травм) вбачаємо конструювання МК через відчуження літнього персонажа, позбавлення авторитету, втрату самостійності. Суттєвими є характеристики його сина та невістки, оскільки від них залежить життя літнього полковника. Флойд Кінкейд — найвпливовіша людина у місті,

центральна фігура усіх громадських організацій. Під час Другої світової війни Флойд служив на флоті, після повернення одружився на уродженці Бредлівілля та успішно розвинув батьківський бізнес. Морін, дружини і однолітку Флойда, 42 роки. Подружжя таємно звинувачують одне одного у відсутності у них дітей, однак ніхто не хоче нічого точно дізнатись.

Сюжет розгортається навколо відкриття нової будівлі Військової академії, у якій полковник є найстарішим серед першого випуску кадетів. Академія запрошує полковника як почесного гостя. Незважаючи на фінансові інтереси свого сина в проєктній угоді, пов'язаній із святкуванням академії, та попри попередню згоду, полковник відмовляється брати участь у почесній події. Під час перемовин старий дізнається, що його колишні друзі по академії давно померли, і цей факт змушує персонажа по-іншому подивитися на цю подію: «... не хочу брати в цьому участі. Не варто того... Немає честі бути найстарішим *будьким*. Найстарішим *випускником*, найстарішим *індіанцем*, найстарішим *броненосцем*, найстарішим *нічим*, бо це значить, що ти сам один» [11, 46]. Драматургічна колізія п'єси полягає у розбіжності інтересів молодшого Кінкейда та його літнього батька. Тоді як Бредлівілл може отримати чимало зиску від події святкування, а заможні мешканці ще більше розбагатіти, полковник вбачає у заході трагедію свого віку. Флойд готовий свідчити, що старий батько схильний до старечої деменції, а отже, — некомпетентний. Молодший Кінкейд хоче пустити в бізнес земельну ділянку, яку полковник прагне залишити без змін. Це місце, де полковник вперше закохався, що має велике значення для персонажа у його пізній зрілості. Морін має рацію, коли зазначає, що тесть ставиться до цієї землі, як до священної [11, 23]. Відвідуючи цю ділянку, полковник згадує юність, а спогади становлять сенс життя для головного героя. Коли полковник дарує землю синові, старий навіть не здогадується, що вона йому (полковникові) більше не належить. Примирення старого полковника із сином у фіналі драми дає підстави визначити міжгенераційні стосунки у даному творі як продуктивні згідно з моделлю «солідарність-конфлікт».

Упродовж розгортання сюжетної лінії спостерігаємо зверхнє ставлення родичів полковника до нього: невістка змушує старого весь час дивитися телевизор та залишає тестя геріатричним будинком; син відмовляється взяти батька на автомобільну прогулянку; друзі Флойда та Морін відгукуються про полковника негативно. У сучасному американському суспільстві М. Гуллетт називає таке ставлення «особливо обурливим культурним явищем», що по суті сприяє «запереченню особистості літніх людей» [9, 191]. Водночас полковника навряд чи

можна назвати приємним співрозмовником: він руба з плеча — неприховано зневажає релігійні погляди (ображає священика) та жіночі права (у розмовах із невісткою). Позбавлена сентиментів військова служба та реалії війни сформували жорсткий характер головного героя. Разом з тим, після контузії протагоніст «Найстарішого випускника» часто не вислуховує своїх співрозмовників, згадує фронтові історії та скаржитися на долю. Однією із непоправних втрат полковника є смерть сина Франкліна (старшого брата Флойда), який загинув під час тренувального польоту у Другій світовій війні. Згадки про Франкліна завжди засмучують полковника: «Такий нікчемний старий пердун, як я, мусить жити, поховавши прекрасного юнака» [11, 23].

З погляду літературознавчої геронтології, важливу складову динаміки старіння протагоніста складають його спогади про власного батька, який дуже суворо виховував полковника попри статки родини. МК між двома поколіннями Кінкейдів можна пояснити прагненням полковника наслідувати модель виховання батька, для якого робота була понад усе.

Сумна картина геронтогенезу представлена у фінальній сцені драми: після інсульту полковник залишається вдома, а його кімната нагадує лікарняну палату. Намагання доглядальниці підбадьорити літнього чоловіка є марними:

ПОЛКОВНИК: До біса! Нащо мені берегти сили? Не можу рибалити, грати в доміно, ні чорта. Надто старий. Надто старий для всього [11, 58].

Головний герой почуває себе наляканим — порівнюючи себе із старими деревами, які гниють у землі, та трупами у траншеях під час війни, полковник виголошує, що його поїзд смерті прибуває, та чує по собі подзвін. Попри турботу сім'ї, може, вже запізнїлу, протагоніст морально спустошений: «Для мене тут нічого не залишилося. Всіх, кого я бачив та пам'ятаю, не стало в цій країні. Зникли навіть звуки речей» [11, 59]. В останніх репліках полковник шкодує, що не обрав кар'єру фермера, обговорюючи з близькими людьми нереалізовані можливості.

Міжпоколінневий конфлікт у п'єсі посилюється такими геронтомаркерами, як фрагменти «перегляду життя», самотність, танатичні роздуми, які в купі з трагедією втрати старшого сина та аблеїзмом полковника створюють в драмі песимістичну поетику геронтогенезу. Також потужними є ейджистські висловлювання молодшого покоління («нарікає та скаржитися цілими днями»; «шарпає нерви») та самостереотипізація протагоніста.

У п'єсі Стівена Гурджиса «Між берегом і божевіллям» («Between Riverside and Crazy», 2015) МК значно підсилює еволюцію літнього протагоніста.

Головний герой п'єси Гурджиса — колишній поліцейський, афроамериканець Волтер «Попс» Вошінгтон, який, подібно до шекспірівського короля Ліра, поступово наближається до межі «між берегом та божевіллям», в якій сплелися прямий та переносний смисли драматичного твору. У першому акті впертість літнього персонажа у вирішенні, на перший погляд, побутового питання призводить його до конфліктів із сином та колишньою напарницею, яка відноситься до Волтера Попса, як до рідного батька. У другому акті в результаті несподіваної сексуальної пригоди літній чоловік переживає інфаркт, що поступово змінює його ставлення до конфліктної ситуації з квартирою, до сина, до самого себе та свого майбутнього.

Суперечливий портрет протагоніста зумовлений непростотою вдачею персонажа. Волтер Попс позиціонує себе надзвичайно позитивно: «Я — колишній коп, ветеран війни, літній громадянин, який завжди вчасно платить державну ренту з 1978 року» [8, 13]. Важливим елементом драматичного оповідання є епізодичні згадки про судовий позов протагоніста восьмирічної давнини проти міста Нью-Йорк. Також з фрагментів реплік можна зрозуміти, що ще під час служби в поліції Волтер Попс пішов відпочивати до бара, який вважався забороненою зоною для співробітників. В інтерпретації Волтера Попса білий офіцер поліції шість разів вистрілив у нього, обізвавши при цьому зневажливим словом «нігер». І хоча білий офіцер, який стріляв у головного героя, був засуджений та поніс найсуворіше покарання, Волтер Попс не припинив позов, вимагаючи у міста значну суму як відшкодування моральних та матеріальних збитків. Попри його обурення, яке не вщухає з роками, ситуація в барі в переказі колишньої напарниці Одрі О'Коннор постає в дещо іншому світлі:

ПОПС: Я був копом, нагородженим багатьма відзнаками.

ЛЕЙТЕНАНТ О'КОННОР: Ні, не був. Вибач. Ти не був копом, нагородженим багатьма відзнаками. Ти був посереднім копом [8, 30]... У ту ніч, Волтер, ти не чергував, не показав посвідчення офіцера поліції, а рівень алкоголю в твоїй крові був достатнім для книги рекордів Гіннеса! [8, 33].

Навіть з надійними адвокатами колишньому копу не вдається домогтися свого. Більш того, він може втратити квартиру на Ріверсайд-драйві, а це житло субсидоване федеральною службою. Зауважимо, що у назві комедії закодоване порушення семантичного зв'язку в словосполученні. Так, у боротьбі за свої права персонаж ризикує опинитися на межі божевілля та без квартири з низькою орендною платою.

Спостерігаємо міжпоколінневий конфлікт Попса як з Джуніором (його сином), так і з Одрі

(колишньою напарницею, майже дочкою). Ці близькі люди протагоніста намагаються умовити Попса припинити позов, щоб не втратити житло наприкінці життя, втім намарно. Непохитність Волтера Попса у судовому питанні створює образ впертого старого, хоча одночасно центральний персонаж має низку позитивних характеристик. Зокрема, він люблячий і турботливий батько, який радіє можливості появи онука, а також скорботний вдівець. Так, колишній коп не просто дозволяє друзям Джуніора безкоштовно жити у своїй квартирі, а ще й годує їх за свій рахунок. Примітно, що друзі сина відчують себе комфортно з представником старшого покоління і називають його Татом (Dad — англ. м.), хоча Волтер Попс не припиняє заперечувати проти такого звернення. Так само шанобливо ставиться до свого колишнього наставника і напарника Одрі О'Коннор (без огляду на відвертий діалог, наведений вище). Лейтенант просить Волтера Попса провести її до вівтаря під час весільної церемонії, що свідчить не тільки про повагу, а й дочірню довіру.

Однак батьківське ставлення протагоніста до молодшого покоління не знаходить відгуку у Джуніора, у відносинах з яким вбачаємо дисфункцію міжпоколінневої взаємодії. Непорозуміння між батьком і сином обоюдно: Джуніор заявляє, що замість батька його виховував коп, і звинувачує Волтера Попса в недостатній турботі про матір за її життя. Старіючого батька обурює незаконний спосіб життя і невдячність сина за наданий притулок. Лише після серцевого нападу літнього персонажа ситуація в родині кардинально змінюється. Зрозумівши обоюдно, що можуть втратити єдину рідну людину, батько і син нарешті вислуховують один одного. Більш того, Волтер Попс згадує свого батька (комівояжера), якого ненавидів і доклав усіх зусиль, щоб не бути схожим на людину, яка вибрала мандри замість сімейного життя. Тепер головний герой не просто змінює ставлення до батька, якого фактично не знав, а й вирішив пройти його шлях, однак, з тією різницею, що він повернеться до Джуніора після мандрів.

У відкритому фіналі п'єси С. Гурджиса, коли Волтер Попс відправляється у мандри і залишає свою оселю сину, вбачаємо вирішення МК та позитивну динаміку старіння, основи якої були запропоновані вище Б. Ваксман у метафорі подорожі [17]. М. Хелпворт також вбачає у мандрівці форму звільнення літніх персонажів від ейджистського стереотипу осілого способу життя, притаманного пізній зрілості [10, 88].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У США до другої половини ХХ ст. констатуємо реалії, що знайшли висвітлення у драматургії, створивши плідне поле дослідження феномену МК. Хоча тривалість життя стає довшою, дорослі діти літніх батьків все частіше ставлять під питання свій обов'язок перед батьками. На фоні цього літні люди відчують себе все менш захищеними, підвищується рівень тривожності й конфліктності із молодим поколінням. Серед особливостей МК у творах для сцени, написаних у різні проміжки драматичного процесу США другої половини ХХ — початку ХХІ ст., виявлено дієвість концепції амбівалентності у сімейній взаємодії, а модель «солідарність–конфлікт» створює гетерогенну картину пізньої зрілості та дозволяє краще зрозуміти складнощі старших людей та їхніх дорослих дітей. Драматурги зображують старість, яка ще має сили відстоювати себе; яка хоча і робить людину заручником у власній родині, але не позбавляє її права вибору. Можливість подорожі збагачує протагоністів проаналізованих творів, уможливаючи умиротворення і гармонію в спілкуванні з молодшим поколінням. МК спонукають до самоствердження та внутрішнього розвитку протагоністів літнього віку (удови у п'єсі «Подорож до Баунтіфула» / вдівців у п'єсах «Найстаріший випускник» і «Між берегом і божевіллям»). Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаємо в аналізі МК на прикладі подружнього життя (на матеріалі п'єси «На Золотому озері» Е. Томпсона), а також у професійному середовищі (на матеріалі п'єси «Перший понеділок жовтня» Дж. Лоуренса та Р. Лі).

ДЖЕРЕЛА

1. Ермолаева М.В. Структура эмоциональных переживаний в старости. *Мир психологии*. 1999. № 2. С. 123–133.
2. Крайніков Е.В. Геронтологія : словник-довідник. Київ : Паливода О.В., 2010. 352 с.
3. Смолькин А.А. Межпоколенческие конфликты в повседневной жизни. *Социологические исследования*. 2010. № 11. С. 110–114. URL : <http://ecsocman.hse.ru/data/2011/03/01/1214893763/Smolkin.pdf> (дата обращения : 03.09.2019).
4. Тополь О.В. Філософія похилого віку: екзистенційний та соціокультурний вимір : дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2013. 392 с.
5. Cole T.R. *The Journey of Life. A Cultural History of Aging in America*. Cambridge : Cambridge UP, 1992. 260 p.

6. Foote H. *The Trip to Bountiful*. New York : Dramatists Play Service Inc., 1998. 58 p.
7. Giarrusso R. Ageing Parents and Adult Children: new perspectives on intergenerational relationships. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing* / ed. by Malcolm L. Johnson. Cambridge : Cambridge UP, 2005. P. 413–421.
8. Guirgis S. A. *Between Riverside and Crazy*. New York : Theatre Communication Group, 2015. 71 p.
9. Gullette M. M. *Agewise: Fighting the New Ageism in America*. Chicago : The University of Chicago Press, 2011. 294 p.
10. Hepworth M. *Stories of Ageing*. Buckingham : Open UP, 2000. 143 p.
11. Jones P. J. *The Oldest Living Graduate*. New York : Dramatists Play Service, 1976. 63 p.
12. King J. *Discourses of Ageing in Fiction and Feminism: The Invisible Woman*. N. Y. : Palgrave Macmillan, 2013. 221 p.
13. Lowenstein A. Global Ageing and Challenges to Families. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge : Cambridge UP, 2005. P. 403–412.
14. Maierhofer R. Desperately seeking the self: gender, age, and identity in Tillie Olsen's *Tell me a Riddle* and Michelle Herman's *Missing*. *Educational Gerontology*. 1999. Issue 25. P. 129–141.
15. Mangan M. *Staging Aging*. Bristol, 2013. 276 p.
16. Warburton E. The Perspective of the Past: Horton Foote's *The Trip to Bountiful* (1953) [Electronic resource]. URL: <http://2ndstorytheatre.com/the-perspective-of-the-pasthorton-footes-the-trip-to-bountiful-1953/> (access date: 01.09.2019).
17. Waxman B. F. *From the Hearth to the Open Road: A Feminist Study of Aging in Contemporary Literature*. N. Y. : Greenwood Press, 1990. 205 p.

REFERENCES

1. Yermolaieva, M. V. (1999). Struktura emotsionalnykh perezhivaniy v starosti [Structure of Emotional Feelings in Old Age]. *Mir psikhologii*, 2, 123–133.
2. Krainikov, E. V. (2010). Gerontologiya [Gerontology]. Slovyk-dovidnyk, K. : Palyvoda O. V., 352 p.
3. Smolkin, A. A. (2010). Mezhpokolencheskie konflikty v povsednevnoi zhizni [Intergenerational Conflicts in Routine Life]. *Sotsiologicheskie issledovaniia*, 11, 110–114.
<http://ecsocman.hse.ru/data/2011/03/01/1214893763/Smolkin.pdf>
4. Topol, O. V. (2013). Filosofiia pokhlyoho viku: ekzystentsiinyi ta sotsiokulturnyi vymir [Philosophy of Old Age: existential and socio-cultural dimensions]. *Dys. d-ra filosof. nauk: 09.00.03, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, K.*, 392 p.
5. Cole, T. (1992). *The Journey of Life*. USA: Cambridge UP.
6. Foote, H. (1953). *The Trip to Bountiful*. USA: DPS.
7. Giarrusso, R., Silverstein, M., Gans, D., Bengtson, V. L. (2005). Ageing Parents and Adult Children: New Perspectives on Intergenerational Relationships. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. UK: Cambridge UP.
8. Guirgis, S.A. (2015). *Between Riverside and Crazy*. USA: TCG.
9. Gullette, M. M. (2011). *Agewise: Fighting the New Ageism in America*. USA: University of Chicago Press.
10. Hepworth, M. (2000). *Stories of Ageing*. UK: Open UP.
11. Jones, P. J. (1976). *The Oldest Living Graduate*. USA: DPS.
12. King, J. (2013). *Discourses of Ageing in Fiction and Feminism: The Invisible Woman*. UK: Palgrave Macmillan.
13. Lowenstein, A. (2005). Global Ageing and Challenges to Families. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. UK: Cambridge UP.
14. Maierhofer, R. Desperately Seeking the Self: Gender, Age, and Identity in Tillie Olsen's *Tell me a Riddle* and Michelle Herman's *Missing*. *Educational Gerontology*, UK: Routledge.
15. Mangan, M. (2013). *Staging Aging*. UK: Intellect.
16. Warburton, E. (2014). The Perspective of the Past: Horton Foote's *The Trip to Bountiful* (1953).
<http://2ndstorytheatre.com/the-perspective-of-the-pasthorton-footes-the-trip-to-bountiful-1953/>
17. Waxman, B. F. (1990). *From the Hearth to the Open Road: a Feminist Study of Aging in Contemporary Literature*. USA: Greenwood Press.

Дата надходження статті до редакції: 12.09.2019 р.

Прийнято до друку: 15.10.2019 р.

ЛІТЕРАТУРНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЯК ДІАЛОГ МИНУЛОГО Й СУЧАСНОГО В РОМАНІ «ЩИГОЛЬ» Д. ТАРТТ

Бугрій А.С.,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601
matsukevich@ukr.net
ORCID iD 0000-0002-5411-8990

Роман «Щиголь» Донни Тартт має фрагментарну структуру й численні елементи сюжету, що перегукуються, віддзеркалюють один одного і водночас імітують літературні моделі романів Ч. Діккенса, Ф. Достоевського та Дж. Роулінг. Багаторівнева літературна гра дозволяє письменниці дотримуватися власного бачення історії через наслідування. А літературна реконструкція, таким чином, стає простором діалогу між минулим та сучасністю, між різними ідентичностями та поглядами.

Ключові слова: літературна реконструкція, діалогічність, інтертекстуальність, літературний код, історична перспектива.

Бугрій А.С.

Литературная реконструкция как диалог прошлого и настоящего в романе «Щегол» Д. Тартт

Фрагментарная структура романа «Щегол» и многочисленные перекликающиеся сюжеты отражают друг друга, одновременно имитируя литературные модели романов Ч. Диккенса, Ф. Достоевского, Дж. Роулинг. Многоуровневая литературная игра позволяет писательнице придерживаться собственного видения истории через подражание. А литературная реконструкция, таким образом, становится пространством диалога между прошлым и настоящим, между различными идентичностями и взглядами.

Ключевые слова: литературная реконструкция, диалогичность, интертекстуальность, литературный код, историческая перспектива.

A. Buhrii

Literary reconstruction as a dialogue of the past and present in the novel “The Goldfinch” by D. Tartt

Modern American novel appears to be a type of novelistic prose, in which with the help of specific literary approach from the standpoint of conscious historicism the events with a real historical basis are recreated and discussed in the light of historical perspective. This idea is practically embodied in the novel “The Goldfinch” by D. Tartt, whose author experiments with the genre features of the novel, constructing within its boundaries her own modification using the method of reconstruction. The novel “The Goldfinch” by Donna Tartt has fragmented structure and numerous elements of the plot that resonate, reflecting each other and at the same time imitating the literary models of novels by Charles Dickens, Fyodor Dostoevsky and Joanne Rowling. Engaging in a dialogue with predecessors through the deliberate use of literary techniques, creating the effects of intertextuality (borrowing and recycling of themes, explicit and implicit quotations, translations, plagiarism, allusion, paraphrase, imitation, parody, dramatization, the use of epigraphs, reminiscence), D. Tartt rewrites the authors’ life-style models and literary traditions according to her own worldview, preserving the most important and instantly recognizable in the prose of each artist. Here it is expedient to speak of the hermeneutical aspect of reconstruction, which seeks to reproduce the true meaning of the realities of the past and the present, by reproducing the situation of their occurrence. By introduction into the contemporary discourse certain elements and ideas of the previous cultures, a kind of dialogue space between the past and the present is created. Thus, the modern American novel attempts to revive some of the former literary codes, as well as to rework some of the artistic conventions of the past. The balance of historical perspective, the equilibrium of the past and the present in the new novel is achieved through the organic synthesis of contemporary postmodern and traditional realist strategies.

Key words: literary reconstruction, dialogue, intertextuality, literary code, historical perspective.

Вступ. Третій роман американської письменниці Донни Тарт, книга-лауреат Пулітцерівської премії, яку англомова критика назвала «великим американським романом», виходить за межі літературного дискурсу в дискурс історичний з критикою одностороннього і безкомпромісного розуміння історії, з ідеєю гри із широким колом художніх джерел і літературних стилів та множинністю інтерпретацій минулого. Сюжет побудований на тій самій основі, що і два попередні романи авторки («Маленький друг», «Таємна історія») — трагічній загибелі, яка сталася багато років тому. Із цього ракурсу «Щиголь» — це роман про посттравматичний синдром, про біль втрати, що роками переслідує вже не тринадцятирічного хлопчика Теодора Деккера, який під час теракту у музеї втрачає маму, а дорослого чоловіка, що відчуває себе чужим і самотнім на холодній підлозі у готелі Амстердаму. І ця сюжетна лінія виявляє паралелі у XVII ст., коли під час вибуху у Дельфті загинув автор «Щигля» Карел Фабріціус, а вигляд напівзруйнованого міста протягом усього життя переслідував Егберта ван дер Пула, сусіда Фабріціуса (він згадується на сторінках роману). Тож однією із провідних тем роману може бути репрезентація історії як травматичного досвіду, реконструкції минулого, а зміст може трактуватися як пригодницька оповідь героя, читання якої стає «захоплюючим переключенням сприйняття з одного жанру на інший»: з роману-виховання на авантюрний / пригодницький / плутовський роман з елементами детективу, психологічного роману-сповіді, сімейного та любовного роману [5]. А використання Д. Тартт прийому літературної реконструкції (адже письменниці вдається поєднувати кліше традиційної літератури із сучасною тематикою та пригодницький роман XVIII ст.) дає можливість говорити про авторський творчий метод, що пронизує і визначає творчість письменниці.

Критичний огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез тощо. Застосування прийому та авторського художнього методу літературної реконструкції, названого М. Емісом «постмодерним штукарством», — один із передових напрямів літературознавчих досліджень кінця XX — початку XXI століття, охарактеризованого М. Бредбері як «... час активного переоцінювання та реконструкції, перетворення залежностей між минулими і теперішніми наративами на предмет свідомого літературного розгляду» [4, 378].

У літературознавчій енциклопедії термін «реконструкція» тлумачиться як «відновлення первісного тексту твору, його фрагментів, елементів на підставі рукописних, машинописних варіантів, записів, публікацій» [10, 313]. Д. Кузьменко трактує це поняття як «відродження вигляду, структури того, що існувало в минулому і дійшло до сьогодення

у формі давніх залишків з метою його актуалізації» [11, 4]. У вимірі герменевтичного діалогу літературна реконструкція спрямована на введення у художнє полотно сучасного тексту і відповідно до сучасної культури і сучасного світу тих чи інших елементів, явищ, ідей давньої культури. Таке введення не може бути опосередкованим. З іншого боку, воно спричиняє якщо не зміни у самій давній культурі, що реконструюється, то певні зміни у її сприйнятті або просто її відкриття для себе читачами. Тобто тут реконструйований текст не претендує на те, щоб бути текстом минулої епохи (хоч може і «заявляти» про це), а виступає як простір діалогу між сучасною культурою і минулою, що відкриває давню культуру для сучасності, вносить сучасне розуміння минулого тощо. Саме це і зумовлює діалогічність літературної реконструкції.

Художній текст, включаючись в широку мережу міжтекстової взаємодії, постає особливим типом комунікативних зв'язків як в самому творі, так і в інтертекстуальності культури загалом. Будь-який художній текст «не є послідовним і однолінійним розгортанням якої-небудь однієї структури, а представляє собою переплетеність і взаємне перекодування двох або більше текстових структур», — зазначає Ю. Лотман, — а у спілкуванні з культурним контекстом може, «уподібнюючись культурному макрокосму, ставати значніше самого себе й набирати рис моделі культури» [13, 161]. М. Бахтін акцентує не стільки на лінгвістично-семіотичних особливостях тексту, скільки на аналізі його глибинно реалізованого діалогу, адже «текст живе при зіткненні з іншим текстом (контекстом) ... й за цим контактом контакт особистостей, а не речей» [3, 385]. Така багатшаровість тексту по-новому розкривається при аналізі комунікативного культурного контексту, коли міжтекстові зв'язки урізноманітнюють смисловий потенціал, сприяючи розвитку власної ідентичності. Тракування діалогізму М. Бахтіним подібне до поняття літературної реконструкції, що визначається внутрішнім (формування змісту та ідей шляхом рівноправного діалогу та взаємовпливу між персонажами, народами, культурами художнього світу, його історією і сучасністю) і зовнішнім (діалог читача із художнім вигаданим і реальним світом минулого і теперішнього) рівнями. Діалогічність літературної реконструкції зумовлена рівнем її інтертекстуальності; художні прийоми, що «створюють ефект» інтертекстуальності (запозичення і переробка тем і сюжетів, явне та приховане цитування, переклад, плагіат, алюзія, парафраза, наслідування, пародія, інсценування, використання епіграфів, ремінісценція), на думку Д. Кузьменко, найкраще називати «проявами інтертекстуальності» [11, 6], що можуть бути як свідомими, навмисне застосованими автором, так і несвідомими.

Методологія дослідження. Текст роману «Щиголь» Д. Тартт певною мірою можна вважати реконструкцією досвіду сприйняття і переживання мистецтва засобами самого мистецтва. Інтертекстуальність тут багаторівнева — зв'язки постають на рівні тексту, художніх прийомів, образів, мотивів і навіть ідей.

Так, сторінки роману наповнені назвами класичної («Ідіот» Ф. Достоевського, «Війна і мир» Л. Толстого, «Олівер Твіст» Ч. Діккенса, «Євгеній Онегін» О. Пушкіна, «Макбет» В. Шекспіра, вірші Уолта Вітмена, «Кельтські сутінки» В.Б. Ейтса тощо) та сучасної світової літератури (Е. Уортон, «Френні і Зуї» Дж.Д. Селінджера), живопису («Урок анатомії» Рембрандта, натюрморти Адріана Коорта, «Хлопчик із черепом» Франца Хальса, пейзажі Егберта ван дер Пула, полотна Ван Гога), музики (Бетховена, «Четвертої симфонії» Шостаковича). Назви розділів («Хлопчик із черепом», «Вітер, пісок і зірки», «Ідіот» тощо), кількість розділів і частин можуть трактуватися як додатковий знак (5 частин п'ятиактної трагедії, 12 глав, серед назв яких «Хлопчик із черепом», «Урок анатомії», «Льодяник із морфіном»), адже у фіналі при зовнішньо оптимальному для головного героя вирішенні ситуації в його душі залишається пекло — «життя як катастрофа». Епіграфи із творів А. Камю, А. Рембо, Ф. Ларошфуко, Ф. Шиллера, Ф. Ніцше викликають не лише інтерес, а й бажання зрозуміти авторський культурний код. Так, через епіграф до першого розділу («абсурд не звільняє, він прив'язує») авторка доводить, що абсурд не є дозволом на будь-які дії, адже «все дозволено» не означає, що нічого не заборонено [9]. Абсурд показує лише рівноцінність будь-яких наслідків: не рекомендує скоювати злочин, але і не показує марність мук сумління, проте відсутність заявки на істинність лише підкреслює гіпотетичність і навіть фантастичність відтвореного. Тут доцільно говорити про герменевтичний аспект реконструкції, що прагне відтворити істинний смисл тих чи інших реалій сучасності і минулого шляхом відтворення ситуації їх виникнення. Через введення до сучасного дискурсу тих чи інших елементів та ідей попередньої культури створюється своєрідний простір діалогу між минулим і сучасністю.

Результати дослідження та обговорення. «Якщо ти зможеш врятувати хоч щось від ходу історії, це вже справжнє диво» [17], — здається, ніби ця фраза є ключовою для самої письменниці, яка власноруч проводить незалежні історичні розвідки, створюючи вільну історичну реальність. Вступаючи у діалог із Ч. Діккенсом, Ф. Достоевським та Дж. Роулінг, письменниця переробляє авторські моделі зображення життя і літературні традиції відповідно до власного світобачення, зберігаючи те головне і миттєво пізнаване, що є у прозі кожного з митців. І це не

є наслідуванням чи імітацією, а скоріше геніальною імпровізацією, в рамках якої сучасний американський роман постає типом романної прози, у якому з позиції усвідомленого історизму відтворюються події, що мають реально-історичну основу і розглядаються у світлі історичної перспективи. Д. Тартт сміливо експериментує з жанровими можливостями роману, конструюючи в його межах власні модифікації.

Сучасний роман виховання Д. Тартт можна назвати діккенсівським, і не лише через обсяг, а й через перегуки змісту з «Олівером Твістом» та «Великими сподіваннями», демонструючи їхню спорідненість у структурі й системі персонажів [6]. Лейтмотивом у них стає тема виховання юнака життям, що через сирітське дитинство, амбітні поривання і нерозділене кохання, здійснюючи важкий етичний вибір, приходять до душевної зрілості й мудрості. Більше того, літературні алюзії, ремінісценції і запозичення відкрито вказують на романи Ч. Діккенса як основний інтертекст роману «Щиголь». Так, згадка про Платта Барбура, який постійно тиранив Тео, а також Енді Барбура, дозволяє припустити, що Платт — сучасна реінкарнація Ное Клейпола із лавки трунаря в «Олівері Твісті», та цю лінію Д. Тартт обриває майже одразу. Борис, звичайно, спритний шахрай Діккенса, він же Джек Даукінс. Саме в цьому образі він постає на початку роману, а наприкінці тексту несподівано перетворюється на Дух Різдва. Зустріч Тео із Хорстом подібна до появи Олівера у лігві Феджіна, хоча цей епізод виникає у Д. Тартт наприкінці роману, а не на початку, як у Ч. Діккенса.

Крім паралелей із «Олівера Твіста», Д. Тартт додає ще й тему «Великих сподівань», адже обидва романи побудовано у формі розповіді дорослого героя про власне дитинство і юність. Утім, події, про які йдеться у творі, не відсутні в епічне минуле, а розгортаються на очах читача і заново переживаються оповідачем. І якщо у романі ХІХ ст. змальовується сільський хлопець-сирота Піп, прийнятий у багатому домі, проте чужий, з його дитячою закоханістю у холодну й жорстоку красуня Естеллу, то у романі ХХІ ст. чоловіче ім'я Піп трансформується у жіноче Піппа, дія переміщується з багатого дому міс Хевішем у майстерню реставратора Хобі, що дивним чином нагадує лавку Сола Джілса із «Домбі і сина». А оскільки Естеллі немає місця у лавці Соломона Джілса, то маленька Піппа перетворюється на зворушливу Флоренс Домбі, а Тео, що сидить біля її ліжка, — це Уолтер Гей. Потім, коли Піппа виросте, вона почне більше нагадувати Естеллу, та на початку роману вона Флоренс Домбі.

Важлива роль у текстах Д. Тартт і Ч. Діккенса відведена світу речей: просторові позначення, географічні назви, краєвиди, інтер'єр, портрети, опис одягу, речей, їжі виконують не лише кон-

кретно-виражальну функцію, але є символом певних життєвих настанов, цінностей та способу життя. Також показовими є картини сімейного тепла, затишку і спокою, до яких, як до ідеалу, Д. Тартт і Ч. Діккенс ведуть своїх улюблених героїв. Їм протиставлений холод і дискомфорт (антидім), породжений зачерствілими, байдужими та жорстокими душами. Паралелі простежуються і у зображенні різних соціальних класів, гіперболізованих характерів, нерозділеного кохання, що не пройде та не зменшиться за жодних обставин, розповіді, що триває багато десятиліть, численних, нібито випадкових, збігів, дуалістичного поєднання в одній людині жорстокості та доброти і, безсумнівно, скривджених сиріт, від імені яких найчастіше ведеться розповідь.

Недаремно сімейна історія є «базовим сюжетом» багатьох американських романів ХХІ ст. (А. Татарінов): пріквел до «Гамлету» («Гертруда і Клавдій» Дж. Апдайка), розгорнута реакція на «11 вересня» або апокаліпсис, що вже відбувся («Той, що падає» Д. Делілло, «Дорога» К. Маккарті), важлива частина «альтернативної історії» («Змова проти Америки» Ф. Рота), багатоаспектний простір для становлення особистості («Середня стаття» Дж. Євгенідіса, «Сансет Парк» П. Остера), основа для реалізації естетики неадекватансу («Починається ніч», «Снігова королева» М. Каннінгема), домінуючий у тексті хронотоп і одночасно шлях подолання особистісної кризи («Любов» Т. Моррісон, «На останок я скажу» Дж. Троппера, «Ми, тварини» Дж. Торреса) або значущий сюжет у межах «роману виховання» («Щиголь» Д. Тартт) [16, 396]. Сімейна історія головного героя роману Тео Деккера нагадує одночасно історію Девіда Копперфільда (подібними є не лише життєві подорожі обох персонажів, але майже уся сюжетна лінія) та Олівера Твіста (обидва сироти потрапляють під поганий вплив). Підтвердження нашого припущення знаходимо у розвідках А. Ліверганта [12] та Ю. Дубова [8]. Останній у статті «Записки реконструктора» доводить, що Тео Деккер «зовсім не сирота Гаррі Поттер, а сирота Олівер Твіст» [8], біографічна відмінність якого полягає у тому, що у Тео все ж таки є батько (але він все одно помирає у середині роману, «забезпечуючи» Тео вже повне сирітство).

Але на відміну від героїв-підлітків ранніх романів Діккенса, які залишаються чистими й невинними дітьми, не зважаючи на випробування, що випадають на їхню долю, персонажі романів «Щиголь» (Тео, Борис, Піппа) і «Великі сподівання» надламані зсередини. Недаремно особливе місце у обох романах відведено автобіографічним моментам, дитячим та юнацьким травмам, прагненню позбутися болісних і тяжких спогадів. Але цей надлом робить їх людянішими. Піп, як і Тео, звичайні люди, тож їх чес-

ноти нарівні з вадами демонструють складність людської природи та неоднозначність її виявів. У такий спосіб Д. Тартт свідомо вступає у діалог із культурою вікторіанського суспільства, зі світоглядом, суб'єктами цієї культурної спільності, підтверджуючи думку В. Блейка про позачасову актуальність діккенсівського аналізу людської природи.

Очевидним є і зв'язок між текстами романів «Ідіот» Ф. Достоевського та «Щиголь» Д. Тартт, що спостерігається, насамперед, у відсиланні до його автора (Теодор — англійська версія імені Федір) у дванадцятому заголовку роману, що носить назву «Ідіот», а також у цитуванні тексту роману «Ідіот», який прийнято вважати «найзагадковішим твором» Ф. Достоевського. Серед численних проблем, що досліджують християнську основу роману російського письменника, найважливішою та найактуальнішою у наш час є проблема порятунку та духовного відродження людини, яка стає у творі смисловим центром, визначаючи усю його сюжетно-композиційну структуру. Ідею воскресіння людини сам автор визначав як ідею «відродження загиблої людини — думку християнську та високоморальну» [7].

У романі «Щиголь» Д. Тартт використовує образи і мотиви творчості Достоевського як своєрідний літературний код. Історія реставратора Теодора Деккера, який мимоволі приносить себе в жертву витвору мистецтва, співзвучна вічному сюжету про жертву Христа. Ім'я головного героя (Теодор) у перекладі з латинської означає «дар божий», а символіка числа дванадцять, згідно з християнським вченням, пов'язана з образом Небесного Єрусалиму. Проте імпровізація на тему Достоевського, пише Ю. Дубов, «вийшла не настільки вільна й розлога, як у випадку із Діккенсом» [8]. Вона відіграє виключно підпорядковану, мотивуючу роль для обґрунтування ключової для розуміння смислу роману фрази Тео, що поїздка до Амстердаму стала його «дорогою до Дамаску». Коли Тео робить пропозицію Кітсі, його кохання до Піппи нікуди не поділося, та життя складається так, що він має одружитися з Кітсі, яка не лише зраджує його, а й зовсім не кохає. Більше того, Піппа вочевидь засмучена новою про заручини. Здавалося б, ще можна спробувати повернути все назад, але Тео із дивною покірністю рухається за течією, мандруючи до Амстердаму після зізнань Бориса та візиту до Хорхе.

Цікава паралель виникає у другій частині амстердамських пригод Тео, коли він, після перестрілки, переховується у готелі. Намагання Тео відчистити сліди крові зі свого одягу, коли він приходить до тям, нагадує безпам'ятство Раскольникова, коли він, марячи, також шукає закривавлену бахрому із панталонів. Навіть

у тому, як Тео гортає амстердамські газети, не розуміючи жодного слова, та намагається збагнути, що відомо поліції, можна побачити схожість із тим, як Раскольников гарячково проглядає усі газети, розшукуючи у них найменші згадки про подвійне вбивство.

Розмисли Бориса про те, що «наша недобрість і наші помилки визначають нашу долю і ведуть нас до добра, якщо іншим шляхом туди просто ніяк не можна дістатися» [17], запозичені із тексту роману «Ідіот», стають прямим відсиланням до християнської концепції Ф. Достоевського. Згідно його теорії, герої, що звернулися до Євангеліє, знайдуть у ньому відповіді на запитання, які завдають їм страждань, та поступово переродяться, перейдуть у нову дійсність. Духовне переродження через співчутливе кохання і діяльність визначають подальше перевтілення Тео. І якщо ці, не зовсім типові для Бориса, відсторонені розмисли про добро і зло спочатку сприймаються читачем як «непорозуміння», то на останніх сторінках роману їх пророче значення стає очевидним, адже подорож до Амстердаму стає для Тео його власною дорогою до Дамаску. Аналіз роману Д. Тартт крізь призму концепції Ф. Достоевського дозволяє точніше інтерпретувати текст, ідейне наповнення якого визначають християнські цінності.

Роман «Щиголь» може сприйматися і як своєрідний «Гаррі Поттер для дорослих» [14], стаючи «відповіддю на “відновлені запити аудиторії, яка подорослішала” і який потрібен “позитивний приклад у реальному, а не чарівному світі”» [1]. Перегуки із «Гаррі Поттером» Дж. Роулінг [15] неодноразово звучатимуть у тексті. Паралелей і справді багато: найкращий друг Тео — Борис — називає його Гаррі Поттером через круглі хіпстерські окуляри; ім'я головного ворога Тео — Люціуса Ріва — відсилає до імені Люціуса Малфоя; Тео, як і Гаррі, живе у родині Барбурів (Уізлі); пізніше він знаходить заступника Хобі (Хагрід) та закохується у чудову рудоволосу дівчину Піппу (Джінні). До того ж, Тео — «хлопчик, що вижив», коли його мати загинула, хоча мало бути навпаки: він був у епіцентрі вибуху, а вона у іншому кінці музею, і у мить її загибелі Тео теж отримує щось на кшталт чарівного дару. Символічним, на думку В. Бабіцької, можна вважати й те, що вона «відплатила» своїм життям за його (її видіння врятує його ще раз, через багато років, коли не залишатиметься жодної надії на порятунок) [2]. Та найголовніше — у житті обох хлопців є те, «що не можна називати».

І хоча в обох історіях йдеться про дитячий світ, в якому важко розрізнити добро і зло (французькі

та американські науковці взагалі звинуватили роман Д. Тартт у «інфантилізації літератури»), у версії Д. Тартт є суттєва розбіжність — це реальність. Замість безпечного Хогwartса — будинок у покинутому районі Лас Вегаса, куди навіть «Домінос» не може доставити піцу; оманливе щастя приносить не дзеркало Єналеж, а наркотики; родич, що несподівано з'являється, не безкорисний та відважний хресний Сіріус, а батько-гравець, який прагне прибрати до рук гроші сина; спільний травматичний досвід не єднає героїв, і рудоволоса Піппа, яка опиняється в одному музейному залі із Тео, на відміну від Джінні, так і залишається далеким недосяжним коханням. У цьому світі людину неможливо зробити Охоронцем таємниці через заклання фіделіус. Навпроти Гаррі Поттера, який постійно бореться, — Тео, що пливе за течією, яка відносить його на саме дно.

Але і в цьому світі є речі, сила яких перевищує силу смерті. Шедевр Фабріціуса стає порятунком від життєвих негараздів і постійною небезпекою водночас, адже він ризикує потрапити до в'язниці. Картина є аналогом чарівної палички, що може приносити як добро, так і зло, залежно від того, як її використовувати. І відповідь на головне питання: «У чому полягає сенс прекрасних речей?» з'являється на останніх сторінках роману: «Їх призначення — бути провідниками вищої краси» [17], адже мистецтво сприяє духовному зростанню та моральному очищенню людини.

Висновки. Цілеспрямовано використовуючи художні прийоми, що створюють ефект інтертекстуальності, Д. Тартт ніби підкреслює залежність тексту роману «Щиголь» від романів «Олівер Твіст», «Великі сподівання» Ч. Діккенса, «Ідіот» Ф. Достоевського, «Гаррі Поттер» Дж. Роулінг, що насправді виявляється менш очевидною, ніж стверджує сама авторка. Відтворений на сторінках роману світ не імітований. Він прагне розповісти про світобачення кожного з письменників мовою, що відрізняється від оригіналу, і в зовсім не в реаліях першоджерела. Таким чином сучасний американський роман намагається відродити певні колишні літературні коди, дотримуючись власних ідей зображення історії через наслідування з критичною відмінністю, що більше окреслює різницю, ніж схожість. Рівновага минулого і теперішнього у новому американському романі досягається шляхом органічного синтезу сучасних постмодерністських і традиційних реалістичних стратегій. А літературна реконструкція стає простором діалогу між минулим та сучасністю, між різними ідентичностями та поглядами.

ДЖЕРЕЛА

1. Аверин В. В неволшебном мире (О книге: Донна Тартт. Щегол / Пер.: А. Завозовой. М. : Corpus, АСТ, 2014). *Литература*, 2015. URL : <http://litteratura.org/criticism/1078-vladimir-averin-v-nevolshetnom-mire.html>
2. Бабицкая В. «Щегол» Донны Тартт: время ничего не значит. Афиша-Воздух, 2014. URL : <http://daily.afisha.ru/archive/vozduh/books/shchegol-donny-tartt-vremya-nichego-ne-znachit/>
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М. : Искусство, 1986. 445 с.
4. Бредберри М. Британский роман нового часу. К. : Ксения Сладкевич, 2011. 480 с.
5. Давыдова К. Происхождение успеха: почему читают «Щегла»? Школа жизни. Культура, 2015. URL : <http://shkolazhizni.ru/culture/articles/70714/>
6. Диккенс Ч. Приключения Оливера Твиста. Большие надежды. Рождественские повести. СПб. : Азбука, 2014. 1216 с.
7. Достоевский Ф.М. Идиот. СПб. : Азбука, 2015. 640 с.
8. Дубов Ю. «Щегол». Записки реконструктора. Новый мир, 2015. № 4. С. 190–196.
9. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде. Сумерки богов. М., 1990. 398 с.
10. Ковалів Ю.І. (авт.- укл.) Літературознавча енциклопедія: у 2 томах. Т. 2. К. : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
11. Кузьменко Д.Ф. Літературна реконструкція як прийом і авторський художній метод [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2012. 20 с.
12. Ливергант А. (2015). «... сидит щегол в клетке, у окошка» или Симулятор виртуальной реальности. *Иностранная литература*, 2015. № 8. URL : <http://syg.ma/inostranka/tiema-dlia-diskussii-o-sovremennoi-litieraturie-ot-inostranki>
13. Лотман Ю.М. Текст как семиотическая проблема. История и типология русской культуры. СПб. : Искусство, 2002. С. 158–220.
14. Ролінг Д.К. Гаррі Поттер і філософський камінь [Текст] ; пер. з англ. В. Морозов ; ред. П. Тарашук, І. Малкович. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. 319 с.
15. Татаринцов А. Мировоззренческие стратегии в современном американском романе. *Российский гуманитарный журнал*, 2015. Том 4. № 5. С. 395–406.
16. Tartt, D. (2015). *The Goldfinch*. Back Bay Books, 771 p.

REFERENCES

1. Averin, V. (2016). V nevolshetnom mire (O knige: Donna Tartt. Shchegol). *Literatura*. <http://litteratura.org/criticism/1078-vladimir-averin-v-nevolshetnom-mire.html>
1. Babitskaia, V. (2014). «Shchegol» Donny Tartt: vremia nichego ne znachit. Afisha-Vozdukh. <http://daily.afisha.ru/archive/vozduh/books/shchegol-donny-tartt-vremya-nichego-ne-znachit/>
3. Bakhtin, M. M. (1986). Estetika slovesnogo tvorchestva. M.: Iskusstvo, 445 p.
4. Bredberi, M. (2011). Brytansky roman novoho chasu. K.: Kseniia Sladkevych, 480 p.
5. Davydova, K. (2015). Proiskhozhdenie uspekha: pochemu chitaiut «Shchegla»? <http://shkolazhizni.ru/culture/articles/70714/>
6. Dickens, Ch. (2014). Priklucheniia Olivera Tvista. Bolshie nadezhdy. Rozhdestvenskie povesti, SPb.: Azbuka, 1216 p.
7. Dostoevskii, F. M. (2015). Idiot. SPb.: Azbuka, 640 p.
8. Dubov, Yu. (2015). «Shchegol». Zapiski rekonstruktora. *Novyi mir*, № 4, pp. 190–196.
9. Kamiu, A. (1990). Mif o Sizife. Esse ob absurde. Sumerki bogov. M., 398 p.
10. Kovaliv, Yu. I. (avt.-ukl.) (2007). Literaturoznachcha entsyklopediia: U 2 tomakh, T. 2, K.: VTs «Akademii», 624 p.
11. Kuzmenko, D. F. (2012). Literaturna rekonstruktsiia yak pryiom i avtorskyi khudozhnii metod. Avtoreferat dys. ... kand. filol. Nauk, Kyiv. nats. un-t im. T. H. Shevchenka, K., 20 p.
12. Livergant, A. (2015). «... sidit shchegol v kletke, u okoshka» ili Simuliator virtualnoi realnosti. *Inostrannaia literatura*, № 8. <http://syg.ma/inostranka/tiema-dlia-diskussii-o-sovremennoi-litieraturie-ot-inostranki>
13. Lotman, Yu. M. (2002) Tekst kak semioticheskaia problema. Istoriia i tipologiia russkoi kultury, SPb.: Iskusstvo, pp. 158–220.
14. Roling, Dzh. (2002). Harri Potter i filosofskiy kamin, K., 319 p.
15. Tatarinov, A. (2015). Mirovozzrencheskie strategii v sovremennom amerikanskom romane. *Rossiiskii gumanitarnyi zhurnal*, Tom 4, № 5, pp. 395–406.
16. Tartt, D. (2015). *The Goldfinch*. Back Bay Books. 771 p.

Дата надходження статті до редакції: 18.09.2019 р.

Прийнято до друку: 15.10.2019 р.

КРИТИКА ПОСТМОДЕРНІЗМУ З ПОЗИЦІЇ ПОСТПОСТМОДЕРНІЗМУ: РЕВІЗІЯ ДИСКУРСУ СИМУЛЯКРІВ У БРИТАНСЬКОМУ РОМАНІ

Дроздовський Д.І.,

Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України,
ул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
drozdovskyi@ukr.net
ORCID iD 0000-0002-2838-6086

У статті окреслено загальнокультурну ситуацію, що прийшла на зміну постмодернізму, як таку, якій притаманне дистанціювання від іронії як ключової форми пізнання дійсності, оскільки іронічний погляд на світ не може забезпечити прагнення персонажів пізнати дійсність у всій онтологічній повноті. Визначено, що постпостмодерністський наратив експлікує ревізійністську настанову в осмисленні традицій постмодернізму. Британський роман «Хмарний атлас» репрезентує можливі негативні наслідки постмодерного ставлення до світу й постмодерної політики, що має стосунок до формування імпліцитних ідеологій і редукції критичного ставлення до дійсності.

Ключові слова: сучасний британський роман, постпостмодернізм, постмодернізм, симулякр, онтологія життя, іронія, постіронія.

Дроздовский Д.И.

Критика постмодернизма с позиции постпостмодернизма: ревизия дискурса симулякров в британском романе

В статье определена общекультурная ситуация, пришедшая на смену постмодернизму, как такая, которой присуще отмежевание от иронии, поскольку ироничный взгляд на мир не может обеспечить стремление персонажей познать действительность во всей онтологической полноте. Определено, что постпостмодернистский нарратив эксплицирует ревизионистскую установку в осмыслении традиций постмодернизма. Британский роман «Облачный атлас» репрезентирует возможные негативные последствия постмодерного отношения к миру и политике, причастного к формированию имплицитных идеологий и редукции критической оценки действительности.

Ключевые слова: современный британский роман, постпостмодернизм, постмодернизм, симулякр, онтология жизни, ирония, постирония.

D. Drozdovskyi

Criticism of the postmodernism from post-postmodern perspective: a revision of simulacra in the British novel

In the paper, the author examines criticism in the contemporary British post-postmodern novel "Cloud Atlas" by D. Mitchell, as well as other works, analysing one of the key postmodern strategies related to the concept of hyperreality and the J. Baudrillard's simulacra. It is proposed to define the post-postmodern narrative as post-ironical. The general cultural situation, which has replaced postmodernism, is discussed as characterized by the rejection of irony, since the ironic view on the world cannot fulfill the characters' desire to know reality in its ontological entirety. The transformation of postmodern irony into post-irony has been investigated and the causes of such changes determined by criticism in postmodern novels of ideology exploiting the strategies of simulacra and replacing true reality with the illusory one that conceals ideology have been analysed. The author states that the post-postmodern narrative explicates revisionist outlines in understanding the traditions of postmodernism. The British novel "Cloud Atlas" explores the possible negative consequences of postmodern attitudes and postmodern politics related to the formation of implicit ideologies and the reduction of critical attitude toward the reality. The postmodern critique offered by P. Barry has been analysed in terms of engaging its key factors in analysing the post-postmodern narrative. The search for post-postmodern characters in the aspect of the "ontology of life" has been characterized, which would be impossible in the paradigm of postmodern irony due to the interaction of the contemporary British novel with the paradigm of literature of fact and the involvement of "fragments non-literary texts" (by T. Bovsunivska).

Key words: contemporary British novel, post-postmodernism, postmodernism, simulacrum, ontology of life, irony, post-irony.

Вступ. В одному з новітніх вітчизняних досліджень з історії англійської літератури [6] йдеться зокрема про форми взаємодії сучасного роману (межі XX–XXI ст.) із творами англійської літератури XIX століття (романи Дж. Остен, Ш. Бронте, М. Шеллі), що, зрештою, позначається на гібридизації жанру сучасного роману й розширенні його епістемологічної значущості. Т. Потніцева справедливо звертає увагу на те, що «сучасні автори дедалі частіше відходять від принципів постмодерністського письма в бік “загальної масовізації культури”, змінюючи й сутність інтертекстуального діалогу з вікторіанським романом. Найчастіше класична література англійського XIX століття постає міфоконцептом, що дорівнює “якісній” літературі й культурі, за якою ностальгують усі ті, хто хворобливо переживають “смерть книжки” і процес примітивізації естетичних стандартів» [6, 182]. Заявлена теза оприявнює низку проблем, пов’язаних із перетворенням літератури на сегмент індустрії масових розваг, що не дає можливості читачам відкрити для себе нові сенси, які мають якщо не онтологічне, то принаймні екзистенційне значення, спонукаючи до критичного сприйняття дійсності та пошуки відповіді на глобальні проблеми (екологічна катастрофа внаслідок технологічної діяльності, функціонування на планеті тоталітарних держав тощо). Окреслений ансамбль проблем і мотивів відображений у літературі англійського постмодернізму (твори А.С. Баєтт, П. Акройда, Д. Лессінг та ін.), проте в постпостмодерністських романах, зокрема в «Хмарному атласі» Д. Мітчелла, представлений у новому філософському трактуванні: йдеться про відмову від домінування іронічного принципу зображення подій, художній репрезентації однієї ситуації в різних жанрових інваріантах (роман-робінзонада, роман-антиутопія/дистопія, роман катастрофа тощо). Крім того, йдеться про постулювання зв’язку між подіями, реалізованими в різних жанрових інваріантах, які, незалежно від *пам’яті жанру*, мають кризь-історичний зв’язок на метасюжетному рівні через проведення протягом усього романного нарративу символу амбівалентної природи («хмарний атлас» як спроба картографування хмар, які є постійно змінними з точки зору географії та водночас незмінними з огляду на фізичні властивості). Зауважу, що британський теоретик літератури Б. Фінні (Brian Finney) вважає Д. Мітчелла “self-conscious post-postmodern novelist” / «за власним визначенням, пост-постмодерністським романістом» [11, 31], аналізуючи «Хмарний атлас» у парадигмі шукань, що прийшли на зміну постмодернізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи концепцію симулякрів Ж. Бодрієра, варто зазначити, що в сучасному британському романі «Хмарний атлас» Девіда Мітчелла реаль-

ності симулякрів, яка виникає внаслідок приписів інститутів влади (усі зобов’язані проводити дозвілля в кав’ярнях у Нео-Сеулі тощо), протистойть реальності, сформована листами, щоденниками, тим, що має «нелітературну природу», але що органічно інтегрована в корпус постпостмодерністського нарративу. Листи із Задельгейма — форма поширення індивідуальної історії, що підважує дискурс офіційної ідеології, розкриваючи внутрішній світ персонажів, особливості світосприйняття і вчинків: «Час відкрити свій задум, на який мене надихнула стаття у «Таймс» та моє тривале витання в емпіреях у моєму номері» [10].

Щоденник Адама Юїнга пропонує інакше бачення географічних відкриттів, оприявнюючи їх колонізаторську й імперську сутність. Т. Бовсунівська, досліджуючи специфіку роману «post-post-» (як зауважує сама науковиця), слушно звертає увагу на таку його особливість, як залучення фрагментів «позалітературних текстів» [2, 201]. Роман «Хмарний атлас» містить листи й щоденники, у яких представлено спробу реконструкції історичних подій очима окремих індивідів: сконструйований погляд відрізняється від офіційного, пропонуючи йому альтернативу, яка водночас підважує інтерпретаційний вектор «офіційної історії».

Британський постпостмодерністський роман — явище, генетично пов’язане як із постмодернізмом, так і модернізмом. Модерністські первні знаходять свою репрезентацію на рівні композиції, способів зображення художньої реальності, зокрема в романі «Хмарний атлас», у якому відбувається взаємодія між різними часовими вимірами (під час читання листів із Задельгейма), де має місце потік свідомості (щоденники Адама Юїнга) тощо. П. Баррі наголошує: «Для постмодерніста <...> фрагментація — це феномен, що звеселяє і звільняє, феномен, симптоматичний для нашої втечі від клаустрофобних об’ємів фіксованої системи переконань. Коротко кажучи, модерніст засмучений з приводу фрагментарності, а постмодерніст вітає її» [1, 101]. Проте в постпостмодерністському романі, якому властива фрагментація оповіді й репрезентація культурно-історичних періодів, значно віддалених у часі, ця тенденція покликана спонукати читачів до сприйняття дійсності в «планетарному обширі», виявляючи небезпечні тенденції, що мають місце в різні епохи. Йдеться про капіталізм як ідеологію, яка, по суті, містить рабовласницькі тенденції, є дискурсом несвободи, а отже, керівна група суспільства прагне реалізувати таку форму правління, щоб більшість підкорювалася меншості. Задля уникнення конфліктів меншість вдається до імплементації в політичну ідеологію особливості стратегії культури, що передбачає посилену увагу до ентертейнменту, зокрема й літера-

тура стає частиною індустрії розваг, не спонукаючи реципієнтів до критичного сприйняття дійсності (історія Кавендиша в «Хмарному атласі», розповідь Сонмі): розваги стають обов'язковою частиною дозвілля мешканців Нео-Сеулу, відвідання кав'ярні для них є частиною щоденного життя і водночас своєрідним ритуалом, оскільки під час відвідин закладу мешканці бачать інформаційні повідомлення і рекламу, спрямовані на сприйняття та підтримку панівної ідеології. Життя роботів також підпорядковано жорсткому ритуалу: «О четвертій тридцять кожна фабрикантка пробуджується дозою стимуліну у повітряному потоці, потім у кімнаті вмикається світло. Після хвилини у гігієнаторі й стерилізаторі, ми вдягаємося у чисті уніформи й одна за одною прямуємо до закуської. Наглядачі й помічниці збирають нас довкола Примосту для Заутрені, ми повторюємо Шість Катехизисів, після чого з'являється наш Наставник і виголошує Проповідь. О п'ятій годині ми займаємо свої місця довкола Конвеєру в очікуванні відвідувачів нового дня. Наступні дев'ятнадцять годин ми вітаємо гостей, приймаємо замовлення, розносимо їжу, наливаємо напої, поповнюємо запаси спецій, протираємо столи й прибираємо сміття. За прибиранням слідує вечірня молитва, потім — вже у своїй кімнаті — ми приймаємо дозу Мила. Це незмінний сценарій на щодень» [10]. Крім того, фрагментація наративу (роман складається з 6 історій, віддалених у часі, деякі з яких фрагментовані на ще менші частини; зв'язок між подіями не є лінійним; маємо перестрибування між часами, детерміновані потребою наголосити на образах, що мають символічне потрактування і які визначають динаміку сюжету) показує складність нелінійних часових зсувів і реалізує філософську концепцію письменника, що передбачає вплив минулого на сьогодення, вплив майбутнього на минуле тощо.

У постпостмодерністському романі актуалізовано потребу персонажів у формуванні ціннісного виміру життя, що досягається їх безпосередньою діяльністю, активною громадянською позицією (Луїза Рей у «Хмарному атласі» прагне довести небезпечність діяльності атомних станцій у Каліфорнії, вона не довіряє офіційним висновкам, опублікованим у ЗМІ, а прагне здійснити власне розслідування, опитуючи працівників і зіставляючи факти, які свідчать про екологічну загрозу). Крім того, наголошено на шуканнях персонажів у царині онтології життя: планетарність зображуваних подій у романі спонукає до їх осмислення не лише з точки зору доцільності в певний історичний час, а в ширшій перспективі. Водночас у «Хмарному атласі» актуалізовано як «дискурс розуму» (переконання, що здатність критично ставитися до технологічних винаходів, уміння пророкувати їх негативні наслідки в майбутньому зможе мінімізувати саме

катастрофу), так і традиції, властиві буддизму (уявлення про світ як одвічний колообіг матерії та енергії, взаємодію між усіма видами живого, оскільки людина в майбутніх перевтіленнях може з'являтися у вигляді тварин чи рослин тощо).

Особливу увагу в романі приділено критиці постмодерного мислення, зокрема в аспекті теорії симулякрів, яка в «Хмарному атласі» знаходить своє втілення в ідеологічній площині, стаючи її чинником. «Бодріяра вважають автором концепції “втрати реальності” — переконання, що в сучасному світі щоразу більший вплив образів кіно, телебачення й реклами призвів до втрати здатності розрізняти реальне й уявне, діяльність та ілюзію, поверхню й глибину. У результаті виникла культура “гіперреальності”, в якій відмінності розмиті» [1, 105]. У «Хмарному атласі» показано реальність у режимі альтернативної історії, що припускає можливий негативний розвиток подій саме внаслідок «утрати реальності» і маніпулятивної дискурсії, що позначається на «розмитті відмінностей». Зрештою, за Ж. Бодріяром, «четвертий і останній рівень знаку — це відсутність будь-якого зв'язку з будь-якою реальністю» [1, 106]. Проте в «Хмарному атласі» йдеться не лише про моделювання майбутніх катастроф, а й подано імовірні пропозиції щодо виходу з кризи, представлено конкретні моделі подолання екологічної катастрофи на основі знань, узятих із царини природничих наук: показано, як кожний період в історії розвитку цивілізації пропонує свої механізми такого додання (дотримання етичних аспектів у підкоренні нових земель, відмова від орієнтування на ринкові оцінки успіху книжкової індустрії в історії про Кавендиша). Ж. Бодріяр писав, що «для постмодернізму відмінність між тим, що реальне і що симульоване, руйнується» [1, 107]. Проте така постмодерна настанова на сприйняття реальності опиняється в центрі критичного ревізювання, яке здійснює Д. Мітчелл у зазначеному романі: персонажі перших п'яти історій дошукуються сенсів у власному житті, намагаючись відмежувати наслідки політики симулякрів, що є частиною загальноекономічної ідеології, від того, що симулякром не є (листи з правдивими даними про завоювання нових світів, чинники створення музичних творів тощо).

Мета статті — окреслити принципи функціонування концепції симулякрів у сучасному британському романі, виявивши стратегії критичного ревізювання постмодерністських принципів у дискурсі британського постпостмодерністського роману.

Виклад основного матеріалу. Британські дослідники сучасної теорії культури наголошують на особливому світовідчутті, що властиве персонажам художніх творів, героям текстів масової культури, персонажам кінонаративів та ін. Такий специфічний світогляд отримав назву «постіро-

нічного», а під постіронією теоретики літератури й критики сучасного літературно-культурного процесу Великої Британії (див.: [7; 9; 13]) розуміють особливе ставлення до предмета зображення, що поєднує іронічність і щирість сприйняття, відповідно, неможливо розрізнити, чи зображувана реальність містить іронічність сприйняття, чи ні. Подібне твердження є можливим з огляду на те, що постіронічний наратив репрезентує проблеми, які мають важливе соціальне значення, тож сприймати їх лише в парадигмі іронічного ставлення не є можливим. Водночас без іронії сприймати такі явища також неможливо, що пов'язано з певною низкою причин: повторюваність тим самих проблем упродовж значного історичного періоду, недостатня увага влади, брак розуміння, які з проблем реальні з точки зору об'єктивності, а які мають більше суб'єктивний характер. Постіронія, з одного боку, ніби розвиває традиції постмодерної іронічності, а з другого, постає явищем, яке підважує постмодерну іронію, показуючи, що іронія сама по собі не є формою порятунку суб'єкта від зображених проблем.

Постіронія постає реакцією суб'єкта на проблеми, детерміновані гіперреальністю постмодерністського наративу й загалом постмодерного бачення світу. Під час допиту Сонмі закидає «доглядачам», що всі офіційні приписи в Нео-Сеулі були спрямовані на підтримку *ідеології щастя*, яке можливо досягнути й роботам у кав'ярні: «Після Заутрені Першого Дня Наглядач Рі виставляв зірку на шийному кільці кожної фабрикантки. Тих сестер, які ставали щасливими власницями дванадцяти зірок, підйомник переправляв на Ковчег Татуса Сонґа. Для тих, хто возноситься, — це подія виняткового значення, для тих, хто залишається, — момент різкої заздрості. Пізніше ми спостерігали тривимірне зображення усміхнених Сонмі, Юн, Ма-Лю-Да і Гва-Сун, коли ті вирушали до Гавайських островів, прибували на Екзальтацію і врешті перетворювалися на споживачок з Перснями душ. Ті, хто колись був нам сестрами, звеличували добрі діяння Татуса Сонґа й закликали старанно відпрацьовувати Інвестиції, закладені в нас» [10]. Насправді ж приписи й ритуали лише камуфлювали справжній стан речей, у якому біороботів, котрі пройшли певний цикл, під виглядом підвищення утилізували: «Зіркова церемонія була досить поверхова. Двох дванадцятизіркових супроводила до ліфту помічниця Ен. <...>. Йона-939 була замінена новою Йоною. Проповідник РІ причепив наші нові зірки на комірці в гробовій тиші; оплески вважались недоцільними. Незабаром вломилась ЗМІ, спалахи ніконів та осадження кабінету заповнили все довкола» [10]. Ж. Бодріяр, один із чільних творців теорії постмодернізму, акцентував на понятті «симулякр» як такому, що репрезентує базовий концепт постмодерного

світовідчуття й мислення. Симулякр передбачає заміщення реальності уявленням про те, вираженими в певній знаковій системі, що насправді більше деформує/модифікує зв'язок із дійсністю, ніж прокладає його. У «Хмарному атласі» процедура підвищення кваліфікації для біороботів сприймалася як можливість здобуття свободи й перехід на інший рівень існування, який, проте, не був досягнутий, оскільки підвищення не відбувалося. Біороботів утилізували й на їх місце ставали нові роботи, які знову мріяли про день свого «звільнення» й щастя.

Дискурс симулякрів передбачає можливість заміщення одних явищ іншими знаками, що не відповідають справжній дійсності. З огляду на це уявлення про книжку як продукт «високої» інтелектуальної культури осмислення реальності можна замінити іншими образами, які сприятимуть перетворенню книжки на частину виробничої індустрії, яка функціонує за принципами ринку, а не відповідно до естетичних критеріїв. Важливо з'ясувати, чи наявні в постпостмодерністських романах стратегії ревізювання цієї тенденції та її критичного сприйняття й художнього представлення.

П. Баррі у «Вступі до теорії» наводить приклади творів мистецтва й культури [1, 105–107], що візуалізують чотири види симулякрів Ж. Бодріяра. Проте в сучасному британському романі (твори А. Форні, А. Ворнера, А. Фоулдза), що є одним із чільних компонентів британської культури постпостмодерну, репрезентовано стратегії критичного, ревізійного ставлення до постмодерного світовідчуття, яке передбачає можливість продукування симулякрової реальності, що є одним із чинників творення гіперреальності. У романі «Хмарний атлас» [10] Д. Мітчелла, який укладачі сучасних компендіумів британського роману [11; 12] одноставно зараховують до прикладу постпостмодерністської літератури, наявна критика реальності, що функціонує в парадигмі симулякрів і, зокрема, політики творення симулякрів, що є чинником формування ідеології в романі й системи структур влади, діяльність яких спрямована на заміщення реальності. Ці проблеми розглядає Б. Фінні в розвідці “David Mitchell: Global Novelist of the Twenty-First Century” [11, 29–31].

У «Хмарному атласі» Д. Мітчелла розкрито, як у художньому просторі реальність поступово замінюється симулякрами третього порядку, за Ж. Бодріаром. Симулякр третього порядку постає візуалізацією ідеального явища, якого насправді немає у реальності. У такому разі він викривлює сприйняття дійсності, ідеалізуючи її й поширюючи певні сенси, які можуть бути інструментом утвердження ідеології. Зрештою, письменник критикує літературу за те, що вона стає симулякром третього порядку, а, можливо,

також і четвертого, остаточно роз'єднавшись із дійсністю, інструментом пізнання якої була довгий час. Література, включена в систему економічно-торговельних відносин, є літературою як мистецтвом слова доволі умовно.

Література, яка була, починаючи від античних часів, формою критики дійсності, тепер остаточно втрачає здатність бути чинником критичного світорозуміння. Критичність, породжена зображеними в літературі проблемами, які мають екзистенційний і навіть онтологічний характер, елімінована в системі літературної індустрії двохтисячних років. Література важлива не як простір сенсів, а як інструмент піару, чинник формування «інтелектуального» істеблішменту, який претендує на роль еліти не через здатність ставити перед суспільством гострі питання, які потребують негайної відповіді, а тому, що на забезпечення цього статусу працюють медіа, які й формують із літератури певну симулякріву модель. Важить не сама література в іманентному статусі джерела сенсів і особливого художнього простору, що спонукає читачів до постановки екзистенційно важливих запитань, а її сприйняття, тобто образ літератури як нового соціокультурного явища, що в певний спосіб сприймається суспільством як простір, до якого долучені «особливі» люди.

Зазначена особливість продиктована не епістемологічними чинниками (текст як ресурс сенсів, важливих для побудови відкритого громадянського суспільства), а формами репрезентації книжки як літературного продукту в медіа. Література більше може не спонукати читачів до критичного ставлення до дійсності, бо важить не змістовий вимір літератури, а форми її публічного сприйняття й поширення певних меседжів через літературно-критичні індустрії, які працюють на підтримку певної ідеології: медіа визначають критерії успішності художнього твору. Успішність у 2000-ні рр. в історії Кавендиша не пов'язана з уявленням про сенсубуттєвість літератури, здатністю генерувати нові сенси, а детермінована тим, наскільки опублікований твір може бути масовим, тобто сприйнятий якомога більшою кількістю читачів, які сприяють канонізації автора та інтенсифікують фанатичну відданість лідерам літературного процесу, які, висловлюючи банальності або ж образливі речі, роблять їх еталонними і загальноприйнятими в культурі.

У постмодерністських романах іронія уможливорює змішування «високого» і «низького», відповідно, вона сприяє дифузії проблемно-мотивних комплексів, які традиційно були роз'єднані в літературі. За словами П. Баррі, «звернення до пародії й пастішу прямо пов'язане з відходом від божественного статусу автора-деміурга» [1, 100]. Постмодернізм проблематизує статус митця як деміурга, акцентуючи на «виробничій» сутності літератури. Відповідно, результатом

іронії так само може бути «примітивізація естетичних стандартів» [6, 182]. Постмодерністський англійський роман експлікує проблему взаємодії людини й хаосу (продукування культури стає одним із елементів культури як хаосу, у якому принцип «тиражування» домінує над унікальністю окремого артефакту) як дійсності, яку неможливо пізнати в аналітичний спосіб. Постмодерна реальність репрезентує себе у формах хаосу, який загострює спектр питань, пов'язаних із екзистенційними проблемами людини, її взаємодією із зовнішнім світом та усвідомлення власного призначення.

На протигагу літературі як частини нової індустрії, що утверджується у 2000-ні рр., у «Хмарному атласі» розкрито важливість дискурсу, який протистоїть ідеології, позаяк формується за допомогою «літератури факту», до якої належать приватні щоденники, листи тощо. У сучасній теорії літератури дослідники наголошують на тому, що стратегії «літератури факту» протистоять постмодерному розумінню дійсності та її художньому відображенню у творчості. «Постмодернізм, як провідний художньо-мистецький напрямок літератури ХХІ століття, актуалізував інтерес сучасних читацьких кіл до архаїки, міфу, колективного підсвідомого, до пошуку алюзій на відомі сюжети літератури попередніх епох, використовуючи при цьому підкреслено ігровий стиль та навмисну театральність. Проте на ознаку протилежності пробудився до життя і здобув популярність жанр природності та реалістичності — *література факту*, актуальність якої беззаперечна» [5, 141]. «Література факту» орієнтована на ревізіювання або ж принаймні осмислення проблем, які доцільно схарактеризувати як онтологічні. Погоджуюся з міркуваннями Т. Потніцевої про актуалізацію проблеми «іронії історії» в сучасній літературі, зокрема у творчості Клода Ізнера й Джуліана Барнса, у якого зазначена проблема, на думку дослідниці, репрезентована не лише на «сюжетно-фабульному плані», а як «онтологічна проблема» [6, 180].

Осмилення проблем, які мають онтологічний характер, представлене і в романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла, у якому йдеться про репрезентацією переходу (межі) не однієї культурно-історичної епохи, а показано широку панораму змінюваності історичних процесів на широкому суспільно-моральному, історико-політичному, культурно-ідеологічному тлі. Шукання в царині «онтології життя» визначають вектор британського постпостмодерністському роману, одним із важливих проблемно-мотивних вузлів якого є тема «симулякрів реальності», заміщення явищ їх репрезентаціями, що мають симулякріву природу. Д. Мітчелл акцентує на антропологічних проблемах людства, розкриваючи універсальні чинники людської поведінки (воля до влади),

які незалежно від історичного контексту призводять до того самого наслідку: катастрофи (війни, техногенної небезпеки тощо). Письменник показує, що, попри релятивність істини, яка передбачає наявність множинної інтерпретації фактів і подій індивідами, існує *вищий детермінізм*, який існує на надантропологічному рівні та детермінований наявністю «вищого замислу» буття, яке розгортається не хаотично, а телеологічно. За Д. Мітчеллом, життя має *телос*, оскільки є «розумним», розум — властивість не лише живої матерії, а й матерії та енергії загалом.

В іншій нашій роботі досліджено, що з цієї самої причини Кристофер, герой іншого сучасного британського роману «Дивний випадок із собакою вночі» М. Геддона, відмовляється від сприйняття літератури, якої просто не здатний зрозуміти, бо має синдром Аспергера, що унеможливорює сприйняття метафор, метонімічних образів тощо [3].

Одним із маркерів переходу постмодернізму до постпостмодернізму є відмова від сприйняття світу за допомогою іронії. Іронія як спосіб світо-розуміння унеможливорює пошук сенсубуттєвої основи в дійсності, у якій перебувають персонажі літературних чи кінотекстів. Іронія виконує різні функції в постмодерністському наративі, загалом постаючи формою своєрідного захисту від реальності. У постпостмодерністських текстах захистом персонажів від реальності постає або специфічна форма мислення (аутизм, різні невралгічні розлади в романі «Дивний випадок із собакою вночі» М. Геддона), що передбачає дистанціювання від світу, занурення в моделі наукового (математичного) пізнання реальності, або особливий погляд на світ, детермінований вірою в «метафізику життя», у «вищий розум», релігійні чинники, що впливають на світорозуміння; або шукання в царині трансцендентального, репрезентованого в житті персонажів через специфічні символи або особливий різновид мови (музика визначає для персонажів можливі зв'язки з трансцендентальним, тобто тим, що перебуває за межами досвіду як частини життєсвіту персонажів). У листі Р. Фробішера йдеться про народження музики у повсякденній реальності: «замість тріску пролунав дивовижний акорд — трохи віолончелі, трохи челести, ре-мажор (?) в чотиридольному розмірі. Мій зап'ясток скинув якусь вазу династії Мін з п'єдесталу — мі-бемоль, вся секція струнних, незрівнянний, божественний акорд, від якого і янголи б заридали. <...>. Боже, яка музика! Краєм ока побачив, як батько підраховує вартість розбитого краще, чиркаючи пером, але ж *я не смів* обривати цю музику! Зрозумів, що став би найвидатнішим композитором століття, якби лише зміг оволодіти цією музикою» [10].

Іронія перешкоджає персонажам у розумінні процесів, що відбуваються в світі на макрорівні.

Трагічні зустрічі, неправильні інтерпретації подій і вчинків, прагнення дошукати історії і власного минулого — елементи фабульно-сюжетних комплексів сучасних британських романів С. Вотерс, І. Мак'юена, Д. Мітчелла. У сучасних романах репрезентовано персонажів, наділених здатністю тверезо бачити реальність. Такий тверезий погляд на світ визначений їхнім фахом (часто персонажі або самі є лікарями, або перебувають поруч із тими, хто має таку професію). Ще одним способом дистанціювання від постмодерної іронії в постпостмодерністських романах є сприйняття світу через посередництво інших текстів. Ми вже досліджували таку особливість на матеріалі твору, що належить до іншого роду, проте має виразні риси неофабулістського напрямку, який дослідники зараховують до парадигми постпостмодернізму [4]. Сер у п'єсі «Костюмер» Р. Гарвуда дивиться на світ очима Короля Ліра, який є для нього вершиною людини, здатної чинити опір обставинам. Художній наратив Р. Гарвуда інкорпорує в себе шекспірівський дискурс однієї з «великих трагедій», формуючи поведінку героя.

У романі Адама Фоулдза «Dream Sequence» [8] акторський фах персонажа допомагає йому розуміти навколишній світ як театр. Метафора життя як театру, властива прозі допостмодерного періоду в англійській літературі другої половини ХХ ст. («Чорний принц» Айріс Мердок) знаходить свою реактуалізацію в парадигмі постпостмодернізму, оприявнюючи комплекс екзистенційних проблем, спричинених відчуттям самотності персонажів, їх неможливістю пізнати світ навколо себе. Генрі Перуон у «Суботі» І. Мак'юена занурюється в рефлексивні монологи, що є розмовою з собою задля пізнання таємниці світу, почасти реалізований у поезії та медицині, людській свідомості й структурі мозку. Персонажам постпостмодерністських романів властива авторефлексивність, занурення у світ спогадів («Маленький незнайомець» С. Вотерс, «Спокута» І. Мак'юена), під час яких і вдається вийти на новий рівень розуміння життя, принаймні усвідомити незбагненність світу, що викликає захват, і йти шляхом подальшого пізнання таємниць світу з позиції логіко-наукових досліджень та експериментів («Дивний випадок із собакою вночі» Марка Геддона).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Сучасний британський роман розвиває техніки письма, властиві модернізму й постмодернізму, розширюючи ансамбль проблемно-мотивних комплексів і філософських проблем, детермінованих зазначеними культурно-історичними епохами. Шукання постпостмодерністських персонажів у царині «онтології життя» визначають відхід від іронічного сприйняття дійсності і втому від іронії загалом. У романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла, який британські дослідники Браян Фінні (Brian Finney), Патрік О'Доннелл (Patrick

О'Donnell), Кетрін Шульц (Kathryn Schulz) зараховують до постпостмодерністської літератури, актуалізовано критичну настанову до постмодерного світогляду, що містить небезпечні тенденції, які призводять до заміщення реальності, нівеляції критичного сприйняття дійсності та панування ідеології, імпліцитно вмонтованої в дискурс культури. Крім того, в романі має місце критика книжкової індустрії, що інкорпорує в себе симулякри, стаючи чинником політики заміщення сенсів і формування ілюзорної викривленої дійсності. Залучення до постпостмодерністського

роману «позажанрових літературних фрагментів» актуалізує в ньому протистояння дискурсу офіційної політики (ідеології) та приватної пам'яті, що є формою інкорпорації «фактів», які руйнують «владу симулякрів» і унеможливають творення викривленої дійсності. Зазначені тенденції відображають специфіку постмодерністського світосприйняття, яке доцільно схарактеризувати як постіронічне, орієнтоване на розуміння життя як явища, якому властивий онтологічний рівень, що, проте, наразі може бути недосяжним для персонажів.

ДЖЕРЕЛА

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія ; пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с.
2. Бовсунівська Т.В. Теорія роману : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 448 с.
3. Дроздовський Д. Аутичне мислення протагоніста роману «Дивний випадок із собакою вночі» М. Геддона як вияв постпостмодерністського гуманізму: досвід неокантіанства. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Літературознавство. Тернопіль : ТНПУ, 2018. Вип. 49. С. 186–203.
4. Дроздовський Д. Містеріальний шлях Короля Ліра в неофабулістській репрезентації Роналда Гарвуда: обриси англійського (пост)постмодернізму. *Записки з романо-германської філології [Одеський національний університет імені І.І. Мечникова]*. Випуск 1(42). Одеса : КП ОМД, 2019. С. 153–160.
5. Колодіна Л., Ковалюк О. Література факту у контексті постмодернізму (на прикладі памфлету Івана Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?»). *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2013. Вип. 28. С. 141–148. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gotvnz_2013_28_17 (дата звернення: 22.10.2019).
6. Потницева Т. Избранные истории из истории литературы : монография. Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2019. 216 с.
7. Collins M. Post-irony is Real, and So What? *The Georgetown Voice*. March 4, 2010. URL: <http://georgetownvoice.com/2010/03/04/post-irony-is-real-and-so-what/> (дата звернення: 22.10.2019).
8. Foulds A. Dream Sequence. London-New York : Jonathan Cape, Farrar, Straus and Giroux, 2019. 224 p.
9. Hoffmann L. Postirony: The Nonfictional Literature of David Foster Wallace and Dave Eggers. Bielefeld : transcript Verlag, 2016. 210 p.
10. Mitchell D. Cloud Atlas: a novel. London : Random House, 2004. 509 p. URL : <https://epdf.pub/cloud-atlas-a-novel889006eab941b4c8b845b7e43be4ff8f27257.html> (дата звернення: 22.10.2019).
11. The contemporary British novel since 2000 ; edited by James Acheson. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2017. 214 p.
12. The Routledge Companion to Twenty-first Century Literary Fiction; edited by Daniel O'Gorman and Robert Eaglestone. London-New York : Routledge, 2018. 474 p.
13. Williams Z. "The Final Irony". *The Guardian*. June 27, 2003. URL: <https://www.theguardian.com/theguardian/2003/jun/28/weekend7.weekend2> (дата звернення: 22.10.2019).

REFERENCES

1. Barri, P. (2008). Vstup do teorii: Literaturoznnavstvo ta kulturolohiia [Introduction to Theory: Literary Studies and Cultural Studies]. K.: Smoloskyp.
2. Bovsunivska, T. V. (2017). Teoriia romanu: navch. posib. [Theory of the Novel: tutorial book]. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet».
3. Drozdovskiy, D. (2018). Autychne myslennia protahonista romanu «Dyvnyi vypadok iz sobakoiu vnochi» M. Heddon yak vyjav postpostmodernistskoho humanizmu: dosvid neokantianstva [Autistic Thinking of the Protagonist of M. Haddon's novel "The Curious Incident of the Dog in the Night-time" as an Example of Post-postmodern Humanism: neo-Kantian experience]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*, Serii: *Literaturoznnavstvo*, Ternopil: TNPU, Vyp. 49, 186–203.

4. Drozdovskyi, D. (2019). Misterialnyi shliakh Korolia Lira v neofabulistskii reprezentatsii Ronalda Harvuda: obrysy anhliiskoho (post)postmodernizmu [The Mysterious Way of King Lear in Neo-fabulist Representation of Ronald Harwood: outlining English (post)postmodernism]. *Zapysky z romano-hermanskoi filolohii* [Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova], Vypusk 1 (42), Odesa: KP OMD, 153–160.
5. Kolodina, L., Kovaliuk, O. (2013). Literatura faktu u konteksti postmodernizmu (na prykladi pamfletu Ivana Bahrianoho «Chomu ya ne khochu vertatysia do SRSR?») [Literature of Fact in the Context of Postmodernism (in Ivan Bahrianyi's pamphlet "Why I Don't Want to Return to the USSR?")]. *Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*, Vyp. 28, pp. 141–148.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/gotvzn_2013_28_17
6. Potnitseva, T. (2019). Izbrannyie istorii iz istorii literatury: monografiia [Selected Stories from the History of Literature]. Kiev: Izdatelskii dom Dmitriia Burago.
7. Collins, M. (March 4, 2010). Post-irony is Real, and So What? *The Georgetown Voice*.
<http://georgetownvoice.com/2010/03/04/post-irony-is-real-and-so-what/>
8. Foulds, A. (2019). *Dream Sequence*. London-New York: Jonathan Cape, Farrar, Straus and Giroux.
9. Hoffmann, L. (2016). *Postirony: The Nonfictional Literature of David Foster Wallace and Dave Eggers*. Bielefeld: transcript Verlag.
10. Mitchell, D. (2004). *Cloud Atlas: a novel*. London: Random House.
<https://epdf.pub/cloud-atlas-a-novel889006eab941b4c8b845b7e43be4ff8f27257.html>
11. *The Contemporary British Novel since 2000* (2017). Edited by James Acheson. Edinburgh: Edinburgh University Press.
12. *The Routledge Companion to Twenty-first Century Literary Fiction* (2018). Edited by Daniel O'Gorman and Robert Eaglestone. London-New York: Routledge.
13. Williams, Z. (June 27, 2003). "The Final Irony". *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/theguardian/2003/jun/28/weekend7.weekend2>

Дата надходження статті до редакції: 18.09.2019 р.

Прийнято до друку: 23.10.2019 р.

MODERNISM IN CHINESE “SEARCH FOR ROOTS” LITERATURE OF THE 1980s

I. Semenist

Borys Grinchenko Kyiv University
18/2, Bulvarno-Kudriavska St, Kyiv, 04053
e-mail: i.semenist@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0002-0847-8856

The article is focused on the problem of modernism development in Chinese literature of the 1980s. The relevance of modernism study in Chinese literature of the 1980s is determined by the importance of modern forms of art, which enabled a fundamental change the situation in contemporary Chinese literature, not only through the first decade after the “cultural revolution” but also in subsequent periods. Particular attention is paid to the study of the “search for roots” literature — one of the most significant results of searching for modernism in the 1980s in China. The direction of the “search for roots” literature took politics out of literature and separated it. This is one of the most significant results of searching for modernism of the 1980s, which aimed at forming a new subjectivity in Chinese literature in the context of awareness and overcoming the identity crisis, caused by the catastrophe of the adamant ideological discourse. In this sense, the value of modernism in contemporary Chinese literature goes far beyond the literary process itself.

Key words: modernism, “searching for roots” literature, Chinese literature, cultural revolution, China.

Семеніст І.В.

Модерністські тенденції в китайській «літературі пошуку» 1980-х років

Стаття присвячена проблемі формування модерних тенденцій в китайській літературі 1980-х років. Особливу увагу приділено дослідженню «літератури пошуку» — одного з найбільш значущих результатів модерністського пошуку 1980-х років в Китаї. У роботі досліджується формування нової суб'єктності в китайській літературі в контексті усвідомлення і подолання кризи ідентичності, викликаній «культурною революцією».

Ключові слова: модернізм, модерністські тенденції, література пошуку, китайська література, культурна революція, Китай.

Семенист И.В.

Модернистские тенденции в китайской «литературе поиска» 1980-х годов

Статья посвящена проблеме формирования модернистских тенденций в китайской литературе 1980-х годов. Особое внимание уделено исследованию «литературы поиска» — одного из наиболее значимых результатов модернистского поиска 1980-х годов в Китае. В работе исследуется формирование новой субъектности в китайской литературе в контексте осознания и преодоления кризиса идентичности, вызванного «культурной революцией».

Ключевые слова: модернизм, модернистские тенденции, литература поиска, китайская литература, культурная революция, Китай.

Introduction

The relevance of modernism study in Chinese literature of the 1980s is determined by the importance of modern forms of art, which enabled a fundamental change in contemporary Chinese literature situation, not only during the first decade after the “cultural revolution” but also in subsequent periods. The “searching for roots” literature direction could separate literature from politics. This is one

of the most significant results of the modernist search of the 1980s which aimed to create a new subjectivity of Chinese literature in the context of understanding and overcoming the identity crisis caused by the catastrophe of an unbending ideological discourse. In this sense, the significance of modernism in modern Chinese literature goes far beyond the literary process. Modernism significantly influenced the understanding of culture, the formation of a new

mentality and the formation of a new personality. It should be perceived as a literary, socio-political and cultural-historical phenomenon.

Theoretical Background

The study of modernism in Chinese literature is closely connected to the concept of “modernism” in literature and art of the West of the 20th century. The correlation of ideas about “classical” modernism and its Chinese modification pushes the spatio-temporal research framework and locates Chinese literature in the context of global cultural processes. The globalization context is an integral part of many contemporary interpretations of cultural and literary processes in China in the last three decades after the end of the “cultural revolution”, also in Chinese literature of the 20th century. Numerous works of Western scholars are more varied than in national literary criticism, focused on the study of Chinese modernism as key points in understanding the phenomena and processes of Chinese literature of the “new period”. Recently Ukrainian literary scholars have paid more attention to the works of Chinese modernists. The works of the following researchers deserve due attention: N. Isayeva and M. Voina [5; 1; 2; 3]. Despite the apparent achievements of national and foreign humanities, many significant phenomena and processes in the literature of the “new” and subsequent periods, including modernism, remain poorly understood.

Methods

The theoretical and methodological basis of the study of Chinese “search for roots” literature as part of world modernistic literature is comprised of the structuralism theorists works: J. Lacan (structural psychoanalysis), C. Levy-Strauss (structural typology of myth), P. Ricoeur (interpretation of the text); work on the theory of literature M. Bakhtin (dialogue of cultures, Spatio-temporal symmetries), A. Veselovskiy (concept “counter-currents”), Y. Lotman (structuralist poetics); work of C. Jung, dedicated to archetype, also mythology and folklore, work written by E. Meletinskiy, S. Nekliudov, and M. Eliade. The relevance of historical and literary aspects requires an appeal to the works of national and foreign experts in the field of Chinese literature and culture of the 20th century — V. Sorokin, S. Toroptseva, Liu Zaifu, Ji Hongzhen, Zhang Xudong and others.

Results and Discussions

Important changes took place in the middle of the 1980s in Chinese literature through the Communist Party weakened control over the sphere of ideology, art, and literature after the campaign “for the eradication of spiritual pollution” (1983). As a result of the open-door policy, foreign literature influence increased. Large-scale translations

and studies of Western culture, primarily written in the 20th century, filled the intellectual space and radically changed the very fabric of modern Chinese cultural discourse. The width, depth, and severity of the collision and interaction of two cultures that existed in the same period, but had a different history, were truly unprecedented. The pop culture of Hong Kong and Taiwan also had a big impact on China, especially the special economic zones in the South.

In 1985, China’s leading literary journals almost simultaneously published vivid and distinctive works by young Chinese writers: “You Have No Other Choice”, “Blue Sky, Green Sea” by Liu Suola, “Variations Without a Theme” by Xu Xing, “One Day” by Chen Cun, “Buffalo” by Can Xue, “Tibet, the secret years” by Tashi Dawa, “Little Bao Village” by Wang Anyi, “Transparent Red Radish” by Mo Yan, “*Papapa*” by Hang Shaoguang. In the preface to the collection “*New Prose (1985)*”, where works were written by Hang Shaoguang, Xu Xing, He Liwei, Liu Suola, Mo Yan, Tashi Dawa, Ma Yuan, Zhang Chenzhi, Zheng Wanlong, Can Xue and other writers. Chinese critic Wu Liang wrote: that the Prose of 1985 interrupted his theoretical dreams quietly and imperceptibly, but quite confidently showed itself” [11, 2].

The term “search for roots” in literature refers to the combination and interweaving of various trends, especially modernistic ones, in Chinese literature of the 1980s and is an invention of critics who found themselves in extremely difficult situations. In the 1980s, Xu Zhidong highlighted three areas of Chinese literature: “social literature”, which considers its mission to improve society; “modern popular literature” (“entertainment” literature) and “pure” or “searching for roots”, the purpose of which lies within the literature [10].

A. Wedel-Wedelsburg also highlighted the literature of the “search” among the literary directions of the 1980s. This category includes works that are original in form and content, distinguished by a delicate and careful attitude to the language, which is of more value than “just a source of sociological information”. For the authors of such works, art is a means of self-expression, an opportunity to approach the essence of being [7; 12].

For writers, who represented the direction of the “search for roots” literature, the main aim was to “create a new consciousness”, and most Chinese writers in human cognition were still limited to the concept of “humanism” in that interpretation, which was developed in the late 19th — early 20th centuries. At that time, the “Inevitable Evil” of Chinese literature was the disharmony of form and content, right up to their complete inconsistency.

Although this expression is not without a certain declarative character characteristic of the criticism of the 1980s, it nevertheless contains a description of the internal contradictions and emotional expe-

periences of modernist writers of the new generation — the generation of the “transition period”, who proclaimed themselves “lost youth”. In the late 1970s, “bewildered youth” were still the subject of criticism and education in the works of writers such as Liu Xinu. Now the “bewildered youth” not only turned into the main character of literature but also took a definite, officially recognized position in society. Its characteristic features began to be considered as distinctive features of the modern generation of youth. Such metamorphoses indicate cardinal changes in the understanding of subjectivity.

A new understanding of subjectivity leads to a more active search for new representative forms of the human subject, allows young writers to achieve harmonization of form and content. So, Liu Suola in the novel “You Have No Other Choice” used cacophony as the basis of the narrative, which allowed her to organically convey the hectic creative life of conservative students. So, young people who tried to break with old and backward ideas about music and creativity, immediately found themselves under the yoke of the same “double doubts” — doubts about the rationality of the existing order of things and doubts about their ability to change something. The fact that they went abroad, passed away, left the walls of the conservatory author described as a “process” faced by people who were not clearly defined in life undergo. What if everything presented by the author as “blindness”, thoughtlessness, immaturity of these actions was the “truth” of the whole generation — the absence of another choice.

According to the content and presentation style, “Variations without a Theme” written by Xu Xing is the Chinese version of J. D. Salinger’s “The Catcher in the Rye”. The inner world of the character has been exposed in his monologue on the first page of the work. An experienced reader will not find anything special in this passage. But in the middle of the 1980s, when China society turned to openness, they perceived these lines quite differently. They understood the concept of “modernity” when the “self” was in their life and art in a heightened sense. The “self” deeply reflected the feeling of “tiredness from activity” (expressed by Men Fanhua and Chen Guangwei, the authors of the “History of the Development of Contemporary Chinese Literature”), accumulated over a fairly long period of Chinese history. During the years of the “cultural revolution”, the concept of “human” was completely collapsed, then its significance, new blows and shocks as a result of a market economy development took place. Faith and doubt, bitterness and a smile, a thirst for activity and confusion — people simply fell from their feet from such a change of moods and vital feelings, but we had to continue to live and look. And although these searches were futile in some ways, erroneous, they formed for literature of the 1980s a truly modern

outlook on life, as well as the necessary creative experience [9, 188-191].

Modernist prose started to move away from direct copying. Writers increasingly paid attention to the combination of a foreign form with their vision and individual emotional perception. The works of Chinese authors of that time possessed features of anti-prose in the sense of prose, an alternative to traditional (official, realistic). There was a notable connection with the literature of existentialism in the following works: J. D. Salinger’s “The Catcher in the Rye”, Jack Kerouac’s “The Dharma Bums”, “The Naked and the Dead” by Norman Mailer, Alain Robbe-Grillet’s “Les Gommes”, and others. The works of Chinese authors gravitated toward “black humor” mixed with painful conditions and fears on a comedic basis. They created a picture of the absurdity reigning in the world.

Bitterness of the human existence is meaninglessness. It is the main theme both in the absurdist works of writers from the West and the works of Can Xue. But the position of the Chinese writer is far from deliberately indifferent disappointing. For example, in the story “Buffalo”, Can Xue fixed certain irrational observations of the world, certain false sentiments — peculiar metamorphoses of the spirit. However, in these outwardly transformed, hypertrophied, false, ephemeral images it is reflected hidden from the eyes reality of established public beliefs. In fact, “black humor” and “new romance” intended to reveal the “root cause of the internal state” and “the deep layers that are happening”. The Chinese modernists described the absurdity of life. “Truthfulness” or “reality” was still one of the secret goals of their research. From the narrative and narrative constructions, the story of Can Xue is completely different from how it was in traditional realistic prose. In traditional works, there were events developed in time and space specially reserved for them, and therefore the characters bore the imprint of “history”. The “stories” of the characters by authors such as Can Xue are hidden and unclear. The main characters are absent and replaced by the narrator’s “self”. This leads to the fact that the work acquires the character of a dream, something mysterious, where the plot is fantastic and meaningless, and the composition is chaotic, there is nothing solved, definite and clear in it. Some works are quite consistent with “*subito*” in traditional theory — “spontaneous recordings”, plotless prose. When the writer explored the “root cause of the inner state” of the modern character, he tried to break through the subjective “visual image” to a kind of objective “truth”, so he combined the unconnected: fantasy and truth, farcical and sarcastic, fictional and real, book language and street language. He processed all this piling up of techniques into a single uniform style of a work of art. Thus, the language of the works of Xu Xing is a seamless combination of Beijing

vernacular expressions and literary norms, hidden irony, and direct utterances. Liu Suola connected a professional music warehouse with the banter. Tashi Dawa instilled the experience of the Tibetan life of the Han language tree. All his language experiments with “alienation” and “polyphony” could be seen as part of this kind of effort.

Perhaps, Tashi Dawa felt the greatest influence on him the principle of the prevalence of “form” over the “content”. He went much further than Can Xue, Liu Suola, Xu Xing, and other writers.

The most striking about the “A Soul in Bondage: Stories from Tibet” story and his other works is that all the characters and their fates ranked by the “story” — “the narrative style resembles holography when different facets of the story unfold in one moving plane” [4, 524]. According to researchers, the description of Tashi Dawa is just “Tibet”, which exists in the Chinese language as a kind of linguistic concept, and not real Tibet, therefore, critics express concern about this kind of “congestion” in the narrative technique. Thanks to the work, Can Xue opens up a new view of the modernist prose of the 1980s. It deepened and developed the idea of modernism. If the Chinese modernist prose gravitated towards “black humor” and a new novel, then the prose of Can Xue is different. Creativity of Can Xue is associated with surrealism, and psychoanalysis of the famous writer F. Kafka.

The individual, personal “wounds” of the writer, determined her creative position and allowed her not to limit herself by existing “fashionable” trends, but to give preference to the search for new ways, the development of deep layers of consciousness in the inner world of a person.

Men Fanhua and Chen Guangwei drew attention to the fact that the work of all the modernists of that time was divided into two directions of development. The first can be named “extroversion”. The writers who followed it preferred to refer to those motives that had an undoubtedly “modernist” sound, were already identified in the course of the reforms — loneliness, disappointment, the absurdity of what was happening. It was easy enough for readers to perceive because these topics and motives were able to attract general attention and the “problems of public voice” were recognized. The most typical representatives of the “extroversion” direction are Liu Suola, Xu Xing, Zhang Xinxin. The second direction is the “introversion”. Writers who were in-depth in themselves did not attach importance to ideas that already existed, and sought to show the inner world of a person because of the characteristics of one’s perception and the individual expression of this perception. They wanted to strengthen their work with deep meaning and symbolic sound. That is precisely such an author as Can Xue [9, 196].

Can Xue was ahead of many fellow writers, and also predicted the heated debate in 1987–1991, which

was developed on the pages of “Wenyi Bao” around the term “introvert” in literature. The initiative of using the term belongs to the Chinese critic Lu Shuyuan, who later summarized the discussion materials. Such questions are the following: “Does turning inward harm the healthy development of socialist literature? Does this perspective contradict the realistic image method? Does it stop writers from taking root? Does he suffer from one-sidedness or not? Are the meaning and content of the term expressive?” During the discussion he highlighted that there were many Chinese critics who understood modernism or went beyond the discussions of the 1980–1983s. About the existence of modernist literature in China the writer Can Xue, clearly indicated that the modernism started in the middle of the 1980s, and not only declared “self”, but also firmly “stood on its feet”, entered into force, independence, and creative maturity [6, 171–183].

The works written by Can Xue make it clear that the real value of modernist prose is not to resist the forms of traditional literature, and not to get ahead and impress everyone with the new narrative technology, but to re-learn and understand “reality” in a specific work. In the earliest works of Can Xue, the horror and darkness of the “cultural revolution” are deeply remembered, and a peculiar, dreamy interpretation allowed us to convey these sensations as metamorphoses of the spirit. The prose of Can Xue is thoroughly permeated by an atmosphere of the danger of human life, which comes from a man, people harm themselves and harm others. This character of relations reaches its apogee in the works of the writer, without going beyond the spirit. Can Xue, using symbols, a hazy, obscure image, represented the existence of man as a kind of surreal state, which in turn leads to a denial of reality. The prose of Can Xue is filled with impressive imagery, substantiating the thoughts and feelings of the author: detached houses, sticky mists, wet walls, swollen boards, strange sounds, adversity, sleepwalkers, treacherous spies, mice, tyrannical acts, senseless behavior, crazy men and women... All these images remind the reader that one is not to be confused with everyday life, and they force one to mercilessly reveal all that is mean and misemblem and in oneself.

Men Fanhua and Chen Guangwei believe that the subjective representations of Can Xue, based on fantasy and imagination, is a special phenomenon. Her short story, “House on the Hill,” is an example of subjective “reality” in its purest form. The “hallucinations” of the writer have a special “piercing force” and are capable of delivering tangible blows to the psyche. Thus, readers are constantly amazed by the anomalies extracted from the author’s subconscious and transmitted to the reader, “anomalies”, “chaos”, “fear” and other similar sensations, create a special aesthetics of the extraordinary or, more precisely, the awakened one, which undoubtedly expanded the space of the 1980s

prose. Being in agreement with other Chinese literary scholars Wu Liang, Men Fanhua and Chen Guangwei claim: everyone can recognize the subjective world of Can Xue because this story with all the fantastic, absurd details and the shaken psyche is a distorted projection of our real world [9, 197].

Literature of the initial stage of reforms (late 1970s — middle 1980s), which are characterized by bias, played a historical role. It made possible to express the revived collective experience and expectations of society. The enthusiasm that caused the work of the mainstream in society reflected the social programs that were carried out in the first years of Deng Xiaoping's rule, and also contributed into the formation of a certain social ideology that determined the framework of the cultural products of the 1980s. Ultimately, the form of expression, the internal logic of perception and imagination in official literature remained separate from the new experience that the new era formed. Official literature lost its importance not because it was loyal to realism, but because one of the conditions for its existence was ideological conformism.

It is difficult to disagree with Zhang Xudong's assessment of the official literature of that period [13, 123–124]. Under these conditions, modernism took a prominent place as negativism additions to the mainstream. The roots of modernism are in the cultural-historical layer that immediately preceded the period of reform in China. Modernism — politically and stylistically — took a subordinate position, but its driving force in the first half of the 1980s coincided with the utopian and the euphoric desire for a new life, based on a rationalized version of post-Maoist socialism. The craving for rationalism with the inherent dream of cosmopolitanism was the basis for literary experiments in the first years of Deng Xiaoping's reforms. It can be argued that the differences between the modernist movement and orthodox approaches lie in the aesthetic and/or methodological field. A distinctive feature of modernism was a bold desire to turn to the “irrational” or “subconscious” to define the origin of the “normality” of society.

The discovery of “irrational” or “subconscious” in modern Chinese prose was due to familiarity with the classical texts of European and American modernism. The innovation of the young modernist writers of the 1980s, who shocked the Chinese public with their non-conformist gestures, lies mainly not in their stylistic experiments, but, in the words of Zhang Xudong, “a prophetic vision of the future free world”. While the most of their fellow citizens still imagine the future in the face of technological advances, these writers see a society where a personality dominated. The fact that they saw the personality's position as so heroic and even privileged shows that they still did not understand the political and economic nature of this idealized social sphere of the market.

This heroic vision reflects the ephemeral nature of utopia, in which creative energy is associated with the liberating potential and the acuteness of forms of modernism. The symbolic image of the unconscious not only proclaimed the appearance of the individual as a subject who defies social norms but also gave access to a full range of various stylistic techniques that confirmed the technical and moral advantage of modernist art as a form of overthrow authority. The acceptance of Western avant-garde — a “slap in the face” to the bourgeois public — helped Chinese modernists to show a lack of respect for the pseudo-reality that the party and state-created using their ideological apparatus.

“Unconscious”, “irrational”, and “formal” complemented the social discourse of the new era, which was in search of global norms of everyday life. Chinese modernism had the role of a “permanent heretic” and was able to fit quite organically into the symbolic order of the culture of late capitalism, to identify the crisis in the social and cultural community and claim its rights to social experience, suppressed by the official style. In the search process, the Chinese modernists, the following representatives of “misty poetry”, inevitably brought their collective backstory. There was a similarity between the “heretical” and the orthodox position, which no one denied, but did not confirm the painstaking by modernism in searching for art institutions and the content of individuality, aimed at the art and humanism of two basic concepts in the culture of the “new period”.

Conclusions and perspective for further research

The works of Liu Suola, Xu Xing, Can Xue, Hang Shaoguang and other young writers, published in 1985, opened the modernist page of modern Chinese prose and formed the direction of the “search for roots” literature. Their works are distinguished by the search for a new hero, a new language, style, form of artwork, and, ultimately, the search for their own unique “self” as an inherent creative principle of Chinese literature. A distinctive feature of modernist prose is a bold desire to turn to the “irrational” or “unconscious”, to define the emergent “normalcy” of society. The symbolic image of the “unconscious” not only proclaimed the emergence of a new subject in Chinese literature, which challenged social norms but also gave modernists access to a full range of metaphorical techniques that confirmed the technical and moral superiority of modernist art as a form of resistance and the overthrow of authority. In Chinese literature of the 1980s, modernism managed to occupy a prominent place as a negativist addition to the mainstream. In the 1980s modernism in China historically and culturally occupied a position between the humanist-realistic paradigm and postmodern cynicism.

ДЖЕРЕЛА

1. Война М. Оніризм як проекція буття у новелістиці Цань Сюе. *Літературознавчі студії: збірник наукових праць*. Київ, 2014. Вип. 42. Ч. 1. С. 210–219.
2. Война М. Психологічний вимір новелістики Цань Сюе: самоаналіз як пошук істини. *Літературознавчі студії: збірник наукових праць*. Київ, 2015. Вип. 46. С. 76–85.
3. Война М.О. Досвід магичних обрядів як прояв «колективного несвідомого» у структурі художнього мислення Цань Сюе. *Мова і культура*. К., Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2016. С. 72–77.
4. Чен Дпей, У Лян. Збірник «пошукової» прози. Пекін, 1986. 655 с. [探案小说债/程德培,程德培吴.上海:父艺出联书店;1986.655页].
5. Ісаєва Н.С. Концептуалізація страху в малій прозі Цань Сюе. *Літературознавчі студії: збірник наукових праць*. Київ, 2011. Вип. 33. С. 180–185.
6. Ключові моменти сучасної літератури. Гуйлін: Видавництво Гуансійського педагогічного університету, 2001. 285 с. [当代文学关键访洪子诚,孟繁华主编,桂林:广西师范大学出版社,2001.285页].
7. Котова, Р.И. Ведель-Ведельсбург А. Литература в годы после Мао. *Реферативный журнал «Общественные науки за рубежом. Китаеведение»*, 1990. № 2. С. 132–142.
8. Лю У. Епоха сумнівів. *Сучасні літературні тенденції*. 1986. Вип. 4. С. 19–24. [刘武.怀疑的时代 // 当代文艺思潮. 1986. 第4期—第19–24页].
9. Мен ь Фаньхуа, Чен Гуанвен. Історія сучасної китайської літератури. Пекін: Видавництво народної літератури, 2004. 271 с. [孟繁华. 中国当代文学发展史/孟繁华,程光炜著.北京:人民文学出版社,2004.271页].
10. Сорокин В., Сюй Цзыдун. Три вида літератури нового періода. *Реферативный журнал «Общественные науки за рубежом. Китаеведение»*. 1988. № 1. С. 138–142.
11. У. Лян. «Нова проза 1985 року». *Новий роман 1985 р.* Шанхай, 1986. С. 1–5. [吴亮.前言 // 新小说在1985年/吴亮、程德培编.上海,1986.第1–5页].
12. Wedell-Wedellsborg, Anne. Literature in the Post-Mao Years. *Reforming the Revolution: China in transition* / Ed. Benewick R., Wingrove P. L., etc, 1988. P. 190–206.
13. Zhang, Xudong. Chinese Modernism in the Era of Reforms. *Cultural Fever, Avant-garde Fiction and the New Chinese Cinema*. Durham and London: Duke University Press, 1997. 431 p.

REFERENCES

1. Voina, M. (2014). Oniryzm yak proektsiia buttia u novelistytsi Tsan Siuie [Onirism as a Projection of Being in the Novel by Can Xue]. *Literaturoznnavchi studii: zbirnyk naukovykh prats*, Taras Shevchenko Nat. Univ., Institute of Philology, Kyiv, Issue 42, Part 1, pp. 210–219.
2. Voina, M. (2015). Psykholohichni vymir novelistyky Tsan Siuie: samoanaliz yak poshuk istyny [Psychological Dimension of the novels by Can Xue: introspection as the search for truth]. *Literaturoznnavchi studiyi : zbirnyk naukovykh prats*. [Literary Studies: a collection of scientific works]. Taras Shevchenko Nat. Univ., Institute of Philology, Kyiv, Issue 46, pp. 76–85.
3. Voina, M. (2016) Dosvid mahichnykh obryadiv yak proiav “kolektyvnoho nesvidomoho” u strukturi khudozhnioho myslennia Tsan Siue [The Experience of Magical Rituals as a Manifestation of the “collective unconscious” in Can Xue’s Structure of Artistic Thinking]. *Mova i kultura*, Kyiv, Dmitry Buraho Publishing House, pp. 72–77.
4. Chen, Depai & Wu, Liang. (1985). Collection of “search” Prose. Beijing, 655 p. [探案小说债(1986)/程德培,程德培吴.上海:父艺出联书店,655页].
5. Isaieva, N. (2011). Kontseptualizatsiia strakhu v malii prozi Tsan Siuie [Conceptualization of Fear in Can Xue’s Small Prose]. *Literaturoznnavchi studii: zbirnyk naukovykh prats*, Taras Shevchenko Nat. Univ., Institute of Philology, Kyiv, Issue 33, pp. 180–185.
6. Key Points of Modern Literature (2001). Ed. Hong Jichang, editor-in-chief of Meng Fanhua, Guilin: Publisher of Guangzhou Pedagogical University, 285 p. [当代文学关键访洪子诚, (2001) 孟繁华主编, 桂林: 广西师范大学出版社, 285 页].
7. Kotova, R. I., Vedel-Vedelsburg, A. (1990). Literatura v gody posle Mao [Literature in the Post-Mao Years]. *Referativnyi zhurnal «Obshchestvennyie nauki za rubezhom. Kitaievedenie»*, № 2, pp. 132–142.
8. Liu, W. (1986). The Age of Doubt. *Modern Literary Trends*, 4, pp. 19–24. [刘武. (1986)怀疑的时代 // 当代文艺思潮,第4期—第19–24页].
9. Meng, Fanhua; Chen, Guangwen (2004). History of Contemporary Chinese Literature, Beijing: Publisher of Folk Literature, 271 p. [孟繁华 (2004) 中国当代文学发展史 / 孟繁华,程光炜著,北京:人民文学出版社,271页].

10. Sorokin, V, Xu, Zidong (1988). Tri vida literary novogo perioda [Three Types of Literature of the New Period]. Referatyvnyi zhurnal «Obshchestvennyie nauki za rubezhom. Kitaievedeniie», № 1, pp. 138–142.
11. Wu, Liang (1986). Preface to the Collection “New Prose of 1985”. *New Novel of 1985*, Shanghai, pp. 1–5. [吴亮 (1986) 前言 // 新小说在 1985 年 / 吴亮, 程德培编, 1986, 第 1–5 页].
12. Wedell-Wedellsborg, Anne (1988). References to the post-Mao years. *Reforming the Revolution: China in Transition*, Ed. Benewick R., Wingrove P, L., etc., pp. 190–206.
13. Zhang, Xudong (1997). Chinese Modernism in the Era of Reform. Cultural Fever, Avant-garde Fiction and the New Chinese Cinema. Durham and London: Duke University Press, 431 p.

Дата надходження статті до редакції: 17.09.2019 р.

Прийнято до друку: 15.10.2019 р.

**ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ХУДОЖНІ ОБРАЗИ КОНФУЦІЯ
ТА ЙОГО НАЙБЛИЖЧИХ УЧНІВ
В «ЛУНЬЮЙ» («论语», «СУДЖЕННЯ ТА БЕСІДИ КОНФУЦІЯ»)
В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ
ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КИТАЮ:
ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІ АСПЕКТИ**

Щербаков Я.І.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053
y.shcherbakov@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0001-9396-8464

Мета запропонованого дослідження — по-новому розкрити аспекти висловів Конфуція «Луньюй», використовуючи методики історико-біографічного аналізу, сучасних наратологічних студій та елементів рецептивної естетики. Конфуцій як ключова постать у процесі генези китайської цивілізації у науковій розвідці розглядається як із історико-літературних позицій, так і з позицій характеру гіпотетичної нарації висловів («Луньюй»). Значну увагу приділено аналізу портретних характеристик та сюжетної ролі у «Луньюй» п'яти найближчих учнів Конфуція, відомих історичних особистостей часів VI–V ст. до нашої ери.

Ключові слова: Конфуцій, Луньюй, нарація, учні Конфуція, давній Китай.

Щербаков Я.И.

Жизненный путь и художественный образ Конфуция и его ближайших учеников в «Луньюй» («论语», «Суждения и беседы Конфуция») в контексте исследования литературного и культурного наследия Китая: историко-литературные аспекты

Цель предлагаемого исследования — по-новому раскрыть аспекты высказываний Конфуция «Луньюй», используя методики историко-биографического анализа, современных нарратологических исследований и элементов рецептивной эстетики. Конфуций в качестве ключевой фигуры в процессе генезиса китайской цивилизации в статье рассматривается как с историко-литературных позиций, так и с позиций характера гипотетической наррации изречений («Луньюй»). Значительное внимание уделено анализу портретных характеристик и сюжетной роли в «Луньюй» ближайших учеников Конфуция, известных исторических фигур VI–V в. до нашей эры.

Ключевые слова: Конфуций, «Луньюй», нарация, ученики Конфуция, древний Китай.

Ya. Shcherbakov

The reflection of the life of Confucius and his closest disciples in the “Analects of Confucius” (Lunyu) in the context of Chinese literary and cultural heritage researches: historical-literary aspects

The aim of the proposed study is using the methods of historical and biographical analysis, modern narratological studios and elements of receptive aesthetics that reveal the newest aspects of the Confucius “Lunyu” (Analects of Confucius). Confucius, as a key figure in the genesis of Chinese civilization, is considered in the article from historical and literary positions, from the standpoint of the hypothetical narration nature of Confucius “Lunyu”. Key attention is paid to the analysis of portrait characteristics and the plot role in “Lunyu” of closest Confucius students.

The article analyses in detail the period of the formation of Confucius as a person. Confucius was not only a famous thinker, but also a subtle diplomat, an experienced teacher, a strict and fair judge, led an army of ten thousand chariots, and also a simple barn keeper. Particular attention is paid to the analysis of relations between Confucius and his family, because patriarchal relations are a very important part of Confucius philosophy. Analects of Confucius are considered from the point of view of narratology and analysis of the chronotope.

The image of Confucius in "Lunyu" is revealed through the prism of his statements. Confucius acts as a kind of prophet who comments on every action of his students, being as if "behind the scenes" of every life event that he is commenting on. The teacher's voice conveys moral truths, revealing to a hypothetical, mental reader or listener the life experience that has been transmitted by many generations and has become the empirical basis of Chinese civilization. Confucius, as a narrator, always points to the truth directly, openly, based on life experience. There is no secret of Confucian teaching. At the same time, the voice of the thinker conveys the truth that a-priori remained "behind the scenes" of being.

The plot and "narrative" role of Confucius students in "Lunyu" is primarily aimed at accompanying the teacher. The Confucius disciples are both active characters and followers, which is a necessary component of the "Lunyu" chronotope.

Key words: Confucius, Lunyu, narration, disciples of Confucius, ancient China.

Вступ. Вивчення найважливіших концептів класичної китайської думки є ключовим питанням, що лежить в основі методології дослідження китайської літературної та культурної спадщини. Адже без систематичного аналізу китайської філософської прози неможливо аналізувати культурний та творчий здобуток далекосхідної цивілізації. Чималу кількість досліджень присвячено філософському або суто історичному аспекту конфуціанства. Зауважимо, що повноцінне дослідження культурної спадщини Китаю є неможливим без детального розгляду літературних пам'яток не лише з історичної та філософської, а й з історико-літературної та суто літературознавчої і філологічної позиції. Адже, ставлячи за мету дослідити світогляд класичного Китаю, ми маємо провести історіографічний аналіз джерел класичної китайської думки й маємо детально проаналізувати найголовніші портретні характеристики образу Конфуція та його учнів у його висловах «Луньюй», розкрити літературний контекст, у світлі якого відображаються образи Конфуція та його учнів. Зрештою, з метою дослідити та детальніше розкрити ключові особливості «Луньюй» як пам'ятки літературної історичної спадщини, її гіпотетичного впливу на свідомість читача та формування китайської традиційної культури, ми маємо залучити аналіз нарації та хронотопу «Луньюй».

Критичний огляд літератури та концептуальних рамок. Питання вивчення проблематики конфуціанської спадщини у світовій синології присвячені тисячі наукових робіт, серед яких ми можемо зазначити роботи В.В. Малявіна, В.М. Алексеєва, П.С. Попова, Д. Легга, С. Куврера, В. Юрчука, І.І. Семененка, не кажучи вже про автохтонну китайську літературознавчу традицію та вивчення й інтерпретацію конфуціанського вчення сучасними китайськими вченими (зокрема Сюн Шилі, Янь Сюетун). Робота доктора історичних наук В.В. Малявіна «Конфуцій» [5] є фундаментальним історичним дослідженням біографії філософа; також слід відзначити прекрасний науковий і, водночас, художній стиль, яким В. Малявін виклав матеріал дослідження.

Чимало цінних біографічних відомостей наводить В. Юрчук, хоча роботі притаманні певні невеликі стилістичні огріхи. Цінні відомості щодо розвитку конфуціанського вчення можна знайти у роботах А.С. Мартынова.

У нашому дослідженні біографію, життєвий та творчий шлях Конфуція осмислено у, власне, літературній та історико-літературній площині. Працюючи з історико-біографічним матеріалом, автор даного дослідження в першу чергу спирається на біографічні відомості, наведені в «Історичних записках» Сима Цяня, а також на власне сучасну конфуціанську коментаторську традицію. Спроба реконструкції хронотопу та аналіз характеру нарації «Луньюй», портретних характеристик Конфуція та його учнів є особистим осмисленням життєвого та творчого шляху Конфуція автором статті.

Методологія дослідження. З методологічної точки зору особливу увагу слід приділити саме історико-філологічному аналізу конфуціанської спадщини, адже джерела дослідження конфуціанського вчення переважно представлені літературними пам'ятками. Отже, ми мусимо опрацювати, насамперед, історично-філологічну площину, а далі детально дослідити площину суто філософську чи суто історичну з суто літературознавчої, філологічної, точки зору. Тому дослідження біографії Конфуція (біографічний метод дослідження) для коректного аналізу та відтворення Луньюй є вкрай важливим.

Аналізуючи вислови Конфуція, ми маємо залучити елементи *нараторологічного аналізу*, адже сама назва «Вислови Конфуція» («Луньюй») вказує на існування наратора, який хоче донести певний зміст, і на наявність реципієнта, що сприймає ці вислови, відповідно, існує наратив. Отже, ми можемо і маємо розглянути роль Конфуція у «Луньюй» як роль екзегетичного наратора, кожне висловлювання якого спрямоване на розкриття певної істини для уявного читача чи слухача висловів Конфуція. Особливо важливим для актуальності цієї розвідки є той факт, що реальним відображенням уявного читача (чи слухача) висловів Конфуція виявилася кожна освічена

людина, яка жила у класичному та сучасному Китаї впродовж більш ніж 2500 років безперервного розвитку країни.

Основний текст наукової розвідки. Образ Конфуція в «Луньюй» розкривається крізь призму висловлювань вченого. Конфуцій виступає як своєрідний пророк, який коментує кожну дію своїх учнів, неначебто перебуваючи «за кадром» кожної життєвої події, яку він коментує. Голос вчителя доносить моральні істини, розкриваючи гіпотетичному, уявному читачу чи слухачу життєвий досвід, що передавався багатьма поколіннями і став емпіричною основою китайської цивілізації. Конфуцій як наратор завжди вказує на істину прямо, відкрито, виходячи з життєвого досвіду. Немає ніякої таємниці конфуціанського вчення. Водночас голос мислителя доносить істину, що апіорі залишалася «за кадром» буття.

Біографію Конфуція ми достеменно знаємо лише з двох джерел — «Висловів Конфуція» («Луньюй») та життєпису Конфуція, що дійшов до нас у історичних записках Сима Цяня [8] та розміщений у *лє чжуань*. Інші достеменні відомості про життя та діяльність Конфуція фактично відсутні, якщо не враховувати окремі згадки про життя Конфуція у інших джерелах, зокрема в «Чжуан Цзи», де образ Конфуція змальований нарочито псевдоісторично, що обумовлено специфікою відносин між школами світоглядної думки давнього Китаю. Отже, працюючи з біографічним матеріалом життя Конфуція, ми вимушено працюємо з художнім образом мислителя, що зберігся у двох історичних джерелах. Відповідно, ми можемо правомірно розглядати образ Конфуція як художній, можемо також проаналізувати хронотоп висловів Конфуція як хронотоп художнього твору, а учнів Конфуція — як головних діючих персонажів. Але маємо застереження — ми не можемо і не маємо права говорити про «не-історичність» Конфуція, адже ми не маємо жадних фактів, які б доводили недостовірність історичних джерел та спростовували існування мислителя. Таким чином, виходячи з наявного матеріалу, розглянемо біографію Конфуція як літературного персонажа, в основі якого лежить біографія реального історичного діяча, видатного педагога, мислителя світового рівня.

Конфуцій народився у Цзоу 陬 (на сьогодні — Цюйфу провінції Шаньдун, КНР), в окрузі Чанпін 昌平 в давньокитайському царстві Лу 21 серпня 551 року до нашої ери у родині збіднілого аристократа. Зазначимо, що географічно царство Лу знаходилося на північному сході Китаю неподалік від Жовтого моря. Можливо, цей географічний фактор відіграв значну роль у тому, що конфуціанство стало рідним не лише для центрального Китаю, а й для Кореї, Японії, тунгусо-маньчжурських народів, які проживали в північно-західному Китаї.

Якщо розглянути умови народження та проживання Конфуція, то можемо побачити, що доля змалечку не балувала майбутнього мислителя. Родина Конфуція Цю заможною не була. Батько Конфуція, Шулян Хе 叔梁紇, походив з військової аристократії давньокитайського царства Сун, зазнав гоніння, мав декілька дружин та багато дітей, зокрема дев'ять дочок та сина-інваліда.

Згідно легенди, коріння батька Конфуція сягали царя Чен-тана, володаря царства Шан, а серед вихідців з родини Кунів були чиновники, що служили при дворі давньокитайського царства Сун. Також чимало пращурів Конфуція були відомими науковими, військовими, філологічними, адміністративними талантами. Зокрема, В. Юрчук наводить наступні відомості: за доби Чжоу (приблизно 1100 рік до н.е.) один з пращурів Конфуція, чиновник Цзи, був призначений регентом у царстві Сун. Згодом молодший брат Цзи наслідував посаду старшого брата. Через покоління, приблизно у 905 р. до н.е., успадкував місце регента царства Сун від чиновника Міна, онука згаданого вище Цзи. Онук Цзи мав двох синів — Фухе та Фанцзи. Фухе відмовився від влади, а Фанцзи приблизно в 890 р. до н.е. захопив владу, вбивши власного дядька та його вельмож, узурпувавши владу над усією країною. Сином старшого брата Фухе був Чжен, видатний історіограф царства Сун, знавець антологій давньої поезії. Саме з гілки Чжена походив Кунфуцзи (пращур всесвітньовідомого Кунфуцзи Конфуція) [9, 158]. Через шість поколінь, один з потомків роду, Кун Цзи, мав надзвичайно красиву дружину. Згідно переказів, чиновник Хуа Ду з царства Сун, що відзначався підступним характером, найнявши найманців, вбив Кун Цзи та викрав його дружину, але дорогою у палац Хуа Ду дружина Кун Цзи наклала на себе руки. Між родинами Кунів та Хуа виникла ворожнеча, що тривала багато поколінь [9, 158]. Зрештою, через цю ворожнечу правнук Кун Цзи, якого звали Фаншу, був вимушений залишити царство Сун та переїхати до царства Лу в місто Фан, де працював начальником міського гарнізону. Син Фана носив ім'я Бо Ся, а сином Бо Ся був батько мислителя Конфуція Шу Лянхе. Шу Лянхе відрізнявся надзвичайною силою: під час осади фортеці Бі Ян, приблизно в 560–562 роках, Шу Лянхе самостійно підняв ворота фортеці [9, 159]. Отже, на основі вищенаведеного матеріалу можемо припустити, що вихідці з роду Конфуція мали чималі як адміністративні здібності, так і нахил до гуманітарних наук, музики й поезії, що поєднувалося з великою фізичною витривалістю та силою. Серед предків Конфуція ми зустрічаємо як митців, поетів, істориків, так і вірних державі адміністраторів і навіть тиранів та узурпаторів влади. Зазначимо, що у «Висловах

Конфуція» мислитель майже ніколи не згадує про своїх пращурів, хоча відношенням між старшими та молодшими у творчості Конфуція приділяється ключова увага.

Звертаючись до біографії Конфуція, ми знаходимо ряд фактів, що відрізняють мислителя від інших філософів давнього та середньовічного Китаю. Згідно з соціальними стандартами давнього Китаю родина Цю була досить незвичайною. Коли батько Конфуція одружився, йому було сімдесят років, матері — усього шістнадцять [5, 63]. Зовнішність Конфуція змалечку не відповідала давньокитайським канонам краси (зрештою, мабуть, як і сучасним світовим). Тім'я Конфуція було продавленим під час народження, він мав масивний лоб, довгі вуха, нижню губу, що підіймалася догори. У традиційному образі Конфуція, змальованому у «Луньюй», такий зовнішній вигляд підкреслював незвичайний, «наднормовий» статус Конфуція. «Атиповий» портрет вказує на становище Конфуція у китайській традиційній культурі. Конфуцій сам створює типові образи, типові норми у китайській культурі, сам слідує ним, але не керується ними. Таке становище надає Конфуцію можливості змінювати, редагувати типові форми, норми поведінки, норми моралі. Портретні характеристики Конфуція підкреслюють його моральну силу та видатні здібності. Але безпосередньо портретні характеристики, що описані у життєписі «Луньюй», не розкриваються, увага на них не акцентується. Вислови Конфуція є, насамперед, керівництвом для певної конкретної дії, відтак розкривається фон, хронотоп цієї дії, який є важливим як для дослідника-філолога, так і для суто історичної реконструкції конфуціанства. В дійсності у «Луньюй» Конфуцій виступає як експліцитний наратор, водночас — автор та літературний персонаж. Конфуцій як наратор, Конфуцій як автор, Конфуцій як одна з дійових осіб «Луньюй», зрештою — Конфуцій як пророк зливаються у єдиний образ мислителя вчителя-державця і вчителя-пророка. Атипова зовнішність та шляхетне походження Конфуція, описані китайською традицією, підкреслюють особливості, унікальність Конфуція, що сильно впливає на сприйняття уявним читачем Конфуція як наратора у «Луньюй».

Китай часів дитинства та дорослого життя Конфуція знаходився у стані безперервної війни царств за домінування та владу. Кожна держава давнього Китаю все ще знаходилася під формальним керівництвом династії Чжоу, але в реальності не лише мала самостійність у галузі державного управління та економіки, а й жорстокими, brutальними методами намагалася розширити власні кордони. Такий безлад спричинив появу великої кількості філософських та світоглядних шкіл, що на свій розсуд намага-

лися впорядкувати оточуючий світ. Серед найвидатніших шкіл цього періоду, що були сформовані за життя мислителя, можна назвати дві: даоську та моїську. Конфуцій сформував третю, але першу за впливом на усю подальшу історію Піднебесної, філософську школу — школу книжників, літераторів, філологів — *жуцзя*. Згодом спадщина школи книжників сформує основи китайської цивілізації та сприятиме становленню надзвичайно високого статусу філології та літератури у класичному Китаї, навіть «освяченню» словесних мистецтв.

Становлення мислителя відбувалося у складних умовах. Доля з дитинства не радувала великого китайського мислителя, адже у ранньому дитинстві (згідно «промов родини Кун» у віці трьох років) Конфуцій втратив батька, а у 535 році до н.е. померла мати Конфуція [5, 53]. Мати Конфуція мала значний вплив на становлення особистості мислителя. На думку В. Малявіна, їй вдалося виховати у сині такі якості, як скромність, терпіння, витримку, охайність. Мати змалечку навчала Конфуція не втрачати честь пращурів, адже Конфуцій належав до збіднілого, але шляхетного роду [5, 65.].

Зазначимо, ми не знаємо жодного вислову мислителя, у якому він нарікає на нужденне, збідніле життя чи на важкий моральний стан. Конфуцій життєрадісний у будь-яких важких життєвих умовах. Конфуцій як експліцитний наратор завжди врівноважений. Тон, яким говорить вчитель у «Луньюй», перманентно залишається рівним, водночас оптимістичним, вказує на покращення самої суті навколишнього для мислителя буття у майбутньому. Для конфуціанської традиції не скільки важливо багатство чи знатність родини, скільки шляхетність традицій, поведінки та вчинків. Парадокс Конфуція полягає в тому, що він збіднілий аристократ, зовнішність якого не відповідає ідеалу краси, він займає державні посади, але завжди трактує давньокитайську спадщину по-своєму. Навіть якщо його моральні устої входять у конфлікт з реаліями часу чи волею правителя, Конфуцій діє опозиційно, інколи нехтуючи посадами, і у найважчих життєвих умовах вчитель намагається зберегти рівновагу. Про ранню втрату батьків Конфуція ми дізнаємося з історичних записок Сима Цяня, з розділу життєписів, а не з першоджерел, продиктованих китайським вчителем. Конфуцій майже нічого не розкаже про власну родину та власних батьків у висловах «Луньюй». Особисте життя вчителя залишається майже за межею оповіді. По суті, доба та місце життя і сама біографія Конфуція виступають як хронотоп, часопростір «Луньюй». Цей хронотоп не розкритий у деталях, він лише перманентно присутній під час кожного вислову. Конфуцій мало каже про власну родину. Але моральна якість

сяо — любов до батьків та старших і слідування їх вчинкам — є ключовою, засадничою для учнів Конфуція.

«子曰：“父在，观其志^①。父没观其行^②。三年无改于父之道，可谓孝矣» [11].

«Вчитель сказав: якщо за життя батька слідувати його волі, а після його смерті слідувати його вчинкам, три роки поспіль не змінювати порядків, що започаткував батько, то це можна назвати сяо (повагою до батьків)».

Зазначимо, що сам Конфуцій у свідомому віці майже не знав власного батька. Відношення Конфуція до батьківських порядків є достатньо консервативним, патріархальним, проте ми не можемо назвати Конфуція консерватором, аж надто революційним було його вчення для суспільства давнього Китаю. Конфуцій говорив про гуманність та про гуманні відносини в родині, засновані на почуттях людини, в той час, як китайське суспільство все ще спиралося на силу. Майже ніколи Конфуцій не згадує і про власне, аристократичне коріння, у жодному з висловів не йдеться про діяння, героїчні чи ганебні вчинки пращурів самого вчителя Куна. При всій повазі до історичної спадщини вчитель Кун намагається жити сьогоденням, висловлювати критичні міркування про те, що він бачить перед очима, лише час від часу звертаючись до авторитету давніх мислителів Китаю. Отже, Конфуцій як історична особистість, реальна, жива людина та Конфуцій як наратор у «Луньюй» — різні. Їх не можна повністю ані ототожнити, ані протиставити. Адже «Луньюй» є книгою з дидактичними функціями, відповідно, і образ Конфуція — експліцитного наратора — носить суто дидактичні функції.

Конфуцій змалечку любив наслідувати ритуали. Згідно з переказами, замість дитячої гри, він розставляв ритуальний посуд у певному порядку, спостерігав за весіллями та похоронами, які відзначалися пишними церемоніями, з захопленням дивився на ритуальні танки у масках, які виконувались під час свят з метою вшанування пращурів давньокитайської цивілізації: Фу Сі, Нюй Ва, Шеньгуна, Яо, Шуня [5, 68].

Згодом Конфуцій не лише вивчає усну давньокитайську традицію, але й засвоює *вень* — писемність та літературну грамотність. На думку В.Малявіна, нам невідомо, чи Конфуцій навчається самостійно у родинному колі, чи відвідує школу, де навчається у вчителя з прізвищем Янь, незначним чиновником. Зазначимо, що, як і про батьків, Конфуцій у «Луньюй» абсолютно нічого не повідомляє нам про характер власного навчання [5]. Він ніде не згадує викладачів. Згідно переказів, у віці п'ятнадцяти років Конфуцій починає викладати. Образ Конфуція у «Луньюй» — це образ «першовчителя», який апріорі не може

згадувати про тих, хто передавав йому знання, адже саме він, і ніхто інший, є голосом першого пророку, першого авторитетного джерела знань. Ніхто інший не може набутися такого статусу, стати джерелом знань, отже у «Луньюй» дана інформація є умисно опущеною.

Третім опущеним у «Луньюй» фактом, є створення родини та народження сина Конфуція Бо Юя. Одружився Конфуцій приблизно у 533 році, через рік після смерті матері, тобто у доволі молодому віці (В. Юрчук вважає, що у віці дев'ятнадцяти років [9]). Син у вчителя народжується через рік. І тут у «Луньюй» ми бачимо біографічну текстуальну лакуну. Про одруження та народження сина у висловах нічого не згадується, ці відомості ми можемо отримати лише у Сима Цяня, сам же Конфуцій згадує про власну дружину та власного сина дуже рідко. Син Конфуція Бо Юй зображується у «Луньюй», як рядовий учень вчителя, ніяких «привілеїв» у Конфуція він не має. Навпаки, Конфуцій часто нарікає, що його син є достатньо ледачим.

Отже, з висловів «Луньюй» ми майже нічого не знаємо про особисте життя Конфуція, можливо, з тієї причини, що вислови Конфуція були записані уже у zenіті життєвого шляху мислителя, або вже після його смерті.

У віці сімнадцяти років (можливо, двадцяти), одразу після одруження, Конфуцій зайняв доволі скромну посаду — місце хранителя комори у царстві Сун. Згодом Конфуцій працює на пасовиськах родини Цзі. Саме у цей період життя Конфуцій стає вже свідомим соціальним мислителем, але ще не формує власну філософську школу як суспільну інституцію. Пізніше Конфуцій отримує достатньо амбітний пост у царстві Лу — займає посаду *цзикоу*, головним обов'язком вчителя в цей час буде вирішення судових справ. У цей час Конфуцій набуває значного життєвого досвіду. У «Луньюй» вчитель часто виступає як суддя, який своїм оком бачить будь-який людський характер. Конфуцій завжди виносить судження, чи стосуються вони його самого особисто, чи стосуються інших людей. Видно, що китайський філософ має чималі юридичні здібності. Має Конфуцій і нахил до вивчення давньої історії та юридичних систем тих країн, де він працює та вчителює.

В «Історичних записках» Сима Цяня є відомості про мандри, у які подався Конфуцій у молодості [9]. Переважно він мандрував по територіях давньокитайських царств Ци та Лу.

Згодом мислитель починає діяти не лише як чиновник судової управи, а й як непересічний дипломат — Конфуцій мирним шляхом вирішує суперечку між царствами Лу та Ци. У 567 році до нашої ери Конфуцій супроводжує царя царства Лу Дін-гуна на переговори із царем Ци. Конфуцій передбачаючи небезпеку, приховує

загін з 5000 бойових колісниць. І коли цар царства Ці підступно зрадить та намагатиметься знищити Лу Дін-гуна, Конфуцій накаже бойовим колісницям з'явитися — і в результаті мирні переговори відбудуться. Події зафіксовано у літописі Чуньцю. Також маємо відомості, які в історичних записках наводить китайський геродот Сіма Цянь. Описаний дипломатичний діалог носить явно ритуалізований характер. Отже, до моменту укладення книги «Луньйюй», Конфуцій здобув чималий особистий досвід — працює з заможною родиною, технічно працює у коморі, керує судовою управою, та, зрештою, очолює військові перемовини, керує військами. Цей досвід формує мислителя як суспільного діяча. У «Луньйюй», висловах Конфуція, філософ виступає як непересічний державний діяч, слово якого щодо державного управління та як державного управлінця є священним як для безпосередніх послідовників мислителя, так і для людей, вихованих на канонічній культурі далекого сходу.

Конфуцій — дипломат. Гуманне вирішення будь-якого державного питання є надзвичайно важливою проблемою для мислителя. Конфуцій каже: «Тільки гуманіст може любити людей і ненавидіти їх». Таке право є набути у силу того, що тільки він має цілковиту неупередженість, безкорисливість і правоту. Гуманність *жень* для Конфуція є однією з ключових чеснот.

Згодом Конфуцій займає посаду голови відомства суспільних робіт. Ця посада залишила значний слід у діяльності мислителя. Конфуцій мимоволі вступає у безкомпромісний поєдинок з заможними родинами царства Лу, що відгородили свої маєтки стінами від оточуючого світу та почали ділити територію держави на свій розсуд, виходячи суто з власних інтересів. Це період 517–497 року до н.е. У цей період Конфуцій багато спілкується з князем царства Ци Цзіnguном. Конфуцій висловлює думку про те, що нехай пан буде паном, слуга буде слугою. «Нехай батько буде батьком, а син буде сином». Ця відома думка мислителя є достатньо категоричною, але вона розкриває соціальні погляди Конфуція. Мислитель прагне до стабільності та формування стабільної, чіткої, структури суспільства. У всіх висловах Конфуція ми бачимо тяжіння до справедливості та до соціального порядку у державі. Цзін гун погоджується з цим висловом Конфуція і каже, що не зможе спокійно жити, якщо це не буде так. Конфуцій знову виступає як справедливий суддя усього оточуючого суспільства. Згодом, під впливом обставин, Конфуцій вирушає у мандри і подорожує територіями семи давньокитайських країн.

На думку автора дослідження, є очевидним, що «Луньйюй» — це продукт уже зрілої інтелек-

туальної діяльності мислителя, періоду, коли Конфуцій вже набув великого життєвого досвіду. Пошук істини, закладений у «Луньйюй», відображає глибинні пласти інтелектуальної діяльності мислителя, просвітителя, педагога. «Луньйюй» немов би резюмує весь попередній життєвий досвід, життєвий шлях мислителя та передає його у стислій, лаконічній формі, що дозволяє нам безпосередньо запозичити досвід Конфуція і сьогодні, адже письмові знаки, якими написано «Луньйюй», залишаються універсальним письмовим кодом народів Китаю до сьогоднішнього дня.

Про свою біографію Конфуцій зазначає наступне:

《子曰：“吾十有五而志于学，三十而立，四十而不惑，五十而知天命，六十而耳顺，七十而从心所欲，不逾矩”》《论语》[11].

«Конфуцій сказав: коли мені було п'ятнадцять років, я почав навчатися, у тридцять — я вже стояв, у сорок — я не сумнівався, у п'ятдесят — я знав волю Неба, у шістдесят — почув «порядок усіх речей», у сімдесят — я став слідувати серцю, не порушуючи встановлених у суспільстві норм».

Маємо звернути увагу, що лише у віці понад тридцять років Конфуцій став інтелектуально самостійним, отже, цей період у житті мислителя можна назвати визначальним. До тридцяти років світогляд Конфуція лише формується, у цей час Конфуцій — це вже повністю сформована особистість, яка формує не лише себе, але й інших. У сорок років Конфуцій вже повністю впевнений у власних істинах. Отже, момент формування конфуціанського вчення — це час, коли Конфуцію було 30–40 років.

Учні Конфуція — Янь Хуей, Цзи Гун, Шан (Цзи Ся), Цзи Йоу — зображені реалістично. Незважаючи на лаконічну форму «Луньйюй», характери учнів Конфуція глибоко розкриваються в тексті. Наприклад, Цзи Ся це єдиний учень Конфуція, який розуміє вчителя настільки глибоко, що Конфуцій хоче обговорювати «Книгу пісень» лише з Цзи Ся, вчитель сумнівається у гуманності свого учня Юна, підкреслює законслухняність учня Наньжуна, критикує Шеньжена, розмірковує про інтелектуальні здібності Хуея [5, 37–104]. Портретні характеристики, які розкривають характер кожного учня Конфуція, що згадуються у «Луньйюй», підібрані явно не випадково. Вони ілюструють вдало або невдало втілені в реальному житті чесноти конфуціанського вчення (насамперед йдеться про гуманність 仁, мудрість 智, повагу до старших 孝, обов'язок 义, вірність 信), що підкреслює його морально-етичну та, водночас, практично-емпіричну спрямованість. Розглянемо портретні характеристики десятих учнів Конфуція,

що оточують вчителя та часто виступають у книзі «Луньйю».

Янь Хуей, учень Конфуція, справжнє ім'я якого було Янцзи, а прізвище Ян Юань. Янь Хуей був найталановитішим учнем Конфуція. Коли Янь Хуею було 28 років, волосся його почало сивіти, а у віці 32 років Янь Хуей несподівано помер, що викликало великий смуток Конфуція.

У «Луньйю» є багато висловів, що присвячені Янь Хуею. Наприклад:

子曰：“贤哉！回也。一簞食，一瓢饮，在陋巷。人不堪其忧，回也不改其乐。贤哉！回也。”《论语》[11].

«Конфуцій сказав: моральні чесноти Янь Хуея такі високі! Трохи їжі, трохи води, живе в невеликому приміщенні. Інші люди не витримали б таких турбот, а Янь Хуей не втрачає радості. Моральні чесноти Янь Хуея такі високі!»

颜渊问仁，子曰：“克己复礼为仁。一日克己复礼，天下归仁焉。为仁由己，而由人乎哉？”颜渊曰：“请问其目？”子曰：“非礼勿视，非礼勿听，非礼勿言，非礼勿动。”颜渊曰：“回虽不敏，请事斯语矣。”《论语》[11].
«Янь Юань (Янь Хуей) спитав, чим є людяність. Конфуцій відповів: стримувати себе, робити все, дотримуючись вимог етики, це людяність. Зроби так один раз, і вся Піднебесна повернеться до людяності. Здійснюючи людяність та слідуючи моралі, якщо ти повністю брешеш собі у цьому, чи не повністю брешеш ти іншим?»

Янь Юань сказав: будь ласка, скажіть, як почати втілювати людяність».

孔子说：“不合于礼的不要看，不合于礼的不要听，不合于礼的不要说，不合于礼的不要做。”颜渊说：“我虽然愚笨，也要照您的这些话去做。”《论语》[11].

«Конфуцій сказав: що не відповідає етиці — на це не треба дивитися, що не відповідає етиці, це — не треба слухати, що не відповідає етиці — це не треба говорити, що не відповідає етиці — це не треба робити. Янь Юань (Янь Хуей) відповів: і дійсно, я дурний, треба все робити, слідуючи цим Вашим словам».

«子曰：“吾与回言终日，不违如愚。退而省其私，亦足以发。回也，不愚。”[11].

«Конфуцій сказав: я цілий день повчав Янь Хуея. Він не висловив жодної думки проти мене, неначе то дурна людина. Я зачекав, доки він піде, і обговорив його думку з іншими, зрештою, зрозумів, що Янь Хуей не дурний».

Безумовно, Конфуцій прекрасно ставився до свого учня Янь Хуея. Янь Хуей також був у дуже

близьких відносинах з Конфуцієм. Але, виносячи судження навіть про своїх найближчих учнів, Конфуцій не поступається своїми основними принципами, голос вчителя звучить, як голос судді, що «з-за кадру», неначе з іншого «часопростору» виносить об'єктивне судження кожного вчинку свого учня і себе самого. Конфуцій високо цінує гуманність Янь Хуея та сильно сумує із-за смерті учня й у цьому випадку звинувачує небеса, що не є характерним для мислителя і, мабуть, єдиним необ'єктивним судженням у всій книзі «Луньйю». Сюжетна роль Янь Хуея у «Луньйю» видається водночас історично правдоподібною та одночасно є особливою. Конфуцій описує Янь Хуея з великою мірою сентиментів [10].

У Цюйфу, біля північної брами, існує храм, присвячений Янь Хуею. Він містить 148 архітектурних та скульптурних пам'яток, а також 369 коштовних старовинних дерев. Ще один комплекс (храм та кладовище нащадків) існує у повіті Нін'ян 宁阳, місто Тайань, Шаньдун (宁阳颜子庙).

Поряд із Янь Хуеєм у «Луньйю» виступає такий учень Конфуція, як Мін Цзицієнь (536 по 487 роки до н. е.), також походив з царства Лу. Мін Цзицієнь був людиною з Лу, аристократом (герцогом) у восьмому поколінні за походженням. Коли Конфуцій згадує Мін Цзицієня, то переважно каже про добродійність та про високі інтелектуальні здібності.

«Коли Цзен-цзи захворів, його відвідав Мен Цзініци. Цзен-цзи сказав: Птах перед смертю жалібно кричить, людина ж перед смертю говорить про добро. Людина благородна цінує в Дао три речі. Вона вимоглива до своєї поведінки, що має бути вільною від зверхності та грубості. Вона зберігає спокійний вигляд, і тоді люди проймаються до неї довірою. Вона вільна від вульгарності і помилок у словах і тональності промов. Що ж стосується такої дрібниці, як розставити жертвний посуд, то за це відповідають відповідні чиновники» [11].

Третій учень Конфуція, який згадується поряд із Янь Хуеєм та Мін Цзицієнем, це Жань Ген, Жань Ген має прямий характер та завжди добродійний, за своїми інтелектуальними здібностями Жань Ген подібний на Янь Хуея. Четвертий учень Конфуція, що теж відіграє значну сюжетну роль у висловах, є Жань Юн, якого також називають Чжун Гун. На відміну від інших учнів, Чжун Гун простого походження, його батько був простим землеробом. Конфуцій повчає Чжун Гуна, розказуючи про сутність ідеального суспільства, секрет побудови такого ідеального суспільства є надзвичайно простим для Конфуція: необхідно допомагати, висуваючи більш здібних людей. По суті, у даному епізоді «Луньйю» Конфуцій виступає екзегетичним наратором особливого типу.

Роль Чжун Гуна у даному випадку є типовою, типовою роллю реципієнта. Для «Луньюй» не настільки важлива реальна особистість Чжун Гуна, скільки важливим є певний типаж цього героя, «людини з народу». Можливо, якби не любов класичного Китаю до історичності, Чжун Гуна можна було б замінити і на інший персонаж, що виконував би подібну роль у сюжеті. Але історизм переміг, і дану роль виконує саме історичний Чжун Гун. На превеликий жаль, ми не маємо достатньо джерел, щоб перевірити, наскільки точно у «Луньюй» розкритий характер реального, історичного Чжун Гуна, чи, можливо, у даному випадку має місце навмисна ідеалізація характеру персонажа з метою досягти правильної рецепції конфуціанського вчення уявним читачем.

Важливу роль у «Луньюй» відіграє учень Конфуція Цзи Лу. Чжун Ю — інше ім'я Цзи Лу. Цзи Лу був на дев'ять років молодший від Конфуція. На своєму першому інтерв'ю Конфуцій запитав його, що він любить найбільше, і той відповів: «Мій довгий меч». Конфуцій сказав: «Якби до ваших теперішніх талантів були додані результати навчання, то ви були б надзвичайно вищою людиною». Конфуцій захоплювався мужністю Цзи Лу, але був стурбований тим, що він позбавлений інших чеснот, що потенційно перетворювало сміливість Цзи Лу на великий недолік. Конфуцій пізніше похвалив Цзи Лу за його виняткові адміністративні здібності та здатність виконувати обов'язки національного значення. Після закінчення навчання у Конфуція Цзи Лу став начальником округу Пу, згодом Конфуцій хвалив Цзи Лу. Його насильницька смерть у Вей описана в Цзо Жуан (480 р. до н.е.).

Сюжетна та «нарративна» роль учнів Конфуція у «Луньюй» насамперед спрямована на супровід вчителя. Учні Конфуція є як дійовими персонажами, так і персонажами, що є необхідним компонентом хронотопу «Луньюй». Адже без учнів, що супроводжують Конфуція, неможливо довгий час підтримувати своєрідну фавулу висловів Конфуція. Для успішного діалогу необхідні як мінімум дві персони, тому роль кожного послідовника є водночас і необхідною, і символічною.

Велика увага в «Луньюй» приділяється також портретам реальних історичних осіб, як наприклад, портретним характеристикам чиновників Кун Вей-цзи, Янь Пінчжуну, Гун Суньцяо, князів Дінгуна та Айгуна, характер яких розкривається в діалозі з Конфуцієм та його учнями [5, 45–52]. Серед історичних особистостей, описаних Конфуцієм, ми не знайдемо ні одного, який був би придуманий Конфуцієм чи його учнями. Історія та історіографія, описана в «Луньюй» є безумовною реальністю для Конфуція, а життява доля та художні портрети більшості сучасних історичних діячів, описаних у «Луньюй», наведена з надзвичайною історичною точністю. Лише

фактичне існування ідеальних правителів китайської давнини, таких як Яо чи Шунь, не доведено з точки зору бази археологічних доказів. Але враховуючи історичність висловів Конфуція щодо сучасних йому суспільних діячів і куди більш давню археологічну історію Китаю, ніж зазначену у китайській традиції, віриться, що реальні праобрази ідеальних для Конфуція владик давнини існували. Адже «Історичні записки» китайського Геродота Сима Цяня вказують на період середини другого тисячоліття до нашої ери [8], а культури мальованої кераміки — фактично, перші поселення на території Китаю існують набагато довше, починаючи з XII–XI тис. до н.е.

Висновки та перспективи дослідження.

«Луньюй» як пам'ятка давньокитайської літератури лаконічно та, водночас, образно і багато розкриває життя Китаю V–VI ст. до н.е., показує типові портрети людей цього періоду, розкриває морально-етичну суть класичної китайської культури крізь призму портретних характеристик головних та другорядних персонажів. Безумовно, портретний ряд «Луньюй» є надзвичайно широким.

З точки зору нарративного сприйняття «Луньюй» спрямований на безпосередню передачу істин Конфуція, які є універсальними, оскільки звертаються до уявного «читача-слухача» людини, розкривають загальнолюдські цінності, тому репліки, що були проголошені Конфуцієм тисячоліття тому, залишаються актуальними і на сьогодні.

Портретні характеристики, наведені у «Луньюй», є не лише історичними та реалістичними, а й символічними, адже вони розкривають нам глибокий портретний ряд типових образів життя класичного Китаю. Водночас даний портретний ряд типових образів розкриває характер глибокого та дуже точного опису людської особистості, основні риси характеру якої залишаються віками та тисячоліттями незмінними. Це поглиблює характер нарації. Учні Конфуція являють нам віддзеркалення моральних чеснот і недоліків у розумінні давнього Китаю. Зауважимо, не один із образів учнів не є ідеальним, кожному властиві певні переваги та вади. І навіть сам голос автора, Конфуція, що виголошує «істину у її останньому варіанті», знаходиться у процесі глибокого духовного пошуку.

Якщо порівняти образ Конфуція в «Луньюй» та образ Шак'ямуні Гаутами в китайському буддизмському каноні, то ми можемо побачити, що Шак'ямуні, як і Конфуцій, передає вчення в присутності своїх учнів та великої кількості послідовників, кожного разу коментуючи певну життєву ситуацію, що вказує на практичність та емпіризм буддизмського вчення, які властиві й конфуціанській філософській доктрині, адже конфуціанство, як і китайський буддизм, є сво-

єрідною морально-етичною філософією життєвого досвіду, «емпіричним вченням», тому література та «літературність» є найважливішим засобом розкриття та передачі життєвого досвіду, ключовим засобом впливу вищезгаданих вчень на культурну спадщину Піднебесної,

а отже, розкриваючи образи ключових персонажів філософської художньої прози давнього Китаю, ми знаходимо ключ до розуміння китайської традиції та сучасності як в історичному контексті, так і в сучасному глобалізованому світі.

ДЖЕРЕЛА

1. Изречения. Книга песен и гимнов: пер. с китайского. Харьков : Фоліо, 2002. 447 с.
2. История китайской философии: пер. с кит. / Общ. ред. и послесл. М.Л. Титаренко. М. : Прогресс, 1989. 552 с.
3. Китайская мысль от Конфуция до Лаоцзы [Текст] / М. Гране ; пер. с фр. В.Б. Иорданский. М. : Алгоритм, 2008. 526 с.
4. Конфуцианское «Четверокнижие» («Сы шу»). Пер. с кит. и коммент. А.И. Кобзева, А.Е. Лукьянова, Л.С. Переломова, П.С. Попова при участии В.М. Майорова. Москва : Восточная литература, 2004. 431 с.
5. Малявин В.В. Конфуций. Москва : Молодая гвардия, 1992. 335 с.
6. Мартынов А.С. Конфуцианство: классический период. С.Пб. : «Азбука-классика», 2006. 384 с.
7. Мартынов А.С. Конфуцианство: этапы развития. С.Пб.: «Азбука-классика, 2006. 344 с.
8. Сыма Ц. Исторические записки (Ши цзи). Москва : Восточная литература, 1992. 483 с.
9. Юрчук. В.В. Конфуций. Минск : Современное слово, 2004. 431 с.
10. 孔子等著. 四书五经: 插图本/ (春秋) . 沈阳: 万卷出版公司, 2008. 570 с.
11. 论语. URL : <http://www.guoxue.com/?book=lunyu>

REFERENCES

1. Izrecheniia. Kniga pesen i gimnov [Analects of Confucius. Chinese Book of Songs]. (2002). Per. s kitaiskogo, Kharkov: Folio, 447 p.
2. Istoriia kitaiskoi filosofii [Chinese Philosophy History]. (1989). Moscow: Progress, 552 p.
3. Grane, M. (1989). Kitaiskaia mysl ot Konfutsiia do Laotszy [Chinese Thought from Confucius to Lao Tzu]. Moscow: Algoritm, 526 p.
4. Konfutsianskoie «Chetveroknizhie» («Si shu»)[Confucian four-book]. (2004). Moscow: Vostochnaia Literatura, 431 p.
5. Maliavin, V. V. (1992). Konfutsii [Confucius]. Moscow: Molodaia gvardiia, 335 p.
6. Martynov, A. S. (2006). Konfutsianstvo: klassicheskii period [Confucianism: the classic period]. Saint Petersburg: Azbuka-klassika, 384 p.
7. Martynov, A. S. (2006). Konfutsianstvo: etapy razvitiia [Confucianism: stages of development]. Saint Petersburg: Azbuka-klassika, 344 p.
8. Syma, Tsian (1992). Istoricheskiye zapiski (Shi tszi) [Historical notes]. Moscow: Vostochnaia literatura, 483 p.
9. Yurchuk, V. V. (2004) Konfutsii [Confucius]. Minsk: Sovremennoie slovo, 431 p.
10. 孔子等著. (2008). 四书五经: 插图本/ (春秋) [Confucian four-book (Chinese)]. 沈阳: 万卷出版公司, 570 p.
11. 论语. Lunyu [Analects of Confucius (Chinese)]. <http://www.guoxue.com/?book=lunyu>

Дата надходження статті до редакції: 24.09.2019 р.

Прийнято до друку: 21.10.2019 р.

Наукове видання

STUDIA PHILOLOGICA

ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 13

Науково-методичний центр видавничої діяльності
Київського університету імені Бориса Грінченка

Завідувач НМЦ видавничої діяльності *М.М. Прядко*

Відповідальна за випуск *А.М. Даниленко*

Над виданням працювали: *О.А. Марюхненко, Л.Ю. Столітня,*
Т.В. Нестерова, Н.І. Погорєлова

Підписано до друку 24.12.2019 р. Формат 60х84/8.

Ум. друк. арк. 15,9. Обл.-вид. арк. 16,9. Наклад 100 пр. Зам. № 0-000.

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4013 від 17.03.2011 р.

Попередження! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких носіях, розміщена в мережі Інтернет без письмового дозволу Київського університету імені Бориса Грінченка й авторів. Порушення цієї норми закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності.